STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 03652

NAYE ERTSEYLUNGEN

Sholem Asch

•

THE MAX PALEVSKY
YIDDISH LITERATURE COLLECTION

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

•

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

•

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified. If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

שלום אש

געזאמלטע שריפטן

דרייצנטער באנד

פארלאג „קולטור-ליגע", ווארשע

שלום אש

בייע ערציילונגען

פארלאג „קולטור-ליגע", ווארשע

קויפן און פארקויפן אין אמעריקע פארבאָטן.
לויטן פארלאנג פון אויטאָר—אלטע אָרטאָגראפיע.
געדרוקט אין 2000 עקזעמפלארן, ווארשע, 1924

דרוק. „הצפירה”, לעשנא 54

Copyright by Sholom Asch, New-York

SZ. ASZ — SZRYFTEN
Wyd. „KULTUR-LIGE“, Warszawa, 1924

DRUK. „HACEFIRA“, LESZNO 54

אינהאַלט

גינאַטשקא — — — — — —	7
די טויבען פון סקווער — — — — —	25
די מלחמה מיט חיה רייצע — — — —	47
פאַרבאַרגענע בליקען — — — — —	67
אַ מענש איז פאַרלוירען געגאַנגען — — — —	75
דער שלייפער — — — — — —	83
מחותנים — — — — — — —	89
צוויי הערבסטען — — — — — —	101
די שטימע פון מיין ליוב — — — — —	113
דער בלינדער וועכטער — — — — —	119
גאָטס ברויט — — — — — —	124
אין שוואַרצוואַלד — — — — — —	131
מיינץ און אָפּענהיים — — — — —	153
ביים טייך רהיין — — — — — —	163
די עלטסטע שוהל אין דער וועלט — — —	171
אין דער אַלטער דייטשער שטאָדט ראָטענבורג — —	185

ניבאָטשקא

(ערצעהלונג).

מיט יאָהרען צוריק איז מיר אויסגעקומען צו וואָהנען א זומער אין א געדיכטען וואלד הינטער ווארשא. אין דעם וואלד, וואָס איז בעשטאנען פון גאָדעל־בוימער, האָבען זיך אויפגעהאלטען די שווינדזיכטיגע קראנקע פון דער גרויסער שטאָדט. די געגענד איז געוועזן א טרוקענע און די קליינע געקריפּעלטע שטעכעדיגע בוימעלאך, פון וועלכע עס פלעגט טריפען טראָפּען סיראָפּ — איז געוועזן דער איינציגער רעטונגס־אָרט פאר די אָרימע קראַנקע, די וואָס האָבען נישט געהאַט קיין מעגליכקייט צו אנטלויפען אין די ווארימע געגענדען, אָדער זיי זיינען שוין געוועזן אזוי געפערליך קראנק, אז עס האט זיך ניט געלוינט מעהר פאר זיי קיין געלד אויסצוגעבען אוועקצושיקען זיי קיין אויסלאנד. דאָס ארט, וואו די קראנקע האבען זיך געפונען, איז געוואָרען אויסגעמיטען פון געזונדע. דאָס וואָרט „די קראַנקע“ האָט אַ שרעק אָנגעוואָרפען, און ניט נאָר צו די מענשען, וואָס האָבען דאָרט געוואָהנט, האָט מען מורא געהאט זיך צו דערנעהנטערן, נאר אפילו צו די בהמות, צו די שטוב־חיות, וואָס האבען זיך געפונען אין וואלד, האָט מען מורא געהאט זיך צוצוריהרען. מען האָט געזאָגט, אז דאָס גאנצע אָרט איז אָנגעשטעקט, און אפילו די הינט און די קעץ פון דעם וואלד, אין וועלכען עס וואָהנען די קראנקע, זיינען קראנק אויף שווינדזוכט, און עס איז א געפאהר זיך צוצוריהרען צו זיי.

עס איז אייגענטליך געוועזן מיין פריינד גאָלדבערג'ס אידעע, אז מיר זאָלען נעהמען א וואהנונג איבער'ן זומער דוקא אין דעם וואלד, צווישען די שווינדזיכטיגע. עס איז ניט געוועזן בלויז א עקאָנאָמישע אויס־

רעכנונג (כאָטש מען דאַרף מודה זיין, אַז די „עקאָנאָמישע זייט פון דער פראַגע" האָט דערביי מיטגעשפּיעלט), נור עס איז מעהר געווען עפּעס אַ קאַפּריז פון מיין פריינד, וואָס האָט ליעב געהאַט צו טהאָן דאָס וואָס אַנדערע האָבען געהאַלטען פאַר געפעהרליך, און אַזוי ווי מיר ביידע זיינען געווען יונגע און פרייע מענשען, און מיר האָבען קיינעם ניט געדאַרפט קיין רעכנונג אָפּגעבען פאַר אונזערע מעשים און פאַר אונזער לעבען, האָבען מיר זיך אַריינגעצויגען צווישען די קראַנקע, וואו מיר האָבען געהאָפט, אַז מיר וועלען ניט געשטערט ווערען פון די געזונדע, און מיר וועלען פערברענגען אַ „אינטערעסאַנטען" זומער צווישען מענשען, וועלכע שטעהען נאָהענט צום טויט...

דאָס הויז, אין וועלכען מיר האָבען געוואָהנט, איז בעשטאַנען פון צוויי וואָהנונגען. אונטער אונז — אין די אונטערשטע צימערען, האָט געוואָהנט אַ אידענע, אַ אלמנה, מיט איהרע אַ טאָכטער און אַ קראַנקען איידעם. אין דער אויבערשטער האָבען מיר געוואָהנט. דער קראַנקער יונגערמאַן, גרינשפּאַן, דער אלמנה'ס איידעם (ביי וועלכער מיר האָבען גענומען די וואָהנונג), איז געווען אַ סטודענט אין די הויכע קלאַסען, וועלכער איז אויסגעשלאָסען געוואָרען פון דעם אוניווערסיטעט צוליעב זיין רעוואָלוציאָנערער טהעטיגקייט, אַ לאַנגע צייט זיך אַרומגעשלעפּט אין טורמעס, און ערשט דאַן, ווען ער האָט געקראָגען „גאַלאָפּ סוכאָטע" און האָט געהאַלטען ביים שטאַרבען, האָט מען איהם בעפרייט. זיין קראַנקהייט האָט ער געקראָגען פון שלאָפען אין אַ פייכטער צעלע אין געפענגניס, אָדער, ווי אַנדערע האָבען געזאָגט, פון אַ קערפּערליכער שטראָפונג, וואָס ער האָט געקראָגען אין טורמע. יעדענפאַלס, דער יונגערמאַן איז געווען פערדעכענט ביי בעקאַנטע פאַר אַ קדוש, אַ מאַרטירער פון דער רעוואָלוציע. איך ווייס ניט אויב ער איז שוין געווען לאַנג פערהייראַט פאַר דעם יונגען ווייבעל, — אָדער זיי האָבען ערשט חתונה געהאַט נאָכדעם ווי מען האָט איהם בעפרייט. אַ ליעבע האָט געמוזט זיין צווישען זיי אַ לאַנגע, איידער מען האָט נאָך דעם יונגען מאַן געהאַט פערשיקט, וואָרום מען האָט געזאָגט, אַז זי האָט געוואַרט אויף איהם אַ לאַנגע צייט, דורך די גאַנצע 8 יאָהר, וואָס ער האָט זיך אַרומגעשלעפּט אין די טורמעס איבער גאַנץ רוסלאַנד, און עפּעס איז געווען צווישען זיי אַ ראָמאַנטישע געשיכטע. זי האָט זיך געזאָלט אָפּזאָגען פון יעדע פרייד — דורך דער גאַנצער

צייט פון זיין אַרעסט, נאָכגעפאָהרען איהם אין יעדע שטאָדט, וואו מען האָט איהם פערשיקט — און האָט זיך אפילו געקליבען קיין סיביר, האָט מען געזאָגט, וואו מען האָט איהם געזאָלט פערשיקען — דאָרטען חתונה־האָבען מיט איהם און לעבען מיט איהם, ביז ענדליך מען האט איהם איהר ארויסגעגעבען א קראַנקען פון דער טורמע — און זי האט איהם אהיים געבראַכט צו איהר מוטער.

עס איז געוועזן צו גלויבען אויף איהר, דאָס וואָס מען האט דערצעהלט. די נינאַ איסאַקאָוונא (ווי מען האָט זי גערופען) איז געוועזן א ראָמאַנטישע נאַטור, ווי מען האָט דעם טיפּ אזוי אָפט געפונען צווישען די אידישע שטודירענדע יוגענד אין רוסלאנד. דאמאָלס, ווען מיר האָבען זי דערקענט איז זי שוין ניט מעהר געוועזן קיין יונגע, און אויך ניט קיין שעהנע, כאָטש מען האָט נאָך פיעל שפורען פון איהר געוועזענע שעהנקייט אָנגעזעהען אויף איהר. מ'האָט געזעהען, אז איהר שעהנקייט איז אויפגעגעסען געוואָרען ניט דורך'ן לעבען, נור פון צרות.

א הויכע געווען, א ברונעטע, א שעהנעם שווארצען קאָפּ האָר געהאט און א יונגען, פרישען, קינדישען האלז, אויך דאָס שטיקעלע בוזים, וואָס האָט זיך ארויסגעוויזען פון דעם קליינעם אויסשניט פון איהר קלייד, האָט אויסגעזאָגט, אז איהר קערפּער איז נאָך גענוג יונג, קאָכעדיג און מיידעלש פריש, נאָר איהר פנים האָט שוין געטראָגען היבשע שפורען פון אָבגעלעבטקייט און מיעדקייט. א מיעדקייט האָט אויסגעשפּרייט איהר נעץ אַרום איהרע גרויע אויגען, און כאָטש איהר מויל איז געווען נאָך יונג און פריש, (א קליין, קליין מיידעלש מויל מיט שמאָלע קליינע ליפּעלעך), אָבער איהר גאָמבע האָט זיך געפאַלדעוועט, און איהרע באַקען האָבען זיך לענגליך אויסגעצויגען און פערלאָרען יעדען קאָליר און יעדע פרישקייט. נאָר, שוין ווי געזאָגט, זי האָט ניט געהאט אָפּגעלעבט איהר יוגענד — נאָר אויסגעמוטשעט. זי איז געווען א מיעדע און א געמאַטערטע, — ווי א קראַנקער פויגעל, וועלכען קינדער האָבען געהאלטען אין א שטייג און געפּייניגט איהם, און דערנאָך ארויסגעלאָזט אַנ'אויסגעמוטשעטען. אַ גאַנצען טאָג האָט זי געאַרבייט אין שטאָדט, געווען, דאכט זיך, א דענטיסטקע, געאַרבייט, דאכט זיך, פאר וועמען — איך געדענק נישט גענוי. — פארנאכט פלעגט זי אַהיים קומען פון שטאָדט

שלעפּענדיג מיט זיך פּעקלעך מיט עסענוואַרג פאַר איהר קראַנקען מאַן און מוטער.

מיכאיל יאַקאָוולעוויטש גרינשפּאַן,—איהר קראַנקער מאַן—איז נאָך דענסמאָל אַרומגעגאַנגען, און אַז עס איז געקומען פאַרנאַכט, פּלעגט ער ווערען אונרוהיג און אונגעדולדיג, אויפהויבענדיג זיך פון זיין ליעגשטוהל — וואו ער איז געלעגען אויף די זונענדיגע וועראַנדע — ער פּלעגט ווערען ארויסגעהן, איהר אַנטקעגען געהן. אָבער די שוויגער זיינע, די אַלטע אידענע, האָט איהם ניט געלאָזט ארויסגעהן, איינ'טענה'נדיג מיט איהם, אַז עס וועט איהם שאַדען. נור באַלד פּלעגט ניגאַ איסאַקאָוונא ערשיינען אויף דעם שמאָלען שטעג, וואָס איז געווען אויסגעטרעטען צווישען די געדיכטע נאָדעל-בוימער, וואָס האָט געפיהרט צום הויז-צו, אַנקומענדיג פון דער באַהן מיט די פּעקלעך אין די הענד — איהר מאַן איז שוין געשטאַנען ביים אָפענעם פענסטער פון די וועראַנדע, אויסגעוואַרט אויף איהר, פּלעגט זי איהם צורופען פון דער וויטענס אין רוסיש, וואָס איז געווען זייער שפּראַך.

— איך קום, טייערער! איך קום!

ער פּלעגט דורך דעם אָפענעם פענסטער מאַכען א קראַנקע גרימאַסע, וועלכע האָט זיך אויסגעדריקט אין אַ בייזען פערגליווערטען שמייכעל אויף זיין רויטליך אָבגעברענט פּנים פון אַ גאַנצען טאָג זיצען אויף דער זון.

— פּאַסקאַרעי, ניגאָטשקא, פּאַסקאַרעי!

און פון דאַן אָן, צייט זי האָט די שוועל איבערגעטרעטען פון דער שטוב, ביז צו מאָרגענס אין דער פריה, ביז זי איז געגאַנגען צו דער אַרבייט — האָט מען ניגאָטשקאַ'ן מעהר ניט געזעהן. האָט די נאַכט געמעגט זיין ווי וואַרים און ווי שעהן, האָבען נאָך די שטערען געמעגט שיינען צעהנפאַך אַזוי ברייט און ליכטיג, ווי זיי האָבען געשיינט, ניגאָטשקא איז פערפאַלען געוואָרען אין דעם קליינעם שטיבעל, וואו דער קראַנקער איז געלעגען, פון די פענסטער פון וועלכען עס האָט זיך אַרויסגעזעהן ליכט דורך די אַראָפּגעצויגענע ראָלעטען און פון וועלכען עס האָט זיך געטראָגען אַ קאַמפער-געשמאַק.

די אַלטע, ניגאָטשקע'ס מוטער, איז געווען אַ מאָדנע אידענע. איך ווייס ניט מיט וואָס מיר האָבען געוואונען איהר צוטרויען, זעהט זיך אויס

צוליעב דעם, וואָס מיר זענען געווען די איינציגע מענשען, מיט וועלכע זי האָט געקענט אַ וואָרט אויסריידען. דעם איידעם איהרען, דעם קראַנקען, האָט זי פיינט געהאַט. אפשר ווייל זי איז געווען אייפערזיכטיג אויף איהם, וואָס ער נעהמט איהר צו די טאָכטער, און אפשר בייז אויף איהם דערפאַר, וואָס איהר טאָכטער האָט פערבונדען איהר מזל מיט א קראַנקען מאַן... זי איז אַרומגעגאַנגען אויף איהם מיט אַ בייז האַרץ. אַ גאַנ־צען טאָג, ווען זיי זענען ביידע געווען אין שטוב אַליין — האָט זי כמעט ניט אויסגערעדט צו איהם קיין וואָרט, ער איז אַרומגעקראָכען אַליין אַרום הויז (ווען עס איז איהם בעסער געווען), אָדער געלעגען אויף דעם ליג־שטוהל אויף דער וועראַנדע אין דער זון און געלעזען. און זי פלעגט איהם, שווייגענדיג, ווי טהוענדיג איהר פליכט, צוטראָגען יעדעס מאָל אַ גלאָז מילך, אָדער עפּעס אַנדערש איהם דערלאַנגען שווייגענדיגערהייט. דערנאָך ווען די טאָכטער איז אַריין צו איהר מאַן און מעהר זיך ניט געוויזען, האָט זיך די אידענע אַרומגעדרעהט איינע אַליין אַרום הויז. אמאָל האָט זי אָנגעטראָפען איינעם פון אונז און פערפיהרט מיט איהם אַ געשפּרעך — דאס האָט זי געמאַכט צו אונז נעהנטער און היימישער. און שפּעטער שוין, ווען מיר זענען מיט דער אידענע שוין גוט בעקאַנט געווען, פלעגט זי אין די אָבענדען אַרויסקומען צו אונז — וואַרפען ווערטער מיט אַ האַלב מויל אויף איהר איידעם:

— אַ מענש אין אַזאַ צושטאַנד, — ווער האָט דאָס געהערט? — פלעגט זי וואַרפען אַ וואָרט.

מיר האָבען זיך ביידע געמאַכט ניט וויסענדיג, וואָס די אידענע מיינט. נאָר זעהט זיך אויס, אַז די אידענע האָט געפיהלט אַ בעדערפניש אויסצוריידען זיך דאָס, וואָס זי טראָגט אויף איהר לעבער.

— קינדער בעדאַרפען זיי האָבען, צו וואָס? — האָט זי געברומט אין זיך. און געזעהן, אַז מיר רעאַגירען ניט, האָט זי גערעדט צו זיך אַליין, צוגעשאָקעלט מיט'ן קאָפּ מיט ערשטוינען.

— אַ מענש אין זיין צושטאַנד — ער קען דאָך זי מיטנעהמען מיט זיך.

מיר האָבען אָפּגעהאַקט דאָס געשפּרעך. און די אידענע פלעגט בלייבען זיצען איינע אַליין אַ טרויעריגע און אַ נאָכדענקענדע.

און ניט נור אין די אָבענדען, נאָר אפילו זונטאָג, דעם איינציגען

טאָג, וואָס ניִנאָטשקאַ האָט געהאַט פריי און איז געווען אין דער היים, האָט זי דער קראַנקער ניט אָפּגעלאָזען אויף איין מינוט. קוים איז ניִנאָטשקאַ אַרויסגעגאַנגען פון שטוב און געוואָלט זיך דורכגעהן דורך'ן וואַלד, אָדער אַוועקזעצען זיך אויף דעם טרוקענעם גראָז פאַר'ן הויז, האָט זי גלייך געהערט זיין קול רופענדיג:

— ניִנאָטשקאַ, ניִנאָטשקאַ!

די מוטער, אַז זי פלעגט שטעהן דערביי, האָט זיך אָפּגערופען:

— שוין, ער „גינעט" שוין! ער לאָזט דאָך ניט דעם אָטהעם כאַפּען!

נאָר ניִנאָטשקאַ האָט זיך שוין געהאַט אויפגעכאַפּט, געוואָרפען אַ שטרענגען בליק אויף דער מוטער. טיילמאָל האָט זי זיך ניט בענוגענט מיט אַ בליק, נאָר אָנגעבייזערט זיך אויף דער מוטער:

— איך האָב דאָס ניט ליעב, מאַמאַ.

פון וואָס די מוטער האָט אָפּגעהאַקט און איז פערשוואונדען געוואָרען.

און פון די פענסטער, וואו דער קראַנקער איז געלעגען, האָט נאָך אַלץ ניט אויפגעהערט צו קומען דער רוף:

— ניִנאָטשקאַ, גדיע טי? ניִנאָטשקאַ!

— סעיטשאַס, מיכאַיל, סעיטשאַס, — פלעגט זי איהם ענטפערען, און פערשווינדען מיט'ן קראַנקען מאַן אויף אַ גאַנצען טאָג, אין זיין קראַנקענצימער.

די מוטער פלעגט דאַן אַרומגעהן און ברומען אין זיך:

— שלעפּט זי נאָך זיך אין קבר אַריין — — —

עס איז געווען, ווי אַ גרויסער סוד וואָלט זיי ביידען געווען איינגע־וויקעלט און פערהוילען זיי פון אַנדערע לעבעדיגע מענשען. ווען ניִנאָטשקאַ האָט נור געהאַט אַ מינוט צייט פלעגט זי זיין מיט איהם אין זיין צימער, איינגעשלאָסען, די ראָלעטען אַראָפּגעלאָזט, און פון דעם קראַנקענס צימער האָט זיך אָפט געהערט אַ לאַכען, אַ פריידיג, הילכיג געשפּרעך, אַזוי ווי עס וואָלט דאָרט ניט געווען אַ געפעהרליכער קראַנקער, וואָס האַלט ביים שטאַרבען, מיט זיין ווייב, וואָס גיט אַכטונג אויף איהם, נאָר ווי צוויי געזונדע יונגע מענשען, אַ פּרעהלאַך פּאָר פאָלק נאָך דער חתונה. דאָס

לאַכען און די פרעהליכקייט, וואָס האָט אַרויסגעשאָלט פון דעם קראַנקענס צימער האָט אויף אונז געמאַכט אַ מאָדנעם איינדרוק. מיר זענען אָפּט ערשטוינט געוואָרען, דערהערענדיג דאָס לאַכען, און מיר פלעגען זיך וואונדערען, וואָס ריידען זיי דאָס אַזעלכעס דארטען צווישען זיך. — אַז עס קאָן זיי ברענגען צו לאַכען דעם מלאך־המות אין פנים אַריין?...

עס איז ווירקליך געווען עפּעס פערבאָרגענעס אין זייער צוזאַמענזיין. שוין אָבגערעדט פון דעם לאַכען און פרעהליכקייט, וואָס פלעגט זיך הערען פון זייער צימער, איז געווען שטענדיג צו בעמערקען מיט ערשטוינונג די אויפגערעגטקייט און לעבעדיגקייט אין נינאָטשקאַ'ס פּנים, ווען זי איז אַרויסגעקומען פון'ם קראַנקען'ס צימער. עס איז איהר כמעט געווען ניט צו דערקענען; איהרע מידע אויגען האָבען שטענדיג געפלאַמט מיט אַ לעבעדיגקייט, די קנייטשען ביי די שלייפען האָבען זיך אויסגעגלייכט, און אַ יוגענד־פאַרב האָט אָנגעהויבען צוריק צו שפּיעלען אויף איהרע בלייכע באַקען. אַרויסגעכאַפּט האָט זי זיך פון זיין צימער נור אויף אַ מינוט, ווען זי האָט געדאַרפט איהם עפּעס אַריינטראָגען — אַ מעדיצין אָדער עפּעס צו עסען. זי פלעגט זיך שעמען דער מוטער צו קוקען דאַן אין די אויגען אַריין. זי פלעגט בעהאַלטען איהר צופלאַמט פּנים, ווי אַ יונג מיידעל, ווען מען איבעראַשט זי ביי איהר ערשטען צוזאַמענקומען מיט אַ בחור, און האָט גערעדט צו דער מוטער פעראירט, אויסמיידענדיג צו קוקען איהר אין פּנים אריין:

— האָסט ניט געזעהן, מאַמע, וואו די מילך שטעהט? — פלעגט זי זאָגען; גלאַט אַזוי זיך זאָגען, כאָטש זי האָט גלייך געטראָפען צו די מילך.

— האָסטו דאָך די מילך אין האנד! — האָט די מוטער איהר אָפּגעענטפערט.

— יאָ, מאַמאָטשקאַ, ניט געוואוסט, אַזוי צודרעהט. — און זי איז ווידער פערשוואונדען אין זיין צימער, — וואָס די מוטער האָט עס נאָכ־געקוקט מיט אַ קרעכץ.

זעלבסטפערשטענדליך, האָט נינאָטשקא אונז, מיין פריינד און מיך, כמעט ווי ניט בעמערקט. ווען זי האָט אונז געזעהן, ווען מיר פלעגען זיך אָנטרעפען דורך אַ צופאַל אין דעם קאָרידאָר, אָדער אויף די טרעפּען —

האָט זי געוואָרפען א געשווינדען „זדראַסטוואויטיע“ אָהנע צו קוקען אויף אונז. קיינמאָל האָט זי אונז נישט געשאָנקען קיין איבריגען בליק. שוין אָפּגערעדט דערפון, אַז זי זאָל זיך אפּשטעלען פאַרפיהרען מיט אונז אַ געשפּרעך. אָפטמאָל פלעגט מיין פריינד אָדער איך וועלען ציהען איהר אויפמערקזאַמקייט, ווען מיר האָבען זיך בעגעגענט, אויף אַ נייעם בוך, אָדער אויף אַ נייעם נומער זשורנאַל, וואָס מיר האָבען מיטגעבראַכט פון שטאָדט. זי האָט געוואָרפען אויף דעם בוך אַ שנעלען בליק — ברומען אין זיך „אינטערעסנאָ“, „אינטערעסנאָ“, און האָט זיך באַלד דערמאָנט, אַז „מיכאַיל זוכט זי געווים“, און אונז איבערגעלאָזט שטעהן אין מיטען און אַוועקגעהן. כאָטש דערנאָך האָט עס איהר נישט געשטערט אַרויס־צושיקען די מוטער צו אונז „בארגען דאָס בוך פאַר מיכאַיל'ן“. איך מוז זאָגען, אַז נינאָטשקא'ס בעגעהן זיך מיט אונז האָט געווירקט אויף אונזערע בעציהונגען צו מיכאַיל'ן.

וואָרים מיכאַיל איז ניט געווען אַ קראַנקער, וועלכער האָט ערוועקט רחמנות. אויסגעזעהן האָט דער מיכאַיל ווי א געזונדער, שטאַרקער יונגער־מאַן, און, ווי עס טרעפט זיך ביי די שווינדזיכטיגע, איז וואָס נעהנטער ער איז געשטאַנען צום קבר — אַלץ געזונדער האָט ער אויסגעזעהן. געגעסען אַ סך, און אַלץ נארהאפטע שפּייזען און זעהר ווייניג בעוועגונג געהאַט, האָט דאָס איהם געמאַכט דיק און ברייט־ביינערדיג, מיט אַ געזונדען פּנים, וואָס איז געווען שטאַרק אָפּגעברענט פון ברענגען זיך אַ גאַנצען טאָג אויף דער זון. זיין פּנים האָט געהאַט עפּעס הינטישעס אין זיך. מיט אַ צופלאָשעטען קאָפּ האָר און אַ בעוואַקסענע באָרד האָט זיין פּנים אויס־געזעהן רויה און גראָב. אַ פּוסטע גאוה האָט געבלאָזען פון איהם, אַזוי ווי ער וואָלט זיך געווען איבערגענומען דערמיט, וואָס ער שטעהט אַזוי נאָהענט צום קבר, און ער וועט באַלד בעלאַנגען צו אַנ'אַנדער וועלט... אויף אונז האָט ער געקוקט מיט אַ געוויסער פעראַכטונג, מיט אַ בטול, ווי עס וואָלט נישט ווערט געווען אַרויסצוואַרפען קיין איינע פון זיינע געצעהלטע מינוטען צו פערברענגען מיט אונז. אויף אונזערע בעגריסונגען פלעגט ער אָפּענטפערן מיט אַ שאָקעל מיט'ן קאָפּ, ניט שטערענדיג זיך אין זיין בעקוועמליכקייט. און איך מוז זאָגען, אַז זעהענדיג איהם ווי ער ליעגט אויסגעצויגען אַ פעטער און אַ שווערער מיט זיין רוהיגקייט אין דעם בעקוועמען ליעג־שטוהל, לאָזענדיג זיך בעדיענען פון דעם אויסגע־

מוטשעטען יונגען ווייבעל — האָט ער אין אונז אַרויסגערופען אַנשטאָט מיטלייד אַ פעראַכטונג...

אָבער עס האָט ניט לאַנג אָנגעהאַלטען. אין אַ שענעם פריהמאָרגען, ווען מיר האָבען זיך אויפגעכאַפּט, האָבען מיר פּלוצלונג געהערט, אַז ביי־נאַכט איז מיכאַיל גרינשפּאַן געשטאָרבען. געשטאָרבען דוקא אין אַ צייט, ווען מיר האָבען זיך אַם ווענינסטענס געריכט דערויף. ער האָט אין די לעצטע טעג אויסגעזעהן פיעל געזונטער ווי פריהער. נאָר נאָך מעהר איבער־ראַשט זענען מיר געוואָרען, וואָס דאָס איז צוגעגאַנגען אַזוי שטיל און רוהיג, אָהנע צו שטערען אונז פון אונזער שלאָף ביינאַכט. ערשט רעכט פערוואונדערט זענען מיר געוואָרען, ווען ניני'ס מוטער האָט אונז פער־טרויט אין געהיים, אַז זי האָט אויך ניט געוואוסט דערפון — ביז פריה־מאָרגענס, ווען זי איז אריינגעקומען אין דעם קראַנקענס צימער און געפונען איהר טאָכטער זיצענדיג האַלב נאַקעט אויף זיין בעט האַלטענדיג דעם טויטען'ס האַנד אין איהר האַנד. די טאָכטער איז געווען מיט איהר טויטען מאַן אַ גאַנצע נאַכט אַליין. —

ווי עס פיהרט זיך מיט די לייט, האָט מען איהם אין דער שטיל אַרויסגעפיהרט פון וואַלד, ביינאַכט, כדי די אַנדערע קראַנקע זאָלען ניט בעמערקען, און בעהאַלטען איהם אויף אַ אידישען בית־עולם אין אַ נאַהענט אידיש שטעדטעל.

נאָך דעם מאַן'ס טויט האָט מען ניט בעמערקט קיין שום ענדערונג אין ניני'ס אויפפיהרונג, דעם מאַן'ס טויט האָט ניט אַרויפגעצויגען אויף איהר קיין טרויער, ווי עס איז געווען צו ערוואַרטען. פערקעהרט, עס האָט זיך בעמערקט אין איהר אַ געוויסע אויפלעבונג און ערפרישקייט, דאָס אָברוהען פון דער שטענדיגער בעשעפטיגונג אַרום דעם מאַן האָט גוט געווירקט אויף איהר געזונד. און קערפּערליך האָט זי אויסגעזעהן אויס־גערוהט. נור זי האָט זיך ווייטער געפיהרט ווי בשעת ער האָט געלעבט. די מעהרסטע פון איהר פרייע צייט פלעגט זי פערברענגען איינע אליין אין דעם קראַנקענ'ס צימער. ארונטערגעלאָזט די ראָלעטען — פערהאַקט

די טהיר אויפ'ן שליסעל — אַזוי ווי זי וואלט געווען מיט איהם אינווענינ אין דעם צימער...

די מוטער פלעגט זיך דערשרעקען פאר איהר טאכטער'ס אויפפיהרונג, און זי האט געפּלאנט צו פערלאָזען דעם וואלד — און אַרויסצוציהען זיך אין שטאדט אַריין. די טאכטער אָבער האָט בשום אופן ניט געוואָלט פערלאָזען די וואָהנונג אין וואלד און זי איז בעשטאנען דוקא אויף דעם, אַז זי זאָל שלאָפען אין דעם זעלבען צימער, אין דעם זעלבען בעט, וואו ער איז געשטאָרבען.

די מוטער האָט געפּרובט אַנדערע מיטעל. זי פלעגט אונז אין די אָבענדען איינלאַדען צו זיך, מאַכען דעם סאַמאָוואר און בעטען פערברענגען דעם אָבענד ביי איהר. זי האָט געפּרובט אויפצוהאַלטען איהר טאָכטער מיט אונז, אָבער גינאַ האָט אונז ניט בעמערקט ווי פריהער. זי פלעגט שנעל דורכגעהן פאַרביי אונז, שאָקלענדיג מיט'ן קאָפּ „זדראַוואַסטוואוּיטע“, און איינשליסען זיך אין איהר מאַן'ס קראַנקענצימער.

— וואָס טהוט זי דארט אליין? — פלעגט אָפּט די מוטער פרעגען, און צוגעהן צו דער טהיר, פּרובירען אויפעפענען איהר.

נאָר פון דער צווייטער זייט טהיר פלעגט זיך באלד הערען גינאַ'ס קול, זאגענדיג מיט שרעק, ווי זי וואלט פאַר עפּעס מורא געהאַט:

— ניעלזיאַ! ניעלזיאַ, מאַמאַטשקאַ!

— אָבער וואָס טהוסט דו דאָרט אַליין? פאַרוואָס קומסטו ניט אַרויס? מענשען זיינען דאָך דאָ! — זאָגט די מוטער.

— איך קען ניט, מאַמאַטשקאַ שטער ניט, — פלעגט זי זיך בעטען פון יענער זייט טיר מיט א ציטריג קול, אין וועלכען מען האָט געהערט דאָס קלאַפּענדיגע הארץ...

— אָבער וואָס טהוט זי דאָרט אליין, געהערט, אַ מענש זאָל זיין איינגעשלאָסען איינע אַליין אין אַ צימער?

און טאָמער פלעגט זי אַרויסקומען פון דעם פערשלאָסענעם צימער, האָט מען בעמערקט אין איהר פּנים אַ מאָדנע פרעמדאַרטיגקייט, עפּעס אַזעלכעס, וואָס איז ניט געווען נאַטירליכעס און עס האָט געשראָקען. איהר פּנים איז מאָדנע רויט צופלאמט געווען, בעלעבט און אויפגערעגט, — איהרע אויגען שטראַהלענדע און גלאַנצענדע — איהרע האָר צופלאָשעטע, צוזאַמענגעקנייטשטע איבער איהר שטערן — און זי האָט זיך געהאַלטען

אומנאטירליך, גערעדט מיט הארצקלאַפּונג, מיט א געמאכטען שמייכעלע—ווי מען וואָלט זי עפּעס איבערראשט...

די מוטער האָט אונז אָנגעקוקט ערשטוינט — און מיר האָבען אויף די מוטער געקוקט. און אַז ניגאַטשקאַ האָט געוואָלט צוריק אַריינקומען אין דעם קראנקענ'ס צימער, האָט זיך פּלוצלונג די מוטער אויפגעשטעלט און איהר פערשטעלט דעם וועג.

— וואָס טוסטו דאָרטען? בלייב דאָך דאָ מיט אונז אַביסעל.

— מאַמאַטשקאַ, איך בין מיעד, איך וויל רוהען,—האָט ניגאַטשקאַ געזאָגט, און איז אַריינגעגאנגען צוריק אין איהר צימער.

די מוטער האָט געבראָכען די הענד און זיך געווענדעט צו אונז:

— וואָס טהוט מען? וואָס טהוט מען? זי וועט דאָך מיר אַראָפּ-ברענגען פונ'ם זינען.

פון דענסמאָל אָן האָבען מיר אָנגעהויבען אויסצומיידען די שטוב. דאָס אויפפיהרען זיך פון דער וויבעל איז אונז פאָרגעקומען פרעמד. מיר האָבען זיך ניט געקענט דערוויסען וואָס טהוט זיך דארט אין דעם קראנקענ'ס צימער — נאָר מיר האָבען זיך פאָרגעשטעלט, אַז עפּעס פרעמדע און אונהיימליכע זאכען מוזען דאָרט פאָרקומען מיט'ן וויבעל. און כאָטש מיר האָבען ניט גערעדט וועגען דעם — דאָך האָבען מירביידע געוואוסט, אַז דאָס אומבעוואוסטע ענגבערט אונז אין קאָפּ — און מיר ביידע קלערען דערפון.

וואָרים זייט אַ געוויסע צייט האבען מיר געהערט ביינאכט פון דעם צימער, וואו דער קראנקער איז געשטאָרבען (וואָס איז אגב געווען אונטער אונזער צימער), דאָס זעלבע בעלעבטע געשפּרעך און דאָס שטילע לאַכען, וואָס עס פּלעגט זיך הערען פון דעם צימער, ווען גרינשפּאַן האָט געלעבט און דאָס וויבעל האָט איבער איהם געוואַכט, אַזוי ווי דאָרטען וואָלטען געווען צוויי מענשען, נישט איינער. צוערשט האָבען מיר געהערט דאָס לאַכען זעלטען, אַמאָל אין אַ וואָך — שפּעטער איז עס געוואָרען אָפטער — מיר האָבען בשום אופן ניט געקענט וויסען וואָס דאָס איז. איך געדענק, אַז איך האב זיך אמאָל אויפגעכאפּט ביינאכט, בין איך געלעגען אין די פינסטערקייט, און האָב זיך איינגעהערט צו דעם שטילען סודות'דיגען

געשפּרעך, און צו דעם טראָפּען גיסענדיגען לאַכען. איך האָב מורא געקראָגען — און האָב זיך אָנגערופען צו מיין פריינד:

— גאָלדבערג, דו שלאָפסט?

— וואָס איז דען? — האָט מיך מיין פריינד געפרעגט.

— דו הערסט עפּעס, גאָלדבערג? — פרעג איך איהם.

— וואָס הער איך? וואָס, — דאָס נאַרישע ווייבעל רעדט פון היץ — זי פיבערט, האָט זי האַלוציגאַציעס.

דאָס לאַכען און דאָס ריידען האָט אויף אַ געוויסע צייט אויפגעהערט אין דעם צימער אונטער אונז, — איינגעשלאָפען בין איך שוין ניט מעהר די נאַכט. שפּעטער אין דער נאַכט האָט זיך וויעדער פון צימער פון אונטער אונז געהערט דאָס לעבעדיגע געשפּרעך, און דאָס לאַכען. נור אַז איך האָב זיך גוט צוגעהערט צו דעם געשפּרעך און צו דעם לאַכען — האָב איך איינגעזעהן, אַז עס קומט פון איין מענש — דאס ווייבעל האט צו זיך אליין גערעדט, און אליין געלאכט מיט זיך. —

צומארגענס, אַז איך האב די מוטער געטראפען, האט זיך די מוטער געקליבען עפּעס מיט מיר צו ריידען, איך האב זי אויסגעמידען און בין פערשוואונדען. שפּעטער אַביסעל האָט זי מיך געטראָפען אין וואַלד, נאָר'ן הויז. זי האָט מיך אַריינגעשלעפּט טיעפער אין וואַלד, און מיך געפרעגט מיט שרעק.

— איהר האָט וואָס געהערט ביינאַכט?

— וואָס האָב איך געהערט? — האָב איך איהר געענטפערט מיט אַ פראַגע, — אייער טאָכטער איז קראַנק, זי פיבערט און רעדט פון היץ.

— ער קומט דאָך צו איהר יעדע נאַכט, — האָט די מוטער געזאָגט, מיט שרעק, קנייפּענדיג זיך די באקען.

— ווער? — פרעג איך ערשטוינט.

— איהר טויטער מאַן — ענטפערט מיר די מוטער.

— וואָס רעדט איהר פאר אַ נאַרישקייטען!

— איך וויים, וואָס איך רייד, איך וויים, איך וויים, — האָט די מוטער זיך געביסען די פינגער, — איך הער דאָך זיי, ווערה איז צו מיר. — און אַרומקוקענדיג זיך, אויב קיינער הערט ניט, לייגט זי צו מיט אַ נידריגע שטימע — זי לעבט דאָך מיט איהם!

— מיט וועמען?

— מיט דעם טויטען מאַן.

— הערט־אויף, וואָס רעדט איהר? וואָס? — שרײַ איך אויף דער אידענע.

— מענש, זי האָט דאָך מיר אַליין געזאָגט!

— ווער?

— מײַן טאָכטער.

— וואָס רעדט איהר? וואָס טהוט זיך מיט אייך?

— ער קוטשעט זי, ער קוטשעט זי אין דער ערד אַרײַן, — האָט די מוטער געוויינט אין די הענד אַרײַן.

מײַן פרײַנד און איך האָבען בעשטימט צו פערלאָזען די וואהנונג אין וואַלד און אַרויסצוציהען זיך פון דאָרט, גינאַטשקא מיט דער מוטער האָבען אונז שוין צופיעל דענערווירט. נאָר די מוטער, דערהערענדיג פון אונזער בעשלוס, איז אַרויסגעקומען צו אונז און האָט אָנגעהויבען צו וויינען פאַר אונז, געבעטען אונז, די הענד געקושט, אַז מיר זאָלען רחמנות־האבען אויף איהר, און ניט איבערלאָזען זי אַליין אין וואַלד מיט אַזאַ אומגליק — זי וועט אַראָפּ פון׳ם זינען.

— און עס וועט שוין ניט לאַנג נעהמען אויך — ער שלעפּט זי מיט זיך אין קבר אַרײַן.

מיר האָבען איהר נישט געקענט אָפּזאָגען, און אַזוי ווי עס איז שוין סאַי ווי סאַי געקומען צום ענדע פון זומער, האָבען מיר בעשטימט צו פערבלײַבען ביז צום ענדע פון סעזאָן.

גינאַטשקא איז דערווײַל זעהר ערנסט קראַנק געוואָרען. די שווינד־זוכט האָט זיך אָנגעהויבען צו ענטוויקלען בײַ איהר מיט אַ גאַלאָפּ — יעדע נאַכט האָט זי געפיבערט און געהאַט האַלוציגאַציעס. איהר בעשעפּ־טיגונג אין דער שטאָדט האָט זי שוין געהאַט אויפגעגעבען פאַר אַ שטיקעל צייט פריהער, געלעבט האָבען זיי פון דעם לעצטען, וואָס זיי האָבען געהאַט, אָרים און אײַנגעשפּאַרט. די מוטער האָט געזעהן, ווי איהר טאָכ־טער „געהט מיט גיכע טריט צו איהר מאַן אין קבר אַרײַן“, ווי זי האָט זיך אויסגעדריקט, און איז וואָס אַמאָל מעהר אײַנגעשרומפּען געוואָרען, פערביטערט און שווייגענדיג, אַפּאַטיש, גלײַכגילטיג צו אַלעס. זי האָט

שוין מעהר נישט געזאָגט ניגאָטשקא'ן, אַז זי זאָל אַכטונג געבען אויף זיך, אַז זי זאָל נישט געהן אין וואַלד אַרוים, — אַז זי זאָל רוהען פאַר'ן עסען און נאָך'ן עסען, ווי דער דאקטאר האָט איהר אָנגעזאָגט; עס איז איהר שוין נישט אָנגעגאַנגען וואָס ניגאָטשקא טהוט. זעהט זיך אוים, די אידענע האָט אַלץ אויפגעגעבען, זעהענדיג, אַז זי קעמפט געגען אַ שטאַרקערען און אַ מעכטיגערען פון זיך, געגען דעם בעשעהרטען.

ניגאָטשקא האָט דענסמאָל געבליהט. אין וואַלד איז שוין געשטאַנען דער פריהער הערבסט. די פאָר נוסען- און אַקאַציע-בוימער, וואָס האָבען זיך פערבלאָנדזשעט צווישען די נאָדעל-בוימער, האָבען אָנגעהויבען צו שיטען זייערע גאָלד-פערבערענטע בלעטער פון זיך, אין וואַלד האָבען זיך בעוויזען פיעלע בעזימלעך מיט רויטע קרעלען, איבערגעשטאַנענע יאַגדעס. שנירען „באָבע-יאַכנעס" האָבען געבלאָנדזשעט אין דער לופט און צוגע-טשעפעט זיך צו די נאָדעל-צווייגען. יעדען טאג זענען מחנות פויגעל פערביינעפלויגען דעם וואַלד; די זון האָט שוין געלויכטען מיט קאַלטע שטראַהלען — און אין דעם הערבסט-וואַלד האָט זיך אַרומגעדרעהט, ווי דער פריהער פריהלינג, ניגאָטשקאַ. זי איז יונגער געוואָרען, איהר געשטאַלט האָט זיך אויסגעגלייכט און איז העכער געוואָרען ווי זי איז פריהער געווען; איהר פנים איז אויך יונגער געוואָרען, פרייער עפעס, עפעס וואָס איז אָפּגעוואַשען געוואָרען פון דעם פנים, דער שטערן אויסגעגלייכט — ווי אויסגעפרעסט און די האָר פערקעמט מיט אַ שרימף אין מיטען און פערוואָרפען איןביידע זייטען איבער די אויערען. און די אויגען זיינען געוואָרען ליכטיגער און דאָס מויל יונגער און פרישער — אויסגעגלייכט געוואָרען אַלע קנייטשען פון פנים, אַראָפּגענומען געוואָרען אַלע זאָרגען און אַלע מאַטערנישען — א פרומקייט איז געקומען איבער דער ווייבעל— און אַ לייכטיגקייט — און, אַז זי איז געגאַנגען פון דערווייטענס, האט זיך געדאַכט, אַז זי שוועבט — און איהר לייב און הויט, זיינען געוואָרען דורכזיכטיג, ווי אַ יונגער וואָלקען, וואָס האָט זיך פערשפעטיגט איבער'ן הימעל — און בלאָנדזשעט שוועבענדיג אליין....

זי האָט געזאַמעלט אין וואַלד רויטע בלעטער, פערטריקענטע בושעס — און אז זי פלעגט אָנקומען מיט די פערטריקענטע רויטע צווייגען פון וואַלד, בעגאָסען מיט די לעצטע זונען-שטראַהלען — האָט זי אויס-געזעהען ווי אַ יונגער בוים, פול מיט האָפנונג. וואָס הויבט ערשט אָן צו

בליהען, — ווי אַ יונג מיידעל, וואָס איז אין דערהיים פון דער שולע אויף וואַקאַציע. נאָר דאָך האָבען אַלע געוואוּסט, אַז עס זאָל עפּעס געשעהן מיט איהר. דער זומער איז שוין באלד געווען צו ענדע, און ניט די מוטער, ניט ניגאָטשקאַ — און אפילו מיר, די שכנים, האָבען ניט געקלערט וועגען אַריינפאָהרען אין שטאָדט אַריין און זוכען אַ וואָהנונג אויפ'ן ווינטער. מיר האָבען אַלע געוואוּרט אויף עפּעס, אַז עס זאָל וואָס געשעהן.— טיילמאָל פלעגט די מוטער יאָ מאַכען מיט איהר אַ געשפּרעך וועגען דער צוקונפט. זי פלעגט טיילמאָל זאָגען צו אונז, אין ניגאָטשקאַ'ס געגענוואַרט: — ווען פאָהרען מיר אין שטאָדט אַריין אַ וואָהנונג זוכען? עס קומט דאָך שוין באלד אָן דער ווינטער?

נאָר קיינער פון אונז האָט ניט אָפּגעענטפערט, און די מוטער האָט געוואוּסט, אַז זי מיינט עס נישט — וואָרים דאָס לעבען אין וואַלד האָט קיין צוקונפט נישט געהאַט.

און טאַקע האָבען מיר נישט געהאַט מעהר שוין לאַנג צו וואַרטען. איינמאָל אין אַן אָבענד האָט אונז די מוטער אַראָפּגערופען מיט אַ געוויין... מיר האָבען זיך פלינק אָנגעטהון און זיינען אַראָפּ.

אין דער שטוב, אין בעט, וואו איהר מאַן איז געשטאָרבען, איז געלעגען ניגאָטשקאַ, אַ צוהיצטע, מיט רויטע צופלאַמטע באַקען, נישט ווי אַ קראַנקער מענש וואָלט געלעגען אין בעט, נאָר ווי אַ געזונדער מלאך וואָלט פון הימעל אַראָפּגעפאַלען. דאָס צימער איז געווען בעהאַנגען מיט רויטע הערבסט-בלעטער, מיט אויסגעטריקענטע צווייגען, וואָס האָבען זעהר האַרמאָנירט מיט די הילצערנע געהובעלטע ברעטער פון די ווענד. איבעראַל האָבען געהאַנגען מיכאַיל גרינשפּאַן'ס פאָטאָגראַפיעס, וועלכע האָבען איהם פאַרגעשטעלט אין פערשידענע פּאָזען — אַליין און מיט פריינד. דאָ שיפט ער זיך מיט אַ קאָמפּאַניע סטודענטען אויף אַ שיפעל און האַלט די ווייסלעס אין דער הויך, און דאָ זיצט ער מיט פריינד ביי אַ טישעל, אין זומערדיגע און ווינטערדיגע קליידער. פאַר איהר בעט, אויף אַ טישעל, אַרומגעשטעלט מיט בלעטער און צווייגען, איז געשטאַנען זיינס אַ גרויס בילד אין אַ אַרעסטאַנטסקען זעלנערישען מאַנטעל, מיט אַ שוואַרצע ווילדע באָרד בעוואַקסען מיט אַ שוואַרצע, אונגעקעמטע הויכע טשופּרינע, און דערביי נעבען, אין די זעלבע ראַהם, איז געווען איהרס אַ קליין בילדעל, אין אַ נעט צוגויפגעקנעפּעלט קליידעל, מיט קנעפּלעך, מיט אַ לאַנגען

צולאזענעם צאָפּ האָר. זי איז געלעגען אַ צופּלאָמטע און האָט גערעדט פון היץ. די מוטער האָט איהר געגעבען צו שלינגען קליינע שטיקלעך אייז, וואָס מיין פריינד האָט געבראַכט פון קעלער אַרויס, כדי צו פערמיידען אַ בלוט־שטורץ, — נאָר ניגאַטשקא האט ניט געוואוסט וואָס מען וויל פון איהר. זי איז גאָר ניט געווען דאָ מיט אונז, אויף דער וועלט און אויף דער ערד, — זי האָט זיך געפונען מיט איהר מיכאַיל, שווימענדיג מיט איהם צוזאַמען אין אַ פייערדיגען ים, און זי האָט זיך געבעטען ביי איהם, אַז ער זאָל זי נישט אַפּלאָזען אויף איין מינוט, וואָרים שלעכטע מענשען ווילען זיי צושיידען. — „פעטער, נעהם מיך ארום, פעטער!“ — האט זי זיך געבעטען ביי איהם, — „נאָך שטאַרקער דריק מיך צו דיין ברוסט — צו דיין שטאַרקע, שטאַרקע, שטאַרקע ברוסט“, — האָט זי זיך געבעטען ביי איהם. — „זעהסט דאָך, אַז מען רייסט מיך אָפּ פון דיר מיט געוואַלד, — פאַרוואָס האַלטסט דו מיך ניט אָן — פאַרוואָס נעהמסטו מיך נישט אַרום שטאַרק?“ — דערנאָך האָט זי זיך געבעטען ביי איהם, אַז ער זאָל זי קושען אויף די ליפּען. — „פאַר וואָס קושט דו מיך ניט? פאַר וואָס לאָזט דו אַזוי אויסטריקענען מיין נשמה? — פאַר וואָס לאָזט דו אַזוי פערשמאַכטען מיינע ליפּען? — אַ גאַנצע נאַכט, אַ גאַנצע נאכט האָסט דו מיך איינמאָל נישט געקושט, — דו ליעגסט נעבען מיר, ביזט מיט מיר — און דו קושט מיך ניט. — פאַר וואָס ביזט דו אַזאַ שלעכטער, מיכאַיל? — פאַר וואָס?“

די מוטער האָט זיך געשעמט פאַר אונז, פאַר דער טאָכטער'ס ווערטער. מיין פריינד האָט זיך געמאַכט אַרויסצוגעהן פון שטוב. איך האָב אויך געוואָלט אַוועקגעהן, די מוטער האָט אָבער געקוקט אויף מיר מיט אַזעלכע בעטענדע אויגען, אז איך האָב איהר ניט געקענט אָפּזאָגען, און בין איבערגעבליבען מיט איהר ביי דער קראַנקער. זי האָט געגעצט ניגאַטשקאַ'ס שטערן מיט אייז, געמיינט, אַז זי וועט זיך בערוהיגען, — אָבער ניגאַטשקא האָט ניט אויפגעהערט צו פיבערן אַ גאַנצע נאַכט, האַלוצינאַציעס געהאַט, און פון היץ גערעדט.

איהרע געדאַנקען האָבען זיך אַלץ בעוואויגען ארום מיכאַיל'ן. פיעלע זאכען האָט זי געזאָגט, וואָס האָבען ערקלערט איהר גאַנצע האנדלונג, איהרע געדאַנקען און איהרע געפיהלען, מיט וועלכע זי האט זיך אַרומגע־טראָגען זינט דעם מאַנ'ס טויט. זי האָט אַזוי גערעדט צו איהם, ווי ער

וואָלט ווירקליך געווען געבען איהר ערגעץ וואו אינוועניג אין איהר. זי האָט איהם גערופען ביי די ליעבסטע נעמען — און האָט געבעטען ביי איהם ליעבע, וואָס ער האָט איהר פאַר עפּעס אַ אונפערשטענדליכע זאַך אָפּגעזאָגט. ענדליך האָט זי זיך געפונען מיט איהם אין העכסטער ענט־ציקונג פון מענשליכען געפֿוהל — און האָט אָנגעהויבען צו ווינען פאַר גליק, רופענדיג איהם: מיין טייערער פויגעל מיינער. — — —

זי האָט זיך שוין מעהר ניט אויפגעכאַפּט פון דעם שלאָף. זי האָט זיך נאָך אָפּגעמוטשעט אייניגע שטונדען און איז דערנאָך איינגעשלאָפען מיט גליהענדע באַקען, שטראַהלענדע אויגען — מיט צופלאָשעטע האָר, און מיט דעם זיסטען שמייכעל אויף די ליפּען...

די מוטער האָט מען געדאַרפט אָוועקפיהרען פון'ם טויטען־בעט, זי האָט אייניגע מאָל גע'חלש'ט און איז געוואָרען בעוואוסטלאָז. מיין פריינד האָט זי אַרויפגעבראַכט צו אונז אין צימער אַריין און איז געבליבען אויבען מיט איהר, וואַכענדיג איבער איהר און איך בין איבערגעבליבען ביים בעט פון דער טויטער.

זי איז שוין געלעגען אַ רוהיגע און אַ צופריעדענע. איהר פּנים האָט שוין ניט אויסגעדריקט קיין פערלאַנג, געבעטען זיך נאָך ליעבע האָט זי שוין ניט. עס איז געווען, ווי זי בעדאַרף עס שוין ניט. זי האָט זי שוין דערגרייכט...

איהר פּנים איז וואָס אַמאָל בלייכער געוואָרען — און מיעדער. די אויגען־פאַלדען זענען ווידער איינגעקנייטשט געוואָרען — עס איז מיעדער געוואָרען, אויסגעמוטשעט, און עס האָט אויסגעדריקט אַ שטילען צער.

איך בין געזעסען ביי איהר בעט און געקוקט אויף איהר פּנים — און עפּעס וואָס זיך פערטראַכט. פּלוצלונג האָב איך געהערט, אַז עפּעס וואָס רודערט ביי דער טהיר. איך האָב געמיינט, אַז דאָס געהט מיין פריינד, און איך האָב זיך נישט אומגעקוקט דערויף, זייענדיג ווייטער פערזונקען אין מיינע געדאַנקען. ענדליך האָט אויף מיר אָנגעהויבען בלאָזען אַ קאַלטער ווינד. איך האָב זיך אומגעקוקט און האָב בעמערקט, ווי עס קומט עפּעס אַרויס פון די האלבע טונקעלהייט, מיט וועלכע דאָס צימער איז געווען איינגעהילט. איך געדענק גוט, אַז כ'האָב זיך גאָר ניט דערשראָקען און די נייגיעריגקייט האָט אַלצדינג אין מיר איבערגעשטיגען. — איך האָב אָנגעשטרענגט מיין בליק, און געזעהן, ווי אַ שוואַרצער הונד, מיט גרויסע

שוואַרצע קודלעס קריכט אַרויס פון די פינסטערניש, קומט נעהנטער צו מיר צו, שמעקענדיג מיט דער נאָז. — איך געדענק, אַז אין דעם ערשטען אויגענבליק בין איך געבליבען זיצען אַ פערשטיינערטער, נאָר ווען איך האָב געזעהן, ווי דער שוואַרצער הונד קומט צו נאָהענט צום טויטען, הויבט איהם אָן צו שמעקען, האָט זיך געשטאַרקט אין מיר מיין מענשליכע פליכט, און איך האָב איהם אָנגעהויבען אָוועקצויאָגען מיט די הענד און מיט די פיס. איין אויגענבליק האָט זיך דער הונד אָבגעשטעלט און מיך אָנגעקוקט מיט זיינע גלאַנצעדיגע אויגען — נור, זעהט זיך אויס, אַז דער בליק פון מיינע אויגען האָט איהם בעזיעגט, און ער איז אָפּגעטרעטען פון טויטען — פערלאָזענדיג די שטוב.

איך וויים נישט אויב דער הונד האָט געהאַט וואָס פאַר אַ שייכות מיט דער טויטער. עס קען זעהר מעגליך זיין, אַז עס איז, ווי מיין פריינד האָט געזאָגט, ווען ער האָט געהערט די מעשה פון הונד, אַז אַן איינזאַמער הונד פון אַ שכן האָט אריינגעבלאָנדזשעט אין שטוב אַריין, געפינענדיג אַ אָפענע טהיר. נור דענסמאָל, ווען איך האָב געקוקט דעם הונד אין די אויגען אַריין, און געזעהן זיינע שוואַרצע קודלעס, האָט ער מיך דער־מאָנט אָן דעם געזיכט פון דעם פערשטאָרבענעם מיכאַיל.

די טויבען פון סקווער

(ערצעהלונג)

I

איבער דעם בעלעבטען סקווער פון לאָנדאָן, אויף וועלכען עס שטעהט דער בעריהמטער דענקמאָל פון אדמיראַל נעלסאָן, האָבען זיך פון קדמוגים־אָן אויפגעהאַלטען טויבען. די טויבען מאַכען זיך זייערע נעסטען אין די הויכע געזימסען פון דעם וועלט־בעריהמטען קונסט־מוזעאום, די נאַציאָנאַל גאַלעריי, וואָס שטעהט אין פראָנט פון סקווער, וואו עס איז אויסגעהאַמערט פון שטיין די גרויסע פיגורען פון די גריכישע געטער און געטינס. די טויבען זשענירען זיך ניט און מאַכען זיך זייערע היימען צווישען די געטער, אפילו אונטער דעם הוט פון גרויסען אַדמיראַל, פון דעם נאַציאָנאַלען העלד, האָבען זיי זייערע נעסטען. שוין אָבגערעדט, אַז זיי בענוצען זיינע ברייטע שליפענע אַקסלען פאַר אַ גוט אָפרוה־פּלאַץ נאָך אַ גאַנצען טאָג אַרומלויפען.

איבער דעם סקווער וואָהנען די טויבען פון ווייטע, לאַנג־פאַרגעסענע יאָהרען. די טויבען זענען אַזוי צוגעוואָהנט צו דער שטאָדט, אַז זיי אַנטלויפען ניט פאַר די מענשען. זיי האָבען זיך אָפּגעלערענט אַראָפּצו־עסען פון מענשענס הענד, אָדער פון די קינדער, וועלכע די מאַמעס ברענגען אַהין מיט קרישעלעך ברויט די טויבען צו שפּייזען. עס געפינען זיך אַזעלכע „משוגעים“, וועלכע זאַמלען געלד אין די קירכעס פאַר שפּייז צוליב די טויבען פון סקווער, און טראָגען זיי יעדען טאָג זייער טאָג־טעגליכע חיונה. זיי זענען אַזוי צוגעוואָהנט צום רעש און געפילדער פון'ם בעליעבטסטען סקווער פון שטאָדט, אַז זיי שטעלען זיך אויף די גאַסען,

אויף די מאַטאַרען פון די אויטאָבוסען, וועלכע לויפען אַדורך אין די הונדערטער צו יעדער צייט פון טאָג דורך דעם סקווער. זיי פליהען אַרונטער געדיכט אונטער די רעדער אויפצופיקען אַ ברעקעלע, אָדער שטעלען זיך אָפּ אויפ'ן טראָטואר אין מיטען געדרענג פון די מענשען. פליהען פערביי די דורכאייל׳ענדע אויטאָמאָבילען און עס דאַכט זיך, אַז אָט־אָט וועט די טויב איבערגעפאָהרען, ווערט די טויב צוקוועטשט אונטער'ן ראָד, צוטראָטען פון מענשען־טריט. אָבער עס טרעפט קיינמאָל נישט, אַז מען זאָל אַ טויב איבערפאָהרען, צוקוועטשען, צוטרעטען, אָדער עס זאָל ווערען איינפאַלען אַ טויב צו כאַפּען. זיי זיינען אַזוי געניט, אַזוי איינגעוואָהנט צו דעם האַסטיגען רויש אין וועלכען זיי לעבען, אַז זיי מיידען־אויס דעם טויט פון פאר די אויגען, און געהען־אַרויס פון אונטער די אויטאָמאָביל־רעדער אונבעריהרט.

דאָס רוב פון די טויבען זיינען טאַקע געבוירענע און אויסגעהאָדעוועטע אין סקווער. זייערע עלטערען האָבען זיי אויסגעבריהט אין די רעדער פון „זעאוס" רייטוואָגען, אָדער צווישען די שענע פיס פון „אַפּאָלאָ", וואָס איז אויסגעסקולפּטירט אין דעם גריכישען געזימס איבער דעם קינגס־מוזעאום, וואָס שטעהט אין סקווער. אַנדערע ווידער האָבען געזעהן דעם טאָג־שיין אין דעם הוט פון אַדמיראַלישען דענקמאָל, אָדער אויף די פּלייצעס פון „נאַציאָנאַלען העלד". אָפּטמאָל מאַכט זיך, אַז אַ „זי" פון די סקווער־טויבען לאָזט זיך אַרויס פון שטאָדט און פערפיהרט אַן „ער" פון דאָרף אין שטאָדט אַריין. די פרעמדע טויב פרוואווט זיך איינלעבען מיט די שטאָדט־טויבען, אין רעש פון שטאָדט. טיילמאָל טרעפט, אַז אַזאַ פרעמדע טויב פון דאָרף געוואָהנט זיך ביסלעכווייז איין צום שטאָדט־לעבען, לערנט זיך אויס צו ליגען צווישען די אויטאָמאָביילען־רעדער. אָבער אין מעהרסטע פאַלען ווערען די פרעמדע טויבען פערשוואונדען. אָדער זיי פליהען צוריק אין די דערפער, פון וואַנען זיי זענען געקומען, אָדער מען געפינט זיי אין אַ פּאָר טעג אַרום צוקוועטשטע צווישען די רעדער פון די אויטאָבוסען, אָדער אויסגעמוטשעטערהייט פאַלען זיי אַראָפּ מיעדע פון הויכען פּיעדעסטאַל, אויף וועלכען עס שטעהט די פיגור פון אַדמיראַל, און בעשפריצען מיט זייער בלוט דעם טונקעלען פערשטויבטען מאַרמאָר פון דעם בעשטאַנד. נאָר קיינער בעמערקט עס נישט און קיינער זעהט דאָס נישט.

אַז עס קומט פאַרנאַכט, ווען די זון הויבט זיך אָן צו זעצען ערגעץ ווייט אונטער דער שטאָדט, און אין דער שטאָדט אַליין ווייסט מען נור דערפון, וואָס מען הויבט אָן אָנצוצינדען די גאַסען־לאָמפּען, בעהאַלטען זיך די טויבען אין זייערע נעסטען, זוכען שוץ צווישען די גריכישע „געטער" און „געטינס" פון מוזעאום־געזימס, אין דעם גרויסען הוט פון אַדמיראַל נעלסאָן. דענסמאָל הויבען זיך אָן איבער די טראָטואַרען פון סקווער צו בעווייזען זיך גאַנץ אַנדערע טויבען, נאַכט־טויבען אין געשטאַלט פון יונגע מיידלעך, אָנגעטאָן אין זעהר עלעגאַנטע קליידער, אויפפאַלענד קורצע ספּאָדניצעס, פון וועלכע עס זעהען זיך אַרויס די לאַנגע געטאָקטע פיס, בעצויגען מיט פליישיג־קאָלירטע זיידענע זאָקען, אין שוואַרץ קאָלירטע גריכישע שיכלעך, און הויכע, ברייט־רונדיגע מיט שפּיצען בעזוימטע קאַפּעליושען, פון וועלכע עס קוקען אַרויס שוואַרצע אויגען, קאַרשען־אויגען, בלויע סאַפּירען און בורשטין־שיינענדע קאַרע אויגען, און רייצען און ציהען נאָך זיך יונג און אַלט.

די מעהרסטע פון די מיידלעך, וועלכע דרעהען זיך איבער דעם סקווער אין אבענד, זיינען היימישע, אַזוי ווי די טויבען, געבוירען אין סקווער, אויפגעצויגען צווישען די רעדער פון אויטאָמאָבילען און מאָטאָרען פון אויטאָבוסען און שטויב פון די געמויערטע הייזער אויף אַספאַלט־גאַסען, אויסגעבריהט אויף דער שטאָדט־זון. און אַזוי ווי די טויבען געהען זיי דורך צווישען די מענגע מענשען, דרעהען זיך הינטער די פיס פון פאַרבייגעהער, מישען זיך אוים מיט די נאַציעס פון דער וועלט, וואָס שפּאַציערען אין די אָבענדען אויפ'ן סקווער, און קומען אין לייבליכער בעריהרונג מיט אומבעקאַנטע, פרעמדע ווענזנס און געהען אַרויס גאַנץ אונבעריהרט, נישט פערלירענדיג דערביי דאָס מיידליש־טויבענדיג, וואָס זיי בעזיצען. נאָר טיילמאָל מאַכט זיך, אַז עס פערבלאָנדזשעט צווישען די היימישע מיידלעך אַ פרעמדע פון דאָרף...

אויפ'ן סקווער, אין גרעלען פאַרנאַכטליכען עלעקטרישען שיין, צווישען די פיעל פאַרבייגעהענדע, האָבען געשפּאַצירט צוויי מיידלעך;ביידע געקליידעט אין יענעם אויפפאַלענדען שיק און רייץ, מיט וועלכע עס נעהמען זיך אוים אַ געוויסע סאָרט מיידלעך, און וואָס אַנדערע פרויען, נישט פון זייער פּראָפעסיע, מיהען זיך זיי נאָכצוטאָן און קענען נישט...
די מיידלעך, וואָס האָבען אויסגעזעהן אויסערליך ווי צוויי גלייכע אין

יאָהרען — כאָטש אין דער אמת'ן נישט אַזוי — האָבען פּערגעסען דעם ציעל פון זייער גאַנג און גערעדט צווישען זיך פערטרויליך, פון היימישע זאַכען.

— און די מאַמע האָט זעהר געוויינט, ווען דו ביזט אַוועק־געגאַנגען? — האָט איינע געפרעגט די אַנדערע אויף אידיש.

— ניין, געוויינט האָט זי ניט, פאַרוואָס זאָל זי וויינען, זי האָט דאָך געוואוסט, אַז איך פאָהר צו דיר.

— און וואָס מיינט מען אין דער היים אויף מיר? וואָס זאָגט מען, וואָס טהו איך דאָ? — האָט די עלטערע ווידער איבערגעפרעגט דער יונגערער, פיליכט צום הונדערטסטען מאָל.

— דער פאָטער האָט דאָך דערצעהלט אין שוהלכעל, וואָס דו האָסט אהיים געשריבען אין בריעף, אז דו ביסט אָנגעשטעלט אין א גרויס געשעפט פון ווייסוואַרג, און אַז דו פערדינסט שען געלד.

— גלויבט מען אין דער היים? גלויבט מען?

— פאַרוואָס זאָל מען ניט גלויבען, אַז דו האָסט אַזוי געשריבען.
די עלטערע האָט אַ מינוט שטיל געשווינען.

— מיינסט אפשר, אַז איך האָב ניט געאַרבייט אין אַ ווייס־געשעפט? צוויי יאָהר האָב איך זיך אָפּגעפּלאָגט ביי יאָסעלס זוהן פון דער היים דעם געלען ברוך, ער האָט אויף ווייטשעפּעל אַ סטאָר. צוערשט האָב איך געאַרבייט ביי איהם אין שאָפּ, פאַר צוואַנציג שילינג אַ וואָך, דערנאָך האָט ער מיר געזאָגט, אַז איך וועל זיין אַ „גוד גוירל", וועט ער מיר צולעגען צו צוויי „גינעס", נאָר איך זאָל נישט אויסזאָגען די אַנדערע. אָנגעטשעפּעט זיך צו מיר, אויף אַ מינוט האָט ער מיך נישט אָפּגעלאָזט. דערנאָך, אַז ער האָט מיך אַריינגעשטעלט אין סטאָר אַריין, בין איך דאָך שוין גאָר געווען „זיינע", פערקויפט ווי אַ הונד, איידער בחנם איז דאָך שוין גלייכער פאַר געלד, — האָט מען דאָך עפּעס דערפון.
יעצט האָט די יונגע געשווינען.

— און גלויב מיר, עס איז גאָר ניט אַזוי דער מעהר מיט די שאָפּ־מיידלעך, אָדער די אָרענטליכע סטאָר־מיידלעך. עס איז דען דאָ איינס פון זיי אַן אָרענטליכס? זיי בעלאַנגען דאָך אַלע צו די „מענעדזשערס", ווי אויך צו די „באָסעס" — זיי קענען דען טהאָן, וואָס זיי ווילען?
די יונגערע האָט ווידער געשווינען.

— און דאָ ווייס איך דאָך כאָטש פאַר וואָס און פאַר ווען. געה אַרוים אין סקווער אויף אַ פּאָר שעה, מאַך מיר מיינע פּאָר „גינעס“ און בין מיר אַ פרייער מענש. קיינער „באָדערט“ מיך ניט, גיב דעם פּאָליסמאַן אַ פּאָר שילינג אַ וואָך, בין איך דאָך אַ פרייער פויגעל, וואהין זיך וואו איך וויל, קלייד מיר אוים.

— און קיינער ווייסט ניט דערפון? — פרעגט זיך די אנדערע.

— וואָס מיינסטו, דאָ איז קראצניץ, וואָס יעדער ווייסט וואָס דו טהוסט? דאָ איז יעדער פאַר זיך.

די יונגערע האָט ווידער געשוויגען.

— און מיט וואָס פאַר אַ דזשענטעלמענס דו טרעפסט זיך דאָ, מיינסטו עס זיינען אַזעלכע לייט, ווי ביי אונז אין קראצניץ? דאָ געהט ניט אַבי ווער אוים מיט אַ „ליידי“. דאָ געהט נאָר אוים אַ „דזשענטעלמאַן“, פיהרט דיך אויף סאפּער אין אַ פיינעם רעסטאָראַן, אָדער אין אַ טאַנץ-זאַל. אַמאָל קען מען מאַכען די בעסטע „פּאַרטי“. איפּיעל „שאַנסעס“ האָב איך שוין געהאט. וויפיעל דזשענטעללייט פון די „הויכע סאָסייטי“ מיט גוטע „פּאָזישאָנס“ זיינען געלעגען צו מיינע פיס און געגאנגען פאַר מיר די כפּרה, געבעטען זיך ביי מיר, אַז איך זאָל געהן מיט זיי „געמען רומס“.

— און פאַר וואָס האָסטו נישט געוואָלט?

— עס איז נישט גוט, — לערנט די עלטערע די יונגע, — צופיעל זיך אריינלאָזען מיט אַזאַ „דזשענטעלמאַן“ טויג נישט. דאָס איז נישט פאַר אונזערס איינער. אונזערס איינע איז אזוי: געטראָפען אַ דזשענטעל-מאַן, וויל ער געהן מיט דיר אויף סאפּער — גוט, געגאַנגען מיט איהם, געווען מיט איהם, אָבגעצאָהלט. איך געה מיר מיין וועג, דו — דיין וועג. איך קען דיך נישט, דו — מיך נישט. אז נישט, ווייסט דו נישט, מיט וועמען דו קענסט זיך אריינלאָזען און דו קענסט נאָך אריינפאַלען אין „טראָבעל“ — די פּאָר „גינעס“ פון דיר צונעהמען, אָדער אַנדערע צרות אָנטאָן. עס איז נישט גוט.

אין דעם איז דער יונגערמאַן, וואָס איז שוין אַ פּאָר מאָל פאַרביי-געגאַנגען פאַרביי זיי ווידער צוגעקומען צו די מיידלעך, געקוקט זיי אין פּנים אריין, און אַלץ נישט געקענט אָבמאַכען זיין מיין, צוצוגעהן צו זיי, צי נישט.

— גיב נור אַ קוק ווי דער גרינהאָרן האָט זיך צוגעטשעפּעט צו

אונז. קום שוין אַהער, גרינע אוגערקע, — האָט זיך אָנגערופען די עלטערע.

דער יונגערמאַן האָט געגעבען אַ ווייכען סאַמעטען בליק אויף די יונגערע, וועלכע האָט אויסגעדריקט שרעק און ווי עפּעס בעטענדיג זיך, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז אָט שטעלט ער זיך שוין אָב, ווידער האָט ער נישט געוואגט און איז ווייטער געגאַנגען.

— כ'לעבען, דו געפעלסט איהם, דאושע, — האָט געזאָגט די עלטערע, — און פון אזא „העכט", אַז מען כאַפּט, קען מען אַרויסציהען עטליכע שענע „גינעס", עס איז גאר אַ גרינע חיה, — זאָלסט נאָר קענען פון איהם ארויסציהען.

די יונגערע איז פערשעמט געוואָרען און דערשראָקען אַביסעל, און האָט נישט געוואוסט וואָס צו ענטפערן.

— שאַ, אָט קומט ער נאָך אַמאָל, דו מאַך זיך גאר נישט קוקענדיג אויף איהם, האַב איהם אין דר'ערד. וואָס ווינציגער דו וועסט קוקען אויף איהם, אַלץ טיעפער וועט ער ליעגען צו דיינע פיס. נאָר טאָמער וויל ער אַוועקגעהן, דאַן גיב איין בליק אויף איהם. אָבער אַזאַ קוק, אַז דו זאָלסט איהם די מוטער'ס מילך אַרויסנעמען מיט דעם קוק.

די יונגערע איז שטיל געווען און דערשראָקען. דער יונגערמאַן האָט זיך יעצט דערנעהנטערט צו זיי, אָבגעשטעלט זיך.

דער יונגערערס האַרץ האָט אָנגעהויבען צו קלאַפּען:

— קען מען אייך בעגלייטען? — האָט דער יונגערמאַן אָנגעהויבען צו שטאַמלען.

די יונגערע האָט געקוקט אויף דער עלטערער.

— עס בעלאַנגט וואוהין — האָט זיך די עלטערע אָבגערופען.

דער יונגערמאַן איז צוטומעלט געוואָרען פון אַזאַ ענטפער און האָט געשטאַמעלט.

— יאָ, וואוהין?

— אין קאַפע ראָיאַל, דאָרט שפּיעלט שענע מוזיק.

— יא, אין קאַפּע ראָיאַל — האָט דער יונגערמאַן געשטאַמעלט.

דער יונגערמאַן האָט אָנגעהויבען מיט זיי מיטצוגעהן.

— זעהסט, ווי מען מאַכט עס? — האָט די עלטערע צוביטען דעם זאַץ אין אידיש צו די יונגערע. די יונגערע האָט געשוויגען, נאָר איהר האַרץ האָט געקלאַפּט.

— נאַ, גיה דו ביי זיין זייט, — דו געפּעלסט איהם — האָט די עלטערע קונציג געגעבען זיך אַ דרעה און צוגעשאַרט די יונגערע צו דער זייט פון דעם יונגנמאַן.

די יונגערע איז געבליבען פאַר אַ מינוט ערשטוינט; דאָס קלאַפּען פון איהר האַרץ האָט זיך געהערט אין דער הויך.

— האָב ניט קיין מורא, איך וועל שוין רעדען פאַר דיר. דו קוק איהם גאָר אין די אויגען אריין, — האָט די עלטערע געלערנט די יונגערע. זיי זענען אַלע דריי געגאַנגען אין קאַפּע ראַיאַל.

II

חיים פישער האָט געהאַט שענע מוידען, מוידען מיט געדיכטע, שוואַרצע צעפּ האָר, און מען האָט געזאָגט, אַז אַ בוים מיטן וואָרצעל וואָלט אַזא מויד געקענט אַרויסרייסען מיט איהרע צעפּ. רויטע געזונטע באַקען און גלאַנציגע אויגען. די מוידען האָבען גע'שם'ט איבער דער מדינה. האָט טאַקע חיים פישער מיט זיי גוטע שדוכים געטאָן. איינע האָט ער אויסגעגעבען קיין קרושנעוויץ, גענומען אַ רייכען פערד־סוחר אַ מאַן, אַז אַ אלמן. אַז אַנדערע האָט ער חתונה געמאַכט פאַר אַ קצב'ס אַ זוהן, און נאָך דריי האָבען זיך ביי איהם אין שטוב ארומגעדרעהט. דיענען וועט ער זיי ניט שיקען, עס פּאַסט ניט פאַר חיים פישער, אַז זיינע טעכטער זאָלען דיענען. האָבען די מוידען פערפיהרט אַ שטאָדט מיט יונגען. אַ גאַנצען טאָג גאָרנישט געטהאָן, נאָר זיך אויסגעזעצט אַלע דריי, ווי די ליאַלקעס, אויפ'ן גאַניקעל, אין שמאָלען געסעל, זומער־לעב, אין די בלויזע העמדער, אין די רויטע אונטערקליידלעך, מיט די נאַקעטע הענד און בוזעמס אַרויס פאַר דער אָפענער שיין, און זיך אויסגענעהט געהעפּטענע וועש און געזונגען ליעדער. פאַרנאַכט, ווען די וואַלקאַרזשעס מיט די שטעפען־מאַכער און די סוביעקטען פון די געשעפטען זענען אַהיים געקומען פון דער אַרבייט, האָבען זיי זיך אָפּגעוואַשען מיט שמעקענדיגע זייף. ווער עס האָט געהאַט האָט זיך אויסגעפּוצט אין די שבת'דיגע קראַוואַטען און געקליבען אַרום זיך די מוידען. דאָס גאַנצע געסעל האָט געשוויבעלט מיט יונגען אַ גאַנצען אבענד, געדרעהט זיך אַרום די מוידען, ווי ביהנען אַרום האָניג. אַ טייל האָט געהאַט דאָס גליק צוגעלאָזען צו

ווערען, זענען זיי געזעסען אויף די טרעפּלעך פון גאַניקעל און געזונגען לידער. אַנדערע האָבען זיך גערעדעהט אין געסעל. אַזוי האָט דאָס יונגוואַרג געברויעט אַ גאַנצע נאַכט און ניט געלאָזט דאָס גאַנצע געסעל וויבער און אידען קיין אויג צו טהאָן, ביז דער פישער איז אַרויסגעקומען אויפ'ן גאַניקעל אין די גאַטקעס, און האָט מיטן פּאַסיק אַריינגעיאָגט די מוידען אין שטוב אַריין. און צו די יונגען האָט ער געזאָגט:

— איהר געהט אַהיים. איהר וועט זיך אַ כאַליערע אָוועקלייגען!

און אַז די יונגען האָבען געזעהן, אַז די מוידען זיינען אין שטוב פערשוואונדען, זיינען זיי זיך צוגאַנגען, און דאָס געסעל האָט געקענט איינדרעמלען.

אין די זומערדיגע שבתים נאָכמיטאָג, ווען די גאַנצע שטאָט זאָגט „פּרק", האָבען די מוידען צוזאַמענגענומען די יונגען און האָבען געמאַכט אַ טאַנץ. איז דער רב דערפון געוואָהר געוואָרען, האָט ער געשיקט נאָך חיים פישער און איהם געסטראַשעט, אַז ער וועט איהם די פיש אַסר'ן, אויב ער וועט די „גייע מאָדע פון טאַנצען" ניט אונטערברייגגען. האָט חיים צוטריבען די יונגען און עס איז געוואָרען אויס טאַנץ.

האָבען זיך די מוידען נישט געהאַט וואו אַהינצוטהאָן אין שטעדטעל. האָבען זיי אָנגעהויבען צו טראַכטען וועגען אָוועקפאָהרען פון דער היים אין דער גרויסער שטאָדט. איז אייגע אָוועקגעפאָהרען צום זמן נאָך לאָדז און איז דאָרט פערבליבען אַ גאַנצען ווינטער. אויף פּסח איז זי צוריקגעקומען און האָט מיט זיך מיטגעבראַכט אַ פולען קאַסטען מיט וועש און קליידער, מיט אַ ווינטער־מאַנטעל און אַ פּאָר שיך מיט אַ פּאָר קאַלאָשען. זי האָט געזאָגט, אַז זי אַרבייט אין אַ גרויסען וואָרען־געשעפט, אַ פערקויפערין איז זי דאָרט. אין שטעדטעל האָט מען גערעדט, אַז זי איז פּשוט אויף אַ שטעל פאַר אַ דינסט. און אַנדערע האָבען נאָך ערגערס געזאָגט...

איז חיים פישער דערפון געוואָהר געוואָרען. איז ער שוין אַרויסגעגאַנגען אין גאַס שלאָגען די וואָס רעדען, איז געוואָרען אַ גרויס גערודער יום־טוב אין שוהלכעל, וואו עס דאַווגען די פישערס. איז חיים אַהיים געקומען פון שוהל אַ בייזער און האָט געשוויגען אַ גאַנצען יום־טוב. אַז די מויד האָט זיך געקליבען ווידער צו פאָהרען קיין לאָדז, האָט חיים פישער געזאָגט, אַז ער וועט זי ניט לאָזען. זי זאָל זיין אין דער היים. און ווען עס

געפעלט איהר נישט די היים, לאָז זי געהן פאַר אַ דינסט, נאָר נאָך לאָדז וועט ער זי נישט לאָזען. און ער האָט איינגעשלאָסען דער מויד'ס קליידער מיט די וועש, מיט די שיך און די נייע פּאָר קאַלאָשען. האָט זיך די מויד ארויסגע'גנב'עט ביינאַכט, אַ יונג האָט איהר געהאָלפען ארויסצו'גנב'ענען דעם קאַסטען מיט די זאַכען און זי איז אַנטלאָפען.

אַ לאַנגע צייט האָט מען פון דער מויד נישט געהערט. אין יאָהרען ארום איז אָנגעקומען פון איהר אַ בריעף פון לאָנדאָן מיט אַ טשעק אויף אַ פּאָר פונטען, וואָס די עלטערן האָבען נישט געוואוסט וואָס דאָס איז. אין דעם בריעף שרייבט זי, אַז זי האָט זיך ניט, גאָט צו דאנקען, צו בעקלאָגען. עס געהט איהר נישט שלעכט. זי איז אין אַ געשעפט פון וויים=וואַרג, און דער בעל=הבית איז צו איהר גוט. זי האָפט נאָך אין גיכען איהרע עלטערן צו דערפרעהען מיט פרעהליכע נייעס... זי שטעהט אין שדוכים, שרייבט זי מיט פיעל=מיינענדיגע פינטעלער...

דער פאָטער האָט געטראָגען דעם בריעף אין שוהלכעל אריין און האָט איהם געגעבען אַלעמען צו לעזען.

איז דורכגעגאַנגען ווידער אַ לאַנגע צייט, און די „פרעהליכע נייעס“ האָבען זיך נישט געהערט. און ווען די עלטערן האָבען זיך שוין געהאַט מיאש געווען דערפון, איז אָנגעקומען אויף ראש=השנה אַ וואונש=קאַרטע אַזוי גרויס ווי אַ טעלער, מיט אַ שיף און טויבען און אַלערליי געמעלען — און קיין איין וואָרט ניט מעהר. אין אַ געוויסע צייט ארום, אויף אַ פסח, איז אָנגעקומען אַ טשעק אויף פינף פונט, אָהן אַ וואָרט, דאַן איז באַלד ווידער אָנגעקומען אַ בריעף: „טייערע טאַטע און טייערע מאַמע“, און זי שרייבט, אַז געהן געהט עס איהר גוט, עס פעהלט איהר חלילה קיין זאַך נישט, נאָר איינס פעהלט איהר יאָ — דאָס איז „אַ מאַמע'ס האַרץ“. עס איז שלעכט צו זיין צווישען פרעמדע מענשען אַליין, ווי אַ פערבלאָנדזעטע שעפס פון דער סטאַדע. און ערשט יעצט ווייסט זי ווי אָפּצושעצען וואָס עלטערן זענען פאַר אַ קינד. אין דער פרעמד ווייסט מען דאָס ווי צו שעצען... און זי שרייבט, אַז ווען זי וואָלט געקענט האָבען אַ נאָהענטען מענשען מיט זיך, וואָלט איהר קיין זאַך ניט געפעהלט...

אין דער משפחה האָט מען געוויינט אויף דעם בריעף, ווי צו תשעה=באב... נאָר קיין „טייערע מאַמע“ איז שוין ניט געווען, וואָס זאָל בעגיסען דעם בריף מיט הייסע טרערען. די מוטער איז דורך דער צייט שוין געשטאָרבען.

אין דער היים, ביים אַלטען חיים, איז נאָך איבערגעבליבען דעם פעטער זרח'ס, עליו השלום, אַ מיידעל, וואָס דער אַלטער פישער האָט נאָך דעם ברודער'ס טויט צו זיך אין שטוב אַריינגענומען און געהאַלטען ווי אַנ'אייגען קינד. וואָרים זיינע אייגענע טעכטער האָט ער שוין געהאַט אויסגעגעבען. און דער אַלטער פישער חיים איז געקומען אויף דער עלטער, און קיין נדן פאַר דעם ברידער'ס טאָכטער האָט ער אויך ניט געהאַט, און קיין שידוך פאַר דער מויד האָט זיך נישט געמאַכט, האָט מען אַוועק־געשריבען אַ בריעף צו דער שוועסטער אין לאָנדאָן: אַז „די מאַמע, אין ליכטיגען גן־עֵדן זאָל זי זיין, לעבט שוין נישט מעהר און דער טאַטע איז שוין צו־אַלט אַליין אַרויסצופאָהרען צו די אָזיערעס נאָך פיש... אַז עס וואָלט ווער צוגענומען דעם פעטער זרח'ס טאָכטער, וועלכע איז ביים טאַטען, וואָלט ער געגאַנגען צום איידעם נאָך קרושנעוויץ. בלויז העלפענדיג איהם ביי דער יאַטקע, וואָלט ער זיך פערדינט זיין שטיקעל ברויט“.

איז באַלד אין אַ פּאָר וואָכען אַרום אָנגעקומען אַ בריעף פון לאָנדאָן, מיט אַ טשעק אויף פונטען, אַז דעם פעטער זרח'ס טאָכטער, דאושע, זאָל נישט אַנדערש טהאָן, נאָר גלייך קומען צו פאָהרען צו איהר קיין לאָנדאָן. „זי וועט דאָ, שרייבט זי, גליקליך ווערען“.

האָט מען דער מויד איינגעפּאַקט אַ קאַסטען מיט זאכען, מושוה געוואָרען מיט נטע דעם פוהרמאַן פאַר גנב'ענען די גרענעץ. און נטע האָט געשוואָרען ביי זיין „ווייב און קינד“, אַז ער וועט די מויד אָפּהיטען ווי אַן אויג אין קאָפּ ביז איבער די גרענעץ. און איבער דער גרענעץ וועט ער זי מיטגעבען מיט אַ פּאַרטיע „ליטוואַקעס“, וועלכע פאָהרען נאָך לאָנדאָן.

III

אַז די קוזינע איז אַראָפּגעקומען קיין לאָנדאָן, האָט ראָזע נישט געוואוסט וואָס צו טהאָן מיט איהר. ראָזע האָט זיך געמאַכט איהר כשר שטיקעל ברויט פון דעם, וואָס זי איז געווען אַ גאַסען־מיידעל, אַ בכבודיג גאַסען־מיידעל. קיין פריינד האָט זי נישט געהאַט, ווייניג בעקאַנטע, אַ חוץ איהר בעל הבית'טע, די דשעניטערין, אַ גוטע אַלטע איירישע פרוי, מיט וועלכע ראָזע האָט זיך גוט בעפריינדעט. אָפטמאָל איז די גויה אַרויפ־געקומען צו איהר, געגעסען ביי איהר, און ראָזע האָט איהר מתנות

בעגעבען. די גוטע איירישע האָט אַלץ געהאָפט, אַז ראָזע וועט אָנגעהמען דעם אמת'ן קריסטוס־גלויבען, און ווערען אַ באַפּטיסטין, ווי זי איז אַליין. ראָזעס פּראָפעסיע איז איהר נישט אָנגעגאַנגען: „יעדען אייגעם קומט נישט אָן דאָס שטיקעל ברויט לייכט". נאָר ראָזעס גלויבען האָט איהר נישט געלאָזט רוהען, און זי האָט אַלץ געהאָפט, אַז די שענע אידין וועט ווערען אַרונטערגענומען אונטער קריסטוסעס פליגלען און נישט אַנדערש, ווי נאָר אונטער זיינע „באַפּטיסטישע" פליגלען.

ראָזע אָבער האָט געזאָגט: טאַקע זי איז אַ גאַסען־מיידעל, אָבער דעם גלויבען פון איהרע עלטערען וועט זי נישט בייטען, אפילו ווען מען זאָל איהר אַוועקגעבען דעם „קינגס פּאַלאַץ".

אייגענטליך האָט ראָזע נישט פערשטאַנען, פאַרוואָס עס איז אַזאַ שלעכטע זאַך צו זיין אַ גאַסען־מיידעל. נאָר אַלע האָבען געהאַלטען, אַז אַ גאַסען־מיידעל איז אַ שלעכטע און אַ מיאוסע זאַך, האָט זי אויך אַזוי געהאַלטען און זי האָט זיך געהיט דערמיט פאַר בעקאַנטע און לאַנדסלייט. דורך דעם איז זי ניט געגאַנגען אין די גאַסען, וואו זי האָט געקענט בעגעגענען אַ לאַנדסמאַן, זי האָט אויסגעמיטען „וואַייטשעפּעל" און דעם גאַנצען „איסט ענד", זי האָט גערעדט ענגליש, און געהאַלטען זיך פאַר אַ ליידי. אָנטהון האָט זי זיך געקענט נאָך פון דערהיים, פון שטענדיג איז זי אַריין אין די הויכע גאַסען אַלס „פּיקאַדילי" — צום אַדמיראַל־סקווער, געזעסען אין די לאָבעס פון די האָטעלען. מיט דער צייט געקראָגען איהר שטענדיגע „קונדשאַפט", אַ פּאָר „דזשענטעללייט", מיט וועלכע זי איז אויסגעגאַנגען אויף סאַפּער נור דורך „אַפּאָינטמענטס".

געוואָהנט האָט זי אין איהר אייגען צימער, ביי איהר איירישער פריינדין. קיינמאָל האָט זי קיינעם ניט געבראַכט אַהיים צו זיך אין צימער, אַחוץ איהרע פריינדין־„ליידיס". די שכנים האָבען אייגענטליך ניט געוואוסט, מיט וואָס זי באַשעפטיגט זיך, פון איהרע קליידער און מאַניערען האָט מען עס אויף איהר אויך נישט אָנגעזעהן.

צווערשט האָט זי געהאַלטען איהר „קוזינקע" ביי זיך, זי איז צוליעב דער „קוזינע" נישט אַרויסגעגאַנגען אין די אָבענדען, און זי האָט זעלבסט־פערשטענדליך נישט געזאָגט דער קוזינע מיט וואָס זי בעשעפטיגט זיך. אָבער באַלד האָט זיך דאָס אָפּגערופען אויף איהרע פינאַנסען. קיין געלד האָט זי נישט געהאַט, געלעבט ווי יעדער „פּראָלעטאַריער" פון דער האַנד

אין מויל. דאַן האָט זי גענומען פערליערען קונדשאַפט. האָט זי פאַר דער קוזינע געדונגען אַ בעזונדער צימער ערגעצוואו אין די אידישע געגענדען, און אַליין האָט זי זיך ווייטער בעשעפטיגט מיט איהר בעשעפטיגונג.

דעם פעטער זרח'ס טאָכטער האָט געפרואווט פערדינען, געגאַנגען אין שאַפ אַריין אַרבייטען. קיין אַרבייט איז גיט געווען, און דאָס וואָס זי האָט יאָ געקענט פערדינען, האָט ניט געקלעקט אויף איהר אויסהאַלטען, און דערביי איז די אַרבייט געווען אַזאַ שווערע, אַז זי האָט אין די ערשטע פאַר וואָכען אויפגעגעסען „דאָס גרינע מעדעל", און די „רויטע באַקען", וואָס זי האָט מיגעבראַכט פון דערהיים, זענען בלייך געוואָרען, און די ליפען גרעבער, און די אויגען אויסגעלאָשען, און אַז דעם פעטער ברוך'ס טאָכטער האָט דערזעהען, וואָס עס איז געוואָרען פון דער קוזינע, איז איהר האַרץ צושניטען געוואָרען.

דערווייל איז די יונגערע אויך געוואָהר געוואָרען, מיט וואָס די עלטערע בעשעפטיגט זיך. קיין שטאַרקען איינדרוק האָט עס אויף איהר נישט געמאַכט, דערפאַר, וואָס זי האָט נישט געזעהן קיין אָפּשטויסענדעס, און האָט נאָר געזעהן, ווי איהר קוזינע וואָהנט אין אַ פיינע וואָהנונג, טהוט זיך אָן אין זיידענס, אין אויסגעהאַפטענע העמדער, די שענסטע היט, טהוט נאָרנישט אַ גאַנצען טאָג און האָט נישט קיין „באָס" איבער זיך, און דאַרף נישט זיצען אין שאַפ אין די הייסע זומער-טעג, — אין אבענד געהט זי אוים סאפער עסען מיט פיינע לייט, וועלכע בעהאַנדלען זי אַזוי פיין, און אַזוי אָנשטענדיג — אדרבה, די קוזינעס פראָפעסיע האָט איהר אימפאָנירט, זי איז שטאָלץ געווען, וואָס זי האָט אַ קוזינע אַזאַ „גרויס-אַרטינע ליידי" — און זי פלעגט אָפט אַרויסקומען צו איהר, זיצען ביי איהר און בעוואונדערען איהרע קליידער, איהרע שיך און איהרע היט. — ענדליך האָבען די מיידלעך געוואָהנט צוזאַמען.

צוערשט האָט די עלטערע פערדינט, און די יונגערע איז געבליבען אין דער היים. זי האָט זיך אָנגעטהון אין דער קוזינעס געניצטע קליידער, גענעסען גוט — און באַלד אָנגעהויבען אויסצוזעהען פריש און שען. דער שאַפ איז אַוועקגעשוואומען, ווי אַ בייזער חלום — שוין קיינמאָל נישט צוריק צו קומען. פון קיין אַנדער פרנסה האָט מען אויך נישט געקלערט. עס איז זיך נישט געווען צו וואָס צו געהמען. און קיין פרנסה האָט נישט אויסגעזעהען ביי איהר אַזוי גרינג, אַזוי פיין און אַזוי

אַנשטענדיג ווי איהר קוזינעס... און אַמאָל האָט ביידע מיידלעך געטראָפּען אויפ'ן גאַס איינער פון ראָזע'ס פערעהרער, אַ עלטערער דזשענטעלמען שוין, — זעהר אַנ'אַנשטענדיגער „דזשענטעלמאַן", ער האָט זיך זעהר געפערעהט מיט רחל'ען, ראָזעס שוועסטער, אַזוי האָט זי ראָזע פאַר־געשטעלט, און ער האָט ביידע „שוועסטער" איינגעלאַדען צו „סאַפּער" אין „מאַנאַקאָ". עס איז געווען אַזוי אַנשטענדיג... אין ביסלעכווייז האָט ראָזע מיטגענומען איהר קוזינע און אָנגעהויבען איהר איבערצוגעבען די סודות פון איהר פּראָפעסיע — ביז מיר האָבען זי געטראָפען אויף פּיקאַדילי, ביי דעם סקוועער פון די טויבען... ביז ראָזע האָט מיטגענומען איהר קוזינע אויף דער גאַס און געפיהרט זי אין „קאַפע ראָיאַל".

IV

נאָך דעם ווי זיי זענען אַלע דריי אָבגעזעסען אַ געוויסע צייט אין קאַפע־ראָיאַל, געטרונקען קאַפע און ליקער, האָט ראָזע געזאָגט צו די יונגערע:

— וואָס וועט זיין דער סוף פון זיצען, איך וועל אייך לאָזען אליין— איהר וועט זיך שוין אַנ'עצה געבען אָהן מיר.

— ניין, ראָזע לעבען, איך בעט דיך, געה נישט אוועק — האָט די יונגערע אָנגעכאַפּט די עלטערע ביי דער האַנד, — איך האָב מורא צו זיין אליין.

— מורא, אין לאָנדאָן האָט מען נישט קיין מורא, — האָט די עלטערע געלאַכט — געה שוין נאַר, בלייב אליין מיט איהם, ער וועט דיך נישט אָבבייסען, דזשענטעלמעלייט האָבען ליעב צו זיין אַליין מיט זייערע לײדים. „איז'נט סאָ?" — האָט זי געזאָגט צום יונגען־מאַן אויף ענגליש.

— שור, יו אר רייט — האָט דער יונגערמאַן געשטאַמעלט פערלעגען.

— און פריהער געלט, דו הערסט. נישט ווינציגער אַזוי ווי איך האָב דיר געזאָגט, און מאַך נישט מיט איהם קיין לאַנגע מעשיות. — האָט זי געזאָגט צו דער יונגערער אויף אידיש, אַז דער דזשענטעלמען זאָל נישט פערשטעהן...

די יונגערע איז רויט געוואָרען, איהר הארץ האָט אָנגעהויבען צו

קלאפּען נאָך העכער: טיק־טאַק, האָט אויף אַלע געקוקט אין קאַפע־הויז, אויף די געסט, אויף די מיידלעך אַרום די טישען, וואָס זיצען און רויכערען סיגאַרעטלעך, נאָר נישט אויף איהר „בעשערטען“, וואָס איז געזעסען געגענאיבער איהר.

דער יונגערמאַן האָט בעשטעלט נאָך קאַפע, נאָך ליקער, גערעדט האָט ער מיט ראָזען אין ענגליש, וואָס די יונגערע האָט האַלב פערשטאַנען.

— זי איז נישט לאַנג אין לאָנדאָן, און ווייס נאָך נישט ווי אומ־צוגעהן מיט „דזשענטעללייט“ — האָט ראָזע פערענטפערט איהר קוזינע פאַר'ן גאַסט.

— אָבער דערפאַר איז זי אַ שענע, — האָט דער גאַסט געזאָגט קוקענדיג אויף איהר.

— זי איז די שענסטע מיידעל פון סקווער, — האָט ראָזע געזאָגט, און שטופּענדיג הינטער אַרום איהר קוזינע, האָט זי צוגעלייגט אויף אידיש:

— דער גוי איז פערליעבט אין דיר, קענסט רייסען פון איהם אַ פאַס, די גרינע אוגערקע.

אָבער די יונגערע איז געבליבען זיצען אַ פערשעמטע, רויט־טוידט מיט אַ קלאַפּענדיג הארץ און נישט געוואוסט, וואָס צו טהון און וואָס צו זאָגען.

— זאָל איך רעדען פאַר דיר, איך וועל טאַפּען דעם דופק, אויב עס לוינט זיך, — האָט די עלטערע געזאָגט.

— ראָזע לעבען, איך בעט דיך — האָט די יונגערע אָנגעכאַפּט די עלטערע ביי דער האנד און געבעטען זיך, אַז זי זאָל שווייגען.

— וואָס וועט זיין דער סוף, עס ווערט דאָך שפּעט, אַז איך וואָלט אַזוי געזאָלט ביי יעדען גאַסט באַלאַמוטשען, מאַכען חנ'דלעך, וואָלט איך שעהן אויסגעזעהן? איך וואָלט אויף קיין שיך נישט געהאַט!

— ראָזע לעבען, איך וויל אַהיים געהן, — האָט די יונגערע געזאָגט.

— פאַרוואָס?

— איך ווייס נישט פאַרוואָס, איך האָב מורא.

— פאַרוואָס האָסטו מורא?

— איך ווייס נישט, איך האָב מורא.

— עס איז נישט שעהן צו בעליידיגען אַ גאַסט, ער האָט געלד געספענדעט.

— מיין פריינדין איז קראנק, פיהלט זיך גיט מיט אַלעמען. — דער דזשענטעלמען וועט דאָך מיט מיר בלייבען — האָט זי זיך געווענדעט מיט אַ פערשאַרט שמייכעלע צום גאַסט.

— אַז די פריינדין וועט נישט איבערזיכטיג זיין — האָט דער „דזשענטעלמען" געזאָגט.

— מיין פריינדין איז נישט קיין איבערזיכטיגע — האָט ראָזע געלאַכט, — ס'וואָהר? נאַ, נעהם די שליסעל און געה אַהיים. — גיט זי איבער דער קוזינע די שליסעל — איך וועל זיך באַלד מיט איהם אָפּפּאַרטיגען — גיט זי צו צו דער יונגערער אויף אידיש...

שפּעטער, אַז ראָזע איז צוריק געקומען אין וואָהנונג, וואו זיי האָבען געוואָהנט, האָט זי אַרויסגעוואָרפען פון זיידענעם זאַק אַ פּאַפּירענעם פינף־פונט שטיק און האָט עס צוגעוואָרפען צו דער יונגערער.

— נאַ זעהסט, וואָס איך האָב אַרויסגעקריגען פון דעם הונט.

די יונגערע איז נישט געשלאָפען. זי איז געלעגען אויפ'ן בעט אַנ'אָנגעטהוענע, מיט די צעפּלאָשעטע האָר. זי האָט געלאָזט פאַלען דעם פינף־פונט־שטיק און איז רויט געוואָרען.

— נאַ, נעהם צו, עס איז דיין געלד.

די יונגערע איז נאָך מעהר רויט געוואָרען.

— מיין? — האָט זי געשמייכעלט.

— יאָ, איך בין געגאַנגען פאַר דיר.

די יונגערע האָט געשוויגען.

— פאַרוואָס ביסט דו נישט געגאַנגען מיט איהם? „אַ נייס דזשענטעלמען" געווען.

— ער איז מיר נישט געפעלען, — האָט די יונגערע געזאָגט.

— נאַר איינע, דו האָסט דען חתונה מיט איהם? ביסט זיך משדך מיט איהם, צי וואָס? היינט קענסט דו איהם, מאָרגען נישט. וואָס אַרט עס דיך?

די יונגערע האָט געשוויגען.

— ווייסט דו וואָס, די בעשעפטיגונג איז נישט פאַר דיר, — זאָגט ראָזע, אויסטהוענדיג זיך די זאָקען, — צו דער בעשעפטיגונג בעדאַרף

מען האָבען אַ גאַנץ אַנדערען סאָרט כאַראַקטער. מען בעדאַרף וויסען ווי דערמיט זיך אומצוגעהן, אַזוי ווי איך. איך האָב מורא, אַז דו וועסט עס קיינמאָל נישט קענען.

די יונגערע האָט געשוויגען.

— דו כלה'ס זיך צופיעל מיט זיי, אַזוי ווי עס וואָלט געווען דיין חתן. איך וואָלט זיך דורך דער צייט מיט דריי אָבגעפּאַרטיגט, — זאָגט די עלטערע, אויסטהוענדיג דעם צווייטען זאָק פון פוס.

— נו, איך הויב דאָך ערשט אָן, איך וועל זיך אַוודאי צוגעוואָהנען, — פערענטפערט זיך די יונגערע.

— איך האָב מורא, אַז נישט, צו דעם בעדאַרף מען האָבען אַ גאַנץ אַנדער סאָרט כאַראַקטער... — זאָגט די עלטערע, אויסטהוענדיג זיך דאָס קלייד.

V

אין די נעכסטע פּאָר וואָכען האָט ראָזע טאַקע איהר קוזינקע נישט מיטגענומען צו איהר בעשעפטיגונג. די מיידלעך האָבען געוואָהנט צוזאַמען, געגעסען צוזאַמען. דאושע האָט אָנגעטהון ראָזע'ס האַלקעלעך און בלוזקעלעך און ראָזע האָט איהר געגעבען קליינגעלד. ראָזע האָט זיך ווייטער בעשעפטיגט ביי איהר בעשעפטיגונג, אַרויסגעגאַנגען יעדען אבענד צו איהרע בעשטעלונגען. איז נישט געווען קיין „בעשטעלונגען", איז זי געגאַנגען אויפ'ן סקוועד זוכען בעשעפטיגונג, וואָס זאָל איהר און איהר קוזינע געבען אויף חיונה. די קוזינקע האָט גאָרנישט נישט געטהון. בייטאָג האָבען די מיידלעך זיך געקאָכט, גענייהט, אויפגעהאָפטען זיך שענע, געשטיקטע וועש, דערצעהלען זיך מעשיות פון דער היים, לאַכען און פרעהען זיך, אָבער ביידע ביינקען נאָך עפּעס — נאָך וואָס זיי האָבען אַליין נישט געוואוסט. אַמאָל פלעגט מען אויך רעדען פון ראָזע'ס בעשעפטיגונג. ראָזע האָט איהר דערצעהלט פון די „דזשענטעלליים", מיט וועלכע זי האָט נעכטען געגעסען סאַפּער און נישט איינמאָל געמאַכט צוזאַמען דאָס געלעכטער פון זיי, דערצעהלענדיג דערביי די אינטימסטע זאַכען, אָהנע זיך עפּעס צו זשענירען, צו פערשעמען זיך, אָדער צו פיהלען, אַז זי זאָגט עפּעס נישט שעהנס...

צי דערפֿאַר, וואָס דאושען איז פּריקרע געווען צו לעבען אויף ראָזעס חשבון, צי צוליב אַנדערע אורזאַכען — ווער קען וויסען? דאושען האָט זיך פערגלוסט צו געהן צוריק צו דער אַרבייט אין שאָפּ. און אַז ראָזע האָט געהערט דערפון, האָט זי געזאָגט צו איהר:

— וואָס פֿאַלט דיר איין? דאָס געזונט און לעבען אַוועקלעגען פֿאַר צוועלף שילינג אַ וואָך? וואָס ווילסטו האָבען דערפון?

די יונגערע האָט געשוויגען אַ ווײַלע, דאַן האָט זי זיך אָפּגערופען מיט האַרץ־קלאַפּונג:

— ראָזע, ווייסטו וואָס איך וועל דיר זאָגען... — און האָט אָפּגעהאַקט.

— וואָס ווילסטו זאָגען?

— איך גלוסט אויך נישט צו געהן צוריק אין שאָפּ.

— ווער הייסט דיר דען? — זאָגט די עלטערע און שווייגט.

— און וואָס דען וועל איך טהאָן?

— וואָס זאָלסטו טהאָן?

און דאַן האָט דער געשפּרעך זיך אָפּגעהאַקט.

אין אַ פּאָר טעג אַרום, האָט ראָזע געקראָגען אַ בעשטעלונג פון אַנ'אַלטען בעקאַנטען, אַ „סטעדי קאַסטאָמער“ אויף אַ „ראַנדעוואו“. דער „סטעדי קאַסטאָמער“ האָט זי געבעטען, אַז זי זאָל מיטברענגען איהרס אַ פריינדין, וואָרים ס'וועט זיין נאָך אַ „דזשענטעלמאַן“, אַ פיינער מאַן, זיינס אַ פריינד. זיי וועלען זיך אַלע טרעפען אין דער „לאָבבי“ פון אַ בעוואוסטען האָטעל. די פריינדין, האָט דער „סטעד קאַסטאָמער“ געבעטען, זאָל זיין אַ „נאַיס לוקינג גוירל“, וואָס קען זיך „ביוזעיווען“ אין אַ „סאָסייעטי“. די פּאַרטי וועט האָבען סאַפּער צוזאַמען אין אַ פיינעם פּלאַץ. לאַנג האָט ראָזע געקלערט וועמען מיטצונעהמען. דאושע האָט געוואוסט פון דער פּאַרטי. דאושע האָט געהאָלפען ראזע'ן זיך אָנצוטהאָן צו אָט דער „פּאַרטי“. מיט איהר האט זיך ראָזע מישב געווען, וועלכע קלייד זי זאָל אָנטהאָן, ווי אַזוי זי זאָל פערלאָקען איהרע האָר, ווי אַזוי זי זאָל דראַפּירען איהרע שאַלען. אָנטהוענדיג זיך, האָט ראָזע גערעדט צו זיך:

— ווענען געהטט מען דאָס מיט?

האָט זיך דאושע אָפּגערופען אין דער שטיל, האַלב מיט געלעכטער און האַלב שעמעוודיג:

— אַז דו וואָלסט געוואָלט, וואָלט איך מיטגעגאַנגען.

— דו? — האָט זיך געוואונדערט ראָזע — עס איז נישט פאַר דיר.

— פאַרוואָס? — האָט געפרעגט די יונגע דאושע און איז רויט געוואָרען.

— מען דאַרף זיך קענען מיט דעם אומגעהן. עס איז נישט פאַר דיין כאַראַקטער.

— דו מיינסט פאַר דעגסמאָל?.. איך בין געווען אַ גרינע, איך האָב נאָך ניט געוואוסט — האָט דאושע געזאָגט.

— אַז דו ווילסט דוקא מיטגעהן, קום — האָט ראָזע געזאָגט — נאָר מאַך עס שנעלער, זיי וואַרטען שוין אויף אונז.

— ראָזע „דיער“ — איז דאושע אַרויפגעפאַלען אויף ראָזעס האַלז און האָט זי אָנגעהויבען צו קושען און צו האַלזען.

— מען דאַרף זיך אָבער אָנטהאָן אַזוי, אַז זיי זאָלען די כפרה ווערען — זאָגט ראָזע און האָט אָנגעהויבען אַרויסצושלעפּען פון איהרע קאָסטענס אַלע איהרע בעהאַלטענע אוצרות, זיידענע קאָלירטע אונטער־קליידלעך, קליידער אין פערשידענע פאָרמען און מאָדעס: געהאָפּטענע שפּיצען, בראַסלעטען אוירינגלעך, פאַסקעס — און פון דעם אַלעמען אויסגעפּוצט דאושן אַזוי, אַז זי האָט טאַקע אויסגעזעהען, אַז מען האָט געקענט „פאַר איהר די כפרה ווערען“...

דער „סטעדי קאָסטאָמער“ האָט מיטגעבראַכט אַ פריינד, אַ יונגען מאַן. אַלע פיער האָבען זיך בעגעגענט אין דער „לאָבבי“ פון האָטעל. ראָזע האָט בעקענט דאושע מיטן יונגען מאַן און אַליין האָט זי גענומען איהר „סטעדי קאָסטאָמער“ אונטערן אָרעם, דענקענדיג, אַז די צוויי הינטער זיי, דאושע מיטן יונגען מאַן, וועלען זיך שוין אַן עצה געבען אַליין. ערשט ביים עסען האָט זיך ווידער אַרויסגעוויזען, אַז דאושע הויבט ווידער אָן איהרע שטיק... זיצט ביים טיי ווי אַ כלה־מיידעל, האַלט דעם קאָפּ אַראָפּגעבויגען צו דער ערד, גנבעט בליקען צום יונגענמאַן. אָנשטאָט זי זאָל איהם קוקען אין די אויגען און לאַכען, שעמט זי זיך פאַר איהם, ווערט רויט, בלייך... ענטפערט נישט...

דעם יונגענמאַן, זעהט־אויס, איז דאָס קליינשטעדטעלדיגע כלה־שפּיעלען פון דער גאַסען־מיידעל געפעלען און ער האָט אויך מיטגעהאָלפען שפּיעלען דאָס חתן־כלה שפּיעל, ראָזען איז עס נישט געפעלען, אָבער זי האָט זיך נישט געקענט העלפען. זי האָט געוואונקען צו דאושען, געשטופּט זי, האָט געברומט צו איהר אין אידיש. און דאושע האָט געטהאָן דאָס איהריגע, האַלטענדיג דעם קאָפּ אַראָבגעבויגען צו דער ערד, פערשעמט, מעשה כלה, נאָר שיקענדיג גנבישע בליקען אויפן יונגענמאַן.

באַלד, אָבער, האָט ראָזע אָן זיי פערגעסען. זי איז שוין געווען האַלבלעך שכור און פערנומען מיט איהר „סטעדי קאָסטאָמער“. און אַז מ'האָט געהאַלטען ביים אַוועקגעהן, האָט ראָזע גענומען איהר „סטעדי קאָסטאָמער“ אונטערן אָרעם און איבערלאָזענדיג די צוויי הינטער זיך, האָט זי געזאָגט מיט אַ קאָקעטיש שמייכעלע:

— זיי וועלען זיך שוין אָן עָצה געבען אָהן אונז.

נאָר דאושע האָט אויפגעהויבען איהרע אויגען און אָנגעקוקט ראָזען מיט אַזאַ געבעט, מיט אַזאַ פערצווייפעלטען בליק, ווי ראָזע וואָלט זי איבערגעלאָזט אין דער טויטען־שטוב פון אַ געפענגניס.

— וואָס איז?

— ראָזע־לעבען! — האָט זיך דאושע אָנגעהויבען צו בעטען.

— הויבסט שוין ווידער אָן צו פערשעמען מיך פאַר מענשען? האָסט נישט בעדאַרפט אָנהויבען... פערטרייבסט מיר אַלע „קאָסטאָ־מערס“... — האָט ראָזע געזאָגט בייז.

דאושע האָט געהאַלטען דאָס פּנים אַראָפּגעלאָזען צו דער ערד.

— אַ, קום! זיי וועלען זיך שוין אָן עָצה געבען אָהן אונז — האָט געזאָגט ראָזע און איז אַוועקגעגאַנגען, איבערלאָזענדיג דאושען מיט'ן פרעמדען יונגענמאַן אַליין...

אויפ'ן צווייטען טאָג, ווען ראָזע איז שפּעט אַהיים געקומען אויף איהר וואָהנונג, האָט זי געפונען דאושען ליגען אין בעט, מיט דער קאָלדרע איבערגעצויגען איבער'ן קאָפּ און וויינענדיג. האָט זיך ראָזע דערשראָקען, איז צוגעלאָפען צו איהר, זיך אַוועקגעזעצט ביים ראַנד פון בעט און אַרומגענומען דאושען.

— וואָס איז דיר, וואָס? ביזט נישט געזונט?

דאושע האָט נישט געזאגט קיין איין וואָרט, נאָר איינגעגראָבען איהר פּנים אין ראָזעס ברוסט און געוויינט, און געוויינט...

— ראָזע... ראָזע־לעבען...

— וואָס איז דיר געשעהן?

דאושע האָט געהאַלטען אָבער אין איין כליפּען:

— ראָזע... ראָזע־לעבען...

— איך האָב דיר באַלד געזאָגט, אַז עס איז נישט פאַר דיר. די בעשעפטיגונג איז נישט פאַר דיין כאַראַקטער. און דו האָסט מיך נישט געוואָלט פאָלגען... — האָט ראָזע געזאָגט מיט אַ פאָרוואורף.

דאושע האָט אַ מינוט געשוויגען, דאן האט זי זיך אָפּגערופען, אין טרעהרען, נאָך טיעפער, טיעפער איינגראָבענדיג איהר קאָפּ אין ראָזע'ס בריסטען.

— ראָזע־לעבען... איך האָב דיר עפּעס וואָס צו זאָגען...

— וואָס?

— איך האָב איהם ליעב — האָט דאושע אַרויסגעוויינט.

— וועמען? — האָט זיך ראָזע געוואונדערט.

— אַלעקס'ן...

— ווער איז אַלעקס? — וואונדערט זיך ראָזע.

— דער יונגערמאַן, וואָס דיין פריינד האָט געבראַכט.

— אַ, דאָס איז אַלעס? — האָט ראָזע געלאַכט — אהאַ, דאָס איז אַלעס... כאַ־כאַ־כאַ!

דאושע האָט זי אָנגעקוקט פערוואונדערט:

— פאַרוואָס לאַכסטו?

— פאַרוואָס איך לאַך? — זאָגט ראָזע, — אונזערס איינע טאָר נישט ליעב האָבען. דאָס איז גוט פאַר „גוירלס"... אונזערס איינע האָט נישט קיין צייט זיך אַריינצולאָזען אין אַזעלכע זאַכען — היינט דאָ, מאָרגען אויס. צופיעל זיך אַריינצולאָזען מיט איינעם איז נישט גוט.

דאושע איז שטיל געוואָרען און טרויעריג. איהרע אויגען זענען געוואָרען גרעסער און טרויעריגער, און זי האָט אָנגעקוקט ראָזען.

— איך האָב אויך אַמאָל ליעב געהאַט, נאָר דאָס איז שוין געווען אַזוי לאַנג... — האָט זי געזאָגט ציהענדיג זיך פאַר שלעפעריגקייט.

און אַז דאושע האָט איהר ווידער אַנגעקוקט מיט איהרע גרויסע אויגען, האָט זי צוגעלייגט:

— איך האָב דאָך דיר געזאָגט, אַז די בעשעפטיגונג איז נישט פאַר דיר. ביי דער בעשעפטיגונג טאָר מען נישט ליעב האָבען — אַ־נישט, קומט גאָרנישט אַרויס דערפון.

דאושע איז געבליבען זיצען אויפן בעט, איהרע צוויי אויגען האָבען ערגעץ־וואו געקוקט פערקלערט...

די מלחמה מיט חיה-רייצע

(הומארעסקע)

I

ווען נישט דער נאָמען חיה־רייצע, גור משפּט'ן זי לויט די קליידער, וואָס זי האָט געטראָגען, וואָלט מען נישט געקענט וויסען, צו וואָס פאַר אַ געשלעכט חיה־רייצע בעלאַנגט. איהרע קליידער האָבען נישט נור געהאַט פערלאָרען זייער אָריגינעלען שניט, און מען האָט נישט געוואוסט, אויב זיי זיינען געמאַכט פאַר אַ מאַן אָדער פאַר אַ ווייב. אפילו דאָס טיכעל איבער איהר קאָפּ, וועלכעס איז שוין אַזוי געהאַט צוגעוואַקסען צו איהר פּנים, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז עס איז אַ טייל דערפון — האָט אויך נישט איבריגענס אונטערגעשטראָכען איהר ווייבליכעס. די צוויי עקען פון טיכעל, וועלכע האָבען זיך גאָכגעשלעפּט נאָכ'ן קניפּ אונטער איהר גאָמבע, האָבען אויסגעזעהען ווי צוויי פערקאָלטעוואַטע שפּיצען פון אַ באָרד. די עקען פון טיכעל האָבען אַריינגעשטעקט זייערע „נעזער“ אין אַלצדינג, ביי וואָס חיה־רייצע האָט זיך בעשעפטיגט. איז זי געגאַנגען פון פעסעל־הערינג אַרויסנעהמען אַ הערינג, זיינען די עקען פון טיכעל געוועזן פריהער אין די הערינג־ראָפּע; איז זי געגאַנגען אָנשעפּען נאַפט, האָבען זיי זיך איינגעטונקט אין נאַפט־קענדעל און אפילו אין די שיסעל מיט קליסקעלעך, וואָס זי האָט אַריינגעכאַפּט פון איין קונה צום אַנדערען, זיצענדיג אויף אַ זעקעל זאַלץ, — זיינען זיי אויך אריין, פאַרזוכענדיג, אויב די קליסקעלעך זיינען גענוג געזאַלצען.

און נישט נור זייער אָריגינעלען קאָליר און שניט האָבען געהאַט פערלאָרען איהרע קליידער — נור אויך זייער אָריגינעלען שטאָף. מען

האָט אייגענטליך נישט געקענט וויסן, צי איהרע קליידער זיינען געשניטען פון שניידער־צייג אָדער צוזאַמענגעגליט געוואָרען אויס בלעך, אָדער אַנ׳אַנדערען מעטאַל. די ברייטע ספּאָרניצעס, וואָס זי האָט געטראָגען איינע אויף די אַנדערע, זענען אַזוי שטייף געווען, און די ברייטע שירץ איבער זיי האָט אַזוי געבלישצעט פון דער זאַלץ־ראָפּע, וואָס האָט זיך בעזעצט אויף איהר און זי איז געווען אַזוי בעדעקט מיט הערינג־שופּען, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז חיה־רייצע איז אַזאַ מין הערינג־חיה, וועלכע מען האָט אַרויסגעשלעפּט פון אַ הערינג־פעסעל.

פערפינסטערט אַפּ חיה־רייצע די וועלט צווישען נאַפּט און הערינג— דערפאַר אָבער וועבט זיך פאַר איהר אַ גאָלדענער שטוהל אין גן־עדן. אַ שטוהל נישט נור אַ פוסען־בענקעל. יאָ, ביי איהר מאַן ברוך־יואל צופוסענס. חיה־רייצע האָט פון נאַפט און הערינג־געוועלבעל נישט נור אויסגעהאַלטען איהר בידנע לעבען אויף דער וועלט, נור האָט זיך אויך אָנגעגרייט קורח׳ס אוצרות אויף יענער וועלט. איהר מאַן ברוך־יואל זיצט גאַנצע טעג אין חסידים־שטיבעל און לערנט. און ווען חיה־רייצע בעזאָרגט די וועלט, בעזאָרגט דערפאַר ברוך יואל די צווייטע וועלט. און נישט נור ברוך יואל אליין. צוויי חדר־יונגלעך האַלט חיה־רייצע ביי די בעסטע מלמדים אין שטאָדט, אַ בחור, אַ וואויל לערנער, און אַ איידעם מיט אַ היתר־הוראה אין דער קעשענע. קענט איהר זיך פאָרשטעלען דאָס עשירות און די גבורות, וואָס אזעלכע פינף „קאַרפּען־קעפּ" קענען אָנגריי־טען. פון אַ גאָלדענעם שטוהל אין גן־עדן איז אָבגערעדט, גאָט אַליין וועט עס איהר אַקעגען טראָגען. אפשר אויך אַ פּלאַץ אין דער שוהל מיט די היילינע אמהות. און וואָס בעדאַרף אַ אידענע מעהר? דאָס בידנע שטיקעלע ברויט אויף דער וועלט, און דאָס גאָלדענע פוסען־בענקעלע אויף דער צווייטער...

און דאָס אַלעס פון נאַפּט און הערינג געוועלבעל. טאַקע מען ווערט פערשוואַרצט דערביי אַ גאַנצע וואָך. די הויט פון פּנים און די הענד ווערט אויפגעפרעסען פון זאַלץ־ראָפּע, און אַז עס קומט אויף דער נאַכט, ברענט עס ווי אַ פייער. שמירט זי זיך איין מיט אַזעלכע מינים שמירעכטסען, וועלכע בייסען. און אַמאָל מאַכט זיך, אַז מען דאַרף אַליין ברענגען פון דער באַהן אַהיים אַ פעסעל נאַפּט, אָדער אַ פּאָר זעקלעך זאַלץ און מען הייל זיך איינשפּאָרען אַ פּאָר „פּייעם" טראָג־געלד, שפּאַנט זיך חיה־רייצע

איין מיט אַ יונגעל פון דער גאַס אין אַ וועגעלע, און פוילט זיך ניט אליין אַהיים צו שלעפּען דאָס פּעסעל נאַפט, אָדער די פּאָר זעקלעך זאַלץ. מאַקע דערנאָך קרעכצט זי אַ גאַנצע נאַכט אויף איהר געלעגער: אַז זי ווייס נישט וואָס פאַר אַ זייט מהוט איהר וועה. און ברוך יואל, וואָס שלאָפט אין צווייטען בעט, פערשטעלט מיט'ן שפּאַנישען ווענטעל, קען אויך נישט שלאָפען. הערט ער זי קרעכצען — קרעכצט ער אויך, און פרעגט איהר: „וואָס איז איהר?" ענטפערט זי: „אַה, גאָר נישט". „זאָל איך אַראָפּגעהן און אַנוואַרימען אַ שטאַרץ צוצוליגען?" ענטפערט זי: „מען דאַרף נישט, עס וועט איבערגעהן". און האַלט זיך איין פון קרעכצען, כדי ער זאָל נים האָבען שברי-לב.

און עס קומט דער ווינטער, דער פראָסט ברענט און די הענט יעדעס מאָל אין פּייכטען, ווייל דאָ שטעקט זי זיי אַריין אין פעסעל הערינג און דאָ האַלט זי זיי אין טונדעל נאַפט — און דערנאָך ווערען זיי בעשאָטען מיט זאַלץ — די הויט שיילט זיך, ווערט געפּלאַצט — און דאָס רויהע פליש ברענט פון זאַלץ. אָבער ווער האָט צייט צום קלערען וועגען דעם? זי האָט קליינע קינדער צום דערנעהרען, און ס'מאַכט זיך אַ מאָל, אַז מען דאַרף פון קעלער אַרויפקייקלען אַ פעסעלע הערינג, וועט זי דאָך נישט געהן רופען ברוך יואל'ן, אַז ער זאָל איבער איהר באַלמוטשען פון לערנען (וואָס איז איהר גאַנצער האַנדעל, מ'שטיינס געזאָגט, ווערט געגען איין וואָרט פון זיין תורה?) אָדער זי וועט דאָך אויך נישט נעהמען אַ „זעקסער" און אַרויסוואַרפען פאַר אַ טרעגער. וואָס אַ נגידית'טע איז זי? זי האָט דען נישט קיין קינדער אין חדר, פאַר וועלכע זי דאַרף מלמד-געלד צאָהלען? פוילט זיך נישט חיה-רייצע און שפּאַרט אַליין אונטער איהר ברוסט און אָרימס און קייקעלט אַליין אַרויף דאָס פעסעלע הערינג פון קעלער אין געוועלב אַריין. מאַקע ביינאַכט קרעכצט זי, „אַז זי ווייס נישט פאַר וואָס איהר „האַרץ-ברעטעל" מהוט וויי — אָבער אַ „זעקסער" פאַר'ן טרעגער האָט זי אַ געפונענעם. געלויבט צו גאָט, חיה-רייצע „פיהרט אוים איהר וועלט". אַ שטיקעל ברויט מיט אַ מעלער קליסקעלעך פאַר איהר מיט די חדר-אינגלעך יעדען אָבענד, פיש און פלייש אויף יעדען שבת, מלמד-געלד פאַר די אינגלעך, און דער עיקר, דער עיקר, דאָס גאָלדענע פוסען-בענקעלע וועבט זיך אין גן-עדן...

איך ווייס נישט, צי עס איז געווען דאָס שטיקעלע ברויט אויף

דער וועלט, צי דאָס גאָלדענע פוטען־בענקעלע אויף יענער וועלט וואָס האָט דעם „ליכטיגען־פיעל־מעכטיגען“ פאַן שווישינסקי ניט געלאָזט רוהען. יעדעס מאָל, ווען דער פאַן איז דורכגעגאַנגען דעם אַלטען מאַרק און ער האָט בעמערקט די פויערשע פוהרען, וואָס שטעהען פאַר חיה־רייצעס געוועלבעל, און חיה־רייצע מיט איהר בלעכענע, שופען־בעשפּריצטע שערץ, מיט דעם טיכעל מיט׳ן קניפּ אונטער דער גאָמבע, איז בעשעפטיגט ביי די הערינג — האָט דאָס זיין האַרץ צובראָכען. דער פאַן האָט זיך אָבגעשטעלט, אונטערגעלעהנט זיך אויף זיין דיקען שטעקען, אַ פּאָר מאָל מיט די פינגער דורכגעצויגען די לאַנגע געלע וואָנסעס, און געקרייזעלט זיי ביי די עקען. זיינע דיקע אַראָפּהענגענדיגע באַקען, וועלכע זיינען בעקליידעט געווען מיט שטעכעדיגע חזיר־האָריגע באַקען־בערד, זיינען אָנגעלאָפען געוואָרען מיט בלוט און רויט געוואָרען. די הויכע געלבע ברעמען איבער די אויגען האָבען זיך אויפגעשטעלט, און די שוואַרץ־אַפּלען פון זיינע קאַרע אויגען זיינען קלענער געוואָרען און גלאַנצענדיגער. אַזוי איז ער געשטאַנען אַ לאַנגע ווייל און בעטראַכט חיה־רייצען מיט איהר געוועלבעל; נאָכגעקוקט און געזעהן ווי חיה־רייצע שלעפּט אַרויס פון איהר געוועלבעל די הערינג, דעם נאַפט, די זעקלעך זאַלץ און פּאַקט זיי אויף אויף די פויערשע פוהרען. דער פאַן האָט געשמאָקעלט דערויף מיט׳ן קאָפּ, אַזוי ווי חיה־רייצע וואָלט בעגאַנגען דעם גרעסטען פערברעכען. ענדליך האָט ער אויסגעשפּיגען און איז אַוועק־געגאַנגען מיט אַ צובראָכען האַרץ און געברומט צווישען די דיקע וואָנסעס:

— אָנגעזעצט זיך אויף פּוילען ווי אַ קרענק אַ שלעכטע, פערקויפט די פויערים נאַפט מיט הערינג — און איך, אַ פּוילישער שליאַכטשיץ, מוז דאָס צוזעהן און שווייגען.

קיינער האָט נישט געוואוסט פון וואָס דער פאַן שווישינסקי ציהט זיין חיונה. קיינמאָל האָט מען איהם נישט געזעהן טהאָן עפּעס, אָדער זיין בעשעפטיגט ביי עפּעס. אַלצדינג וואָס מען האָט געזעהן פון שווישינ־סקי׳ן — איז געווען, אַז ער האָט זיך יעדען טאָג אין פריהמאָרגען אַרויף און אַראָפּגעדרעהט איבער די גאַסען פון שטעדטעל מיט זיין פריינד דעם „אַסעסאָר“ — די ענד פערלייגט אויפ׳ן הינטען און בעקוקט דאָס שטעדטעל, אַזוי ווי זיי וואָלטען געווען רעוויזאָרען. איין בעשעפטיגונג האָט ער יאָ געהאַט — ער איז געווען אַ „פייער־לעשער“. און אַז ס׳איז

געווען אַ פּאַראַד פון די פייער=לעשערס, און מען האָט די „שפּריצערס“ איבער די גאַסען פון שטעדטעל געפיהרט — איז פאַן שווישינסקי געווען אַ גאַנצער „גאַטשעלניק“. אָנגעטהאָן אין אַ גרויסער פינקעלדיגער מעשענער קאַסקע אויפ'ן קאָפּ, האָט ער פּאַראַדירט איבער די גאַסען פון שטעדטעל אַ טאָג צו פריהער איידער דער פּאַראַד איז געווען און אַ טאָג נאָך „יום טוב“. ווען די „פייער=לעשערס“ זענען שוין געוואָרען אויס פייער=לעשערס און זיינען צוריק געוואָרען, ווער אַ שוסטער און ווער אַ וואַסער=טרעגער, ווער אַ שיכור און ווער אַ גנב — פאַן שווישינסקי אָבער דרעהט זיך נאָך אַרום אין די בלויע בלוזקע מיט די מעשענע קנעפּ און די מעשענע קאַסקע אויפ'ן קאָפּ מיט דעם העקעל ביי דער זייט. וואָס פאַר אַ געלעגענהייט עס האָט זיך נאָר געמאַכט אין שטעדטעל, אַ ביסקופּ איז געקומען צו פאָהרען אין דער שטאָדט=קירכע, אַ גאַטשאַלניק איז דורכגעפאָהרען, דאָס וואַסעריל, וואָס פליסט אונטער'ן שטעדטעל האָט זיך צובייזערט און אָבגעריסען דאָס בריקעל, זעלנער זיינען געקומען אין שטאָדט אריין, — מיט איין וואָרט, וואָס עס האָט זיך נאָר געמאַכט האָט זיך באַלד פאַן שווישינסקי אָנגעטהאָן די מעשענע קאַסקע אויפ'ן קאָפּ און האָט פּאַראַדירט איבער די גאַסען פון שטעדטעל מיט'ן העקעל אין אַ זייט. אָבער קיינמאָל האָט מען נישט געזעהן דעם פאַן שווישינסקי טהאָן עפּעס, זייענדיג בעשעפטיגט ביי עפּעס — און קיינער האָט נישט געוואוסט, פון וואָס דער פאַן ציהט זיין חיונה.

— קענסט מיר נישט זאָגען, נטע — פון וואַנען לעבט ער, דער פאַן שווישינסקי — פלעגט זיך יעדעס מאָל אָנרופען חיים בעקער, אָנגעטאָן אין זיינע בעמעלטע הויזען, שטעהענדיג אויף דער שוועל פון זיין געוועלבעל, צו נטע קרעמער, וואָס איז אויך געשטאַנען אויף דער שוועל פון זיין געוועלבעל, ווען זיי האָבען דעם פאַן געזעהן אַדורכגעהן אין זיין פייער=קאַסקע.

— יענער איז אַ גרויסער פריץ, אַ פייער=לעשער, אַ גאַנצער גאַטשאַלניק — און דו פרעגסט פון וואַנען ער לעבט — האָט איהם דערויף נטע אָבגעענטפערט, קראַצענדיג זיך אין בערדעל.

און אַזוי ווי פאַן שווישינסקי, אַזוי איז אויך געווען זיין קאָמפּאַניאָן, דער פאַן פיעסאָסקי, וועלכער האָט געקראָגען דעם נישט זעהר קלאָרען טיטול פאַן „אַסעסאָר“. קיינער האָט נישט געוואוסט, וואָס דער טיטול

בעדיים און פאר וואס ער האט איהם געקראנגען. דאס שטעדטעל האט דיביידע פאנעם גערופען: „מלך אביון עם קאמפ.“. נאר מען האט נישט געוואוסט, וועלכער עס איז דער „מלך אביון“ און וועלכער עס איז דער „עם קאמפ.“. פאן פיעסאסקי, פונקט אזוי ווי זיין פריינד שווישינסקי, האט אויך נישט געהאט קיין בעשטימטע פראפעסיע, און מען האט אויך נישט געוואוסט גאנץ גענוי, פון וואס ער ציהט זיין חיונה און וואס זיין בעשעפטיגונג איז. נאר פאן פיעסאסקי האט געהאט א טיטול, און האט אויף דעם טיטול געוואלט בארגען ביי די אידען געלד. און יעדעס מאל, ווען עוזר דער מלוה האט איהם אפגעזאגט, שווערענדיג ביי זיינע פיאות, אז ער האט נישט קיין בארעם געלט, איז דער אסעסאר בייז געווארען און האט אנגעהויבען צו שרייען: וואס, מיר אנ'אסעסאר, א קעניגליכען אסעסאר ווא[?]ט[?]ו אפצוזאגען, — ווייסטו וואס אנ'אסעסאר איז? נאר עוזר'ל דער מלוה האט נישט געוואוסט וואס אנ'„אסעסאר“ איז, און דורך דעם האט ער זיך אויך נישט געשראקען פאר'ן פאן. אבער א חוץ דעם טיטול איז אין אלע אנדערע זאכען דער פאן פיעסאסקי גלייך געווען צום פאן שווישינסקי. און האט פאן שווישינסקי געהאט א מעשענע קאסקע, אין וועלכער צו פאראדירען, האט דערפאר דער פאן פיעסאסקי געהאט א בלויען „פראק“ מיט מעדאלען. און אז עס איז געקומען א יום־טוב אין שטעדטעל, האט זיך דער פאן פיעסאסקי אנגעטאן זיין בלויען ראק מיט סאמעטענע לאמפאסען, און צווייפעלהאפטע מעדאלען פון צווייפעל־האפטען מעטאל האבען בעקליידט זיין ברוסט, און עפעס א „גאפא־לעאניש“ היטעל האט בעציערט זיין קאפ און האט מיט זיין פריינד פאן שווישינסקי אין די מעשענע קאסקע פאראדירט איבער די גאסען. און האט דער פאן שווישינסקי געהאט א שטעקען, האט דערפאר אבער דער פאן פיעסאסקי געהאט א הונד מיט א קורץ אונטערגעהאקט עקעל און אויך ווי זיין הער א קורץ אונטערגעשוירען נעזעל, א פודעל אנ'אלטען. ביידע, דער הער און הונד, האבען ליעב געהאט צו פאמאדירען זיך די האר מיט פעטע דיקע פאמאדע. און ווען זיי זיינען ביידע ארויסגעקומען אין פריה־מארגען אין גאסעל, אבפאמאדירט די האר, האט זיך געקליבען ארום זיי א וואלקען פון פליגען, מוקען און אלע אנדערע געפליגעל, וואס האבען זעהר ליעב דעם זיסען טעם פון פאמאדע. און דער פאן פיעסאסקי האט געפיהרט מיט זיי א מלחמה מיט זיין קאלירט טאשען־טיכעל, און

ווען ער האָט מיט זיין קאָלירט פאַשען־טיכעל אָוועקגעטריבען די פליגען פון זיינע פּאָמאַדירטע האָר, האָט ער דאָס אויך שוין איינציימיג געטאָן פאַר זיין הונד, — פאַר וואָס דער הונד איז איהם זעהר דאַנקבאַר געווען, ווייל ער האָט נישט מעהר געהאַט קיין עק, מיט וועלכען אָוועקצוטרייבען די פליגען.

די ביידע פאַנעס פלעגען זיך טרעפען יעדען פריה־מאָרגען פאַר דער טיר פון ראטה־הויז, פון וואַנען זיי האָבען אָנגעהויבען צו מאַכען זייער אונטערזוכונגס־טור איבער'ן שטעדטעל.

— מיט'ן שטערן אין דער ערד פאַר דעם פיעל־מעכטיגען פאַן אַסעסאָר, — האָט בעגריסט דער פאַן שווישינסקי דעם פאַן פיעסאָסקי מיט אַ טיעפען בויג צו דער ערד, און מיט אַ זשעסט מיט דער האַנד.

— דער דיענער פון דעם לייכטענדען פיעל־מעכטיגען פאַן שווי־שינסקי — האָט איהם דער צווייטער אָפּגעגעבען מיט אַ בויג און מיט אַ זשעסט.

— ווי פיהלט זיך דער פאַן אַסעסאָר היינט? ווי איז ער גע־שלאָפען? האָט ער געטרוימט אָנגענעהמע חלומות? האָט איהם דאָס פרישטיק געשמעקט? — האָט דער פאַן שווישינסקי געפרעגט דעם פאַן פיעסאָסקי.

דערויף האָט דער פאַן נישט אָפּגעענטפערט, נאָר צוריקגעצאָהלט מיט אַ פראַגע:

— און וואָס מאַכט דאָס טויבען־קעפעל, די הערליכע מאַדאַם, דיין ווייבעל? איך קוש איהר הענטעל און פיסעל.

דאָס איז אָבער נאָך גאָר נישט געווען, ווען מען האָט געדאַרפט מאַכען דעם ערשטען טריט.

איינער האָט דעם אַנדערען אָנגעבאָטען, אַז ער זאָל דער ערשטער אָנהויבען צו געהן.

— פּראָשע פּאַנאַ! — האָט פאַן שווישינסקי זיך פערבויגען פאַר'ן פאַן פיעסאָסקי און געוויזען איהם מיט אַ זשעסט, אַז ער זאָל דער ערשטער טרעטען אַ טריט.

— אָ ניין, ניין, ערשט נאָך דעם פאַן — פּראָשע פּאַנאַ, — האָט דער צווייטער זיך פערבויגען פאַר'ן ערשטען.

— אָ ניין, דער פּאַן אַסעסאָר איז עלטער — און איהם קומט דער האָנאָר — פּראָשע פּאַנאַ!

— ניין. ניין. פּראָשע פּאַנאַ!

עס האָט געדויערט אַ היבשע ווײַלע, ביז די ביידע פּאַנעס האָבען ביידע צוזאַמען מיט אַמאָל געמאַכט דעם ערשטען טריט, און אָנגעהויבען זייער רונד איבער׳ן שטעדטעל.

דעם ערשטען, וואָס זיי האָבען אָנגעטראָפען, איז געווען לייבעל דאָרפסגעהער, וועלכער האָט געשלעפּט אַ קעלבעל פון דאָרף. דאָס קעלבעל וויל נישט געהן און לייבעל האָט עס געכאַפּט אויף זיינע פּלייצעס. דער איד איז געווען אָפּגעהעשעט, געבאָדען זיך אין שוויים. די אַנגסטען זענען איהם גערונען פון הינטערן היטעל און פייכט געמאַכט דאָס פּנים. געזעהן אַזעלכע צוויי וואַזשנע פּאַנעס, איז ער אַראָפּ פון וועג און האָט נאָך צייט געהאַט מיט איין האַנד דאָס היטעל צו ציהען פאַר זיי מיט מורא.

ביידע פּאַנעס האָבען זיך אָפּגעשטעלט און נאָכגעקוקט לייבלען:

— זעהט דער פּאַן, שלעפּט ער אונזער קעלבעל פון אונזער פּוילען.

— און ווער? אַ איד.

— צום אידישען שוחט וועט ער עס אודאַי שלעפּען, דאָס אָרימע קעלבעל, שחט׳ען עס, אַז די אידען זאָלען האָבען פלייש אויף שבת.

— און מיר צוויי פּוילישע שליאַכציצעס זאָלען דאָס צוזעהן, ווי דער איד שלעפּט אונזער קעלבעל, פון אונזער פּוילען, אויפצועסען פאַר די אידען אויף שבת — צוזעהן און שווייגען, — האָבען ביידע געקרעכצט.

נאָר פּלוצים זיינען זיי שטעהן געבליבען און האָבען ווייטער נישט געקענט געהן — אַ גרויסע אייזערנע באַלקע האָט זיי פערשטעלט דעם וועג.

— און דאָס וואָס איז? ווי אַזוי וואַגט ער דאָס? מיר פּוילישע שליאַכטשיצעס.

זעליגעל אייזען־סוחר האָט מיט אַ פויער אַרויסגעשלעפּט אַ גרויס שטיק אייזען פון געוועלב אַרויס און געהאָלפען אויפלעגען אויפ׳ן גוי׳ס פוהר. אונטער דעם לאַסט פון אייזען האָט זעליגעל אַפּירגעשמייכעלט מיט זיין שפּיציג בערדעל און געבעטען „וויבאַטשעניע" פון די „פּאַנעס" פאַר־וואָס ער האָט זיי פערשטעלט דעם וועג. די פּאַנעס האָבען זיך אָפּגע־

שטעלט, זייערע פּנימער מיט זייערע קאַרקען זיינען אָנגעלאָפען מיט בלוט און ביידע מיט אַמאָל האָבען אָנגעהויבען צו שרייען צום איד:

— זעהסט נישט, איד, ווער דאָ געהט, ווי אַזוי וואַגסט דו?

דער איד מיט'ן גוי האָבען געלאָזט פאַלען דאָס אייזען אויף דער ערד, דער איד האָט געהאַלטען אין איין ציהען דאָס היטעל, און געבעטען „וויבאַטשעניע". און דער פויער האָט געקושט די פאַלעס פון די פּאַנעס.

פאַן פּיעסאָסקי האָט אַרויסגענומען זיין קאָליערט טאַשען-טיכעל, אָבגעשטויבט זיך, אַוועקגעיאָגט די מחנה פליגען פון זיין פּאָמאַדירטען קאָפּ, אַוועקגעיאָגט די פליגען פון אַרום הונד'ס נעזעל און האָט זיך אָנגערופען:

— איך זאָג דיר, ליכטיגער פּאַן, אַז מיין קריסטען-געדולד פּלאַצט מיר, ווען איך זעה, ווי די אידען האָבען איינגענומען פּוילען.

— און מיר, ליכטיגער פּאַן, האָט שוין לעננס געפּלאַצט — האָט דער פּאַן שווישינסקי צוגעלייגט.

נאָר זייער געדולד האָט ערשט רעכט אָנגעהויבען צו פּלאַצען, ווען זיי זיינען צוגעקומען צו חיה-רייצעס הערינג-געוועלבעל און געזעהן די פּויערשע פוהרען פאַר'ן געוועלבעל.

— זאָל דער פּאַן אַסעסאָר אַריינקוקען — אַ פולע געוועלבעל מיט פּויערים, אונזערע פּויערים. איז געקומען אַ פרעמדער און נעמט אונז אַוועק די פּויערים, פערקויפט פאַר זיי נאַפט, הערינג, זאַלץ, נאָגט אוים דאָס בלוט פון די אָרימע פּויערים. אונזער פּוילען, אונזער הערינג — און ס'קומט אַ פרעמדער און נעהמט עס אַלעס אַוועק פון אונז.

— און מיר, צוויי פּוילישע שליאַכטשיצעס, שטעהען און קוקען דאָס צו און שווייגען.

— איך האָב שוין לעננס געזאָגט, מיר מוזען זיך אָרגאַניזירען. מיר מוזען עפּעס טהאָן. מיר טאָרען עס ניט צולאָזען. די גאַנצע „אויטשיזנע" איז אין געפאַהר.

— זאָל דער „יאַסנאָוועלמאָזשני פּאַן" זאָגען וואָס מען קאָן טהאָן.

— וואָס מען קאָן טהאָן? — ענטפערט דער פּאַן שווישינסקי. —

דער הערליכער „אַסעסאָר" קוקט-אָן די אידענע, מיינט ער, אַז דאָס איז אַ פּראָסטע הערינג-אידענע? זי איז אַן'אַגענט פון ראָטשילד'ען. דער גאַנצער „קאַהאַל" שטעהט הינטער אהיר. די אינטערנאַציאָנאַלע אידישע

פינאנסיסטען מיט ראָטשילד'ען אָן דער שפּיץ פּינאַנסירען איהר געשעפט פון נאַפט און הערינג. יאָ, יאָ, אַזוי איז עס. ער וויים עס, אַליין אין די פּוילישע צייטונגען געלעזען... אויסצוגאַנגען דאָס בלוט פון פּוילישען פּויער.. און אַזוי ווי די אידען טהוען, מוזען מיר אויך טאָן. מיר מוזען זיך האַלטען אינאיינעם, אָרגאַניזירען זיך אין אַ פּוילישער קריסטליכער, קאַטוילישער „ספּולקע“. מיר מוזען אַוועקנעהמען פון דער אידענע די פּויערים. מיר וועלען פערקויפען נאַפט און הערינג פאַר די פּוילישע קאַטוילישע פּויערים, מיט אַ פּוילישע מאָס, נישט מיט אַ אידישע.

— וואָס? דער ליכטיגער, פּיעל־מעכטיגער פּאַן וועט פערקויפען נאַפט און הערינג? — פרעגט דער פּאַן פּיעסאָסקי.

— יאָ, יאָ. פאַר פּוילען וועל איך אַלץ טאָן, צו ראַטעווען די „אויטשיזנע“ פון די אידישע פינאַנסירען. וועט עס דער ליכטיגער פּאַן אַסעסאָר נישט טהאָן פאַר פּוילען?

— אָ, געווים וועט ער עס טהאָן. פאַר פּוילען וועט ער אַלצדינג טהאָן. אפילו מיט נאַפט און הערינג האַנדלען.

— סלאָוואָ האָנאָרו!

— סלאָוואָ האָנאָרו!

— אַזוי רעדט אַ פּאָליאַק, פאַר דער פּויליש גלאָריע — פאַר די אויטשיזנע.

— מיט נאַפט און הערינג!

— לאָמיר זיך ליעבען, ברודער!

— מיר ליבען זיך, ברודער!

אוןביידע פּאַנעס זיינען געפאַלען איינער אויף דעם צווייטענס האַלז און האָבען זיך צוקושט.

II

די ביידע פּאַנעס זענען אַרומגעגאַנגען אין דער שטאָדט און געקליבען אונטערשריפטען פון גלח, פון דאָקטאָר און פון אַנדערע אָנגע־זעהענע פּוילישע „אַביוואַטעלעס“, און אַוועקגעשריבען אַ בריעף אין דער גרויסער שטאָדט צו דער געזעלשאַפט צו „קעמפּפען געגען אידישען

האַנדעל“, אַז מען זאָל אויפעפענען אין דער שטאָדט אַ פּויליש קריסטליך־קאַטוילישען געשעפט פון נאַפט און הערינג.

עס איז אַראָפּגעקומען אַ פּוילישער אַגיטאַטאָר אין שטעדטעל אַריין, פּעררופען אַ פערזאַמלונג ביים דאָקטאָר אין שטוב. און דער גורל איז געפאַלען צו קעמפען געגען חיה־רייצע׳ן. פאַרוואָס דוקא חיה־רייצעס געוועלבעל פון נאַפט און הערינג איז זיי געשטאַנען אין די אויגען? עס איז געווען דערפאַר, ווייל פּאַן שווישינסקי האָט אַזוי אַלעמען איבערצייגט אויף דער פערזאַמלונג, אַז היגטער דער אידענע חיה־רייצע שטעהט ראָטשילד. און די געזעלשאַפט האָט געוואָלט דורך דער הערינג־אידענע געבען אַ טויט־קלאַפּ „דעם גאַנצען אידישען אינטערנאַציאָנאַלען פינאַנס“. ס׳איז געבליבען, אַז דאָס ערשטע איז צו קעמפען געגען דער הערינג־אידענע, אויפצועפענען אַ פּויליש קריסטליך־קאַטויליש געשעפט פון נאַפט און הערינג. אוןביידע „ליכטיגע פיעל־מעכטיגע“ פּאַנעם — פּאַן שווישינסקי מיט׳ן „אַסעסאָר“ — האָבען זיך אונטערגענומען פאַר דער „גלאָריע פון פּוילען“ אַליין צו שטעהן אין געשעפט און צו פערקויפען נאַפט און הערינג, פאַר וואָס אַלע האָבען בעוואונדערט זייער מוט און בעגליקווינשט זיי און בעטראַכט זיי פאַר העלדען. די דאַמען האָבען זיי געפּאַטשט „בראַוואָ“ און די פּאַנעם האָבען געשריען: „ניעך זשיִע“. און פּאַן שווישינסקי און דער „אַסעסאָר“ האָבען זיך פערנייגט מיט עכטען פּוילישען זשעסט און מיט ריטערליכען מוט, ווי זיי וואָלטען געגאַנגען אין אַ גרויסער שלאַכט.

דער גלח פון שטעדטעל איז געוואָרען דער ערשטער האָנאָראָווער פּרעזעס פון „דער פּוילישער קריסטליכער קאַטוילישער געזעלשאַפט פון נאַפט און הערינג“. דער דאָקטאָר — דער צווייטער האָנאָראָווער פּרעזעס. דער אַפּטייקער — דער ערשטער פּרעזעס, דער שרייבער אין מאַגיסטראַט — דער צווייטער פּרעזעס. פּאַן שווישינסקי — ערשטער דירעקטאָר, פּאַן פּיעסאָסקי — צווייטער דירעקטאָר. אַזוי איז אַוועקגעגאַנגען אַ רייהע פון טיטולען, פון „פּרעזעסען“, „דירעקטאָרען“ און אונטער־„סעקרעטאַרען“ ביז צום לעצטען שוסטער־שגץ. אַלע גוים פון שטעדטעל האָבען געקראָגען טיטולען פון דער געזעלשאַפט. דער גלח מיט דעם דאָקטאָר זיינען אריינגעפאָהרען אין דער גרויסער שטאָדט און געווענדעט זיך צו דער באַנק פון „אונטערשטיצען דעם פּוילישען האַנדעל“ מיט

אַנ'אויספיהרליכען און לאַנגגען בעריכט וועגען דער אידענע חיה־רייצע, וואָס שטעהט אין פערבינדונג מיט אַלע אינטערנאַציאָנאַלע אידישע פינאַנסיסטען פון דער גאַנצער וועלט, אַנצופיהרען אַ האַנדעל מיט גאַפּט און הערינג פאַר די פּויליש־קאַטוילישע פּויערים, פון וועלכע זי צאַפּט־אויס דאָס בלוט און די גאַנצע „אויטשיזנע“ שטעהט אין געפאַהר אונ־טערצוגעהן צוליעב דער אידענע. דעריבער בעטען זיי פון דער באַנק דעם נויטיגען קרעדיט פאַר דער געזעלשאַפט, צו ראַטעווען דעם פּוילישען האַנדעל פון אידישע הענד און צו געבען אַ טויט־קלאַפּ דעם „אידישען קאַפּיטאַל“. — וואָס די באַנק האָט זיי גאַטירליך בעוויליגט.

אין די פּוילישע צייטונגען האָט מען געשריבען וועגען דער גרויסער געפאַהר, וואָס שטעהט־פאַר דער פּוילישער נאַציע פון דער הערינג־אידענע חיה־רייצע, וואָס איז אין פערבינדונג מיט ראָטשילד'ן און אויפגעפאָדערט די געזעלשאַפט צו וועהרען זיך געגען איהר. און דער גלח פון שטעדטעל האָט יעדען זונטאָג דרשות געהאַלטען אין דער קירך פאַר די פּויערים, און געשראָקען זיי מיט'ן גיהנום און מיט'ן טייוועל, און מיט טריקעניש און מיט הונגער, ווען זיי וועלען קויפען ביי די אידענע חיה־רייצע. און דאַגעגען האָט ער פערשפּראָכען דאָס „הימעל־רייך“ און פערגעבונג פון אַלע זינד — און די ברכה פון הייליגען פאַפּסט, מיט אַלע הייליגע — ווען זיי וועלען קויפען גאַפּט און הערינג ביי די „פּוילישע קריסטליכע קאַטוי־לישע געזעלשאַפט“.

חיה־רייצע האָט גאָר נישט געזאָגט. זי איז נישט געפאָהרען אין דער גרויסער שטאָדט אַריין. זי האָט נישט געהאַט צו וועמען צו פאָהרען. נור אין אבענד, אַז זי האָט געזעהן איהרע צוויי חדר־אינגלעך זיצען מיט'ן טאַטען ביי דער גמרא און לערנען — האָט זי זיך די גאַנצע זאָרג פון גאַפּט און הערינג פון קאָפּ אַרויסגעשלאָגען. און קוקענדיג אויף איהרע צוויי לעהרען־קינדער, האָט זי צו זיך געזאָגט:

— גאָט וועט מיך נישט פערלאָזען, אין זייער זכות.

און אַז ווער פון די אידען אין גאָס זיינען צוגעקומען צו איהר און געמאַכט מיט איהר אַ שמועס, און געפרעגט זי:

— אויב זי וויים פון די „שוואַרצע וואָלקענס“, וואָס ציהען זיך איבער איהר קאָפּ?

האָט זי געענטפערט:

— .איך האָב נישט וואָס צו שרעקען זיך. איך האָב אַ שטאַרקען צד ביים טיש. איך האָב חדר־אינגלעך צו דערנעהרען...

III

אין טאָג, וואָס מען האָט אויפגעעפענט דאָס געוועלב פון די „פוילישע קריסטליכע קאַטוילישע געזעלשאַפט פון נאַפט און הערינג“, איז געווען אַ גרויסע חגא אין שטאָדט. דער קירכען־גלאָק האָט געקלונגען פון פריה־מאָרגענס אָן און האָט גערופען די גוים אין קירכע אריין. דאָרט האָט דער גלח אָבגעהאַלטען אַ געבעט, און געבעטען פון גאָט „נצחון פאַר פוילען עגגען איהר פיינד חיה־רייצע“. דערנאָך איז מען אַוועק מיט קירכליכע פאָהנען און הייליגע בילדער פאַר דעם „נאַפט מיט הערינג“ געוועלב, וואָס איז געווען געגענאיבער חיה־רייצע'ס געוועלבעל. דאָס געוועלב פון דער פוילישער געזעלשאַפט איז געווען בעהאַנגען מיט פוילישע פאָהנען, און מיט קריסטליכע פאָהנען. די שילד פון געוועלב איז געווען בעמאָלט מיט'ן הייליגען בילד פון די „מאַטקע באָסקע“ און מיט יעזוס'עם בילד, ווי זיי שטעהען און טייטלען מיט די פינגער אויף אַ הערינג מיט אַ קאַן נאַפט, און וויזען־אָן פון זייער הימלישען טראָהן, „אַז נור דאָ זאָל מען קויפען נאַפט און הערינג“.

דער גלח האָט בעשפריצט דאָס געוועלב מיט הייליג וואַסער און אַלע פוילישע אָביוואַטעלעם האָבען געקניעט און געבעטען פאַר נצחון אויף פוילען.

און געגענאיבער דער גאַנצער צערעמאָניע איז געשטאַנען חיה־רייצע פאַר איהר נאַפט־געוועלבעל, מיט דעם טיכעל פערבונדען איבער'ן קאָפּ, מיט די צוויי שפּיצען פון טיכעל אונטער איהר געמבע און מיט דער בלעכענער שירץ, פערלייגט די הענד, און האָט זיך געטראַכט: „איך האָב חדר־יונגלעך צו דערנעהרען“.

דער ערשטער „פּרעזעס“, און דער צווייטער האָנאָראָווער פּרעזעס, און דער ערשטער דירעקטאָר און דער צווייטער דירעקטאָר, און דער ערשטער האָנאָראָווער סעקרעטאַר, און דער צווייטער האָנאָראָווער סעקרע־טאַר זענען געזעסען אויף שטוהלען און האָבען אָפּגעוואַרט דעם ערשטען קונה, וואָס וועט אַריינקומען קויפען.

דער ערשטער קונה, וואָס איז אַריינגעקומען אין קריסטליכען קאַטוי־לישען געוועלב, איז געווען, ווי עס איז געווען צו ערוואַרטען, מאַנקע „די שיקסע“, וועלכע מען האָט גערופען אין שטעדטעל מיט דעם נאָמען נישט אָהן געניגענדע אורזאַכען. זי איז געווען אַנגעפּודערט און אויפגעקעמט צו דעם פּאַראַד, און מיט דעם אויסגעשניטענעם קאָפּטענדעל — זי איז געקומען קויפען אַ קוואָרט נאַפט און צווייַ הערינג. קיינער האָט נישט געוואוסט צו וואָס זי בעדאַרף די נאַפט. קיין הויז האָט זי נישט געהאַט. נור געקומען אַ מצוה טהאָן. — „איך קויף נור שטענדיג אין קאַטוילישע געוועלבער. אַליין אַ קאַטוילישקע געה איך צו קאַטוילִיקען. יעדער צו ס'זייניגע“ — האָט זי געזאָגט צו די אַביוואַטעלעס. כאָטש אַלע האָבען געוואוסט, אַז אין איהרע אייגענע געשעפטען היט זי נישט זעהר אָב דעם פּרינציפּ, און מאַכט נישט קיין גרויסען חילוק צווישען איד און קריסט...

— אַזוי בעדאַרף זיין, אַנ'אמת'ע קאַטוילישע נשמה — האָט דער גלח און דער דאָקטאָר און אַלע אַנדערע פּוילישע בעלי בתים געדריקט איהר די האַנד דערפאַר.

די פערקויפערס פון „פּוילישען קאַטוילישען קריסטליכען“ געוועלב זייַנען געווען: דער „ערשטער דירעקטאָר“ פּאַן אַסעסאָר פּיעסאַסקי און דער צווייטער דירעקטאָר פּאַן שווישינסקי. דער פּאַן שווישינסקי איז גע־קומען אַנגעטהאָן אין זיין פייער־לעשער־אוניפאָרם; מיט די בלישצענדע מעשענע קאַסקע אויפ'ן קאָפּ, האָט ער אויסגעזעהן ווי אַנ'אויסגעדיענטער סאָלדאַט פון צעזאַר'ס לעגיאָן. דער „אַסעסאָר“ איז געקומען אין אַ פראַק פון אַ ציוויל־בעאַמטען, בעהאַנגען מיט מעדאַלען, וואָס אַ טייל פון זיי זייַנען געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבען ווענינ פּלאַץ איבערגעלאָזט פאַר די אַנדערע, פאַר די קלענערע. און אַז ס'איז געקומען דערצו צו געבען מאַנקע'ן די צוויי הערינג, האָבען זיך ביידע איינער דעם אַנדערען דערמיט מכבד געווען, ווי עס וואָלט זיך געהאַנדעלט וועגען אַ קעניגליכער עהרע.

— פּראָשע פּאַנאַ — האָט פּאַן שווישינסקי געבויגען זיך און גע־וויזען מיט דער האַנד צום פּאַן אַסעסאָר.

— פּראָשע פּאַנאַ — האָט דער צווייטער זיך געבויגען פאַר איהם.

— נו, נו, נאָך דיר. דער פּאַן אַסעסאָר איז עלטער פון מיר, קומט איהם די עהרע.

אַזוי האָבען זיי זיך ווידער אָבגעדונגען מיט „פּראָשע פּאַנאַ“

אַ היבשע ווײַלע, ביז אײנער פון זײ, פֿאַן שווישינסקי, האָט געקראָגען דעם כבוד אַרויסצונעהמען די ערשטע הערינג פון פעסעל, און דער פֿאַן אַסעסאָר אָנצוגיסען די ערשטע קוואָרט נאַפט.

נור ווען דער „ליכטיגער, פּיעל=מעכטיגער“ פֿאַן שווישינסקי איז צוגעקומען צו דעם פעסעל הערינג, האָט ער באַלד מוחל געווען דעם כבוד. ער האָט געקוקט אויף די הערינג, אין נאָז האָט געשלאָגען אַ ריח פון געזאַלצענס. דער פֿאַן האָט זיך געמאַכט מוט, אָבער זײנע „אײדעלע“ הענד, וועלכע האָבען קײנמאָל נישט געטהאָן קײן מענשליכע אַרבײט, האָט ער דאָך נישט געקענט אײנריכטען מיט הערינג. האָט ער אַרויסגענומען אַ פּאָר ווײסע האַנדשוה פון טאַש, וועלכע ער האָט געטראָגען בײ יעדען גרויסען יום=טוב, און מיט די בעהענדשטע הענד האָט ער אָנגענומען דעם גאָפּעל אַרויסצונעהמען אַ הערינג. די בעהענדשטע האַנד איז אָבער נישט געווען אַזוי געשיקט. דער הערינג איז פון דער האַנד אַרויסגעפאַלען און איז צוריקגעפאַלען אין פּעסעל אַרײן, און עס האָט געגעבען אַ שפּריץ מיט הערינג=ראָפּע און שיפען, און דער „הערליכער, פּיעל=מעכטיגער פֿאַן“ איז בעשפּריצט געוואָרען מיט הערינג=ראָפּע, שוין גאָר נישט צו זאָגען וועגען די ווײסע האַנד=שוה. נור דאָס ערגסטע איז געווען, וואָס די פינקעלדיגע קופּערנע קאַסקע איז בעזעצט געוואָרען מיט הערינג=שיפען.

נישט בעסער איז עס געגאַנגען דעם פֿאַן אַסעסאָר מיט זײן נאַפט. דער שעהנער פראַק מיט די סאַמעטענע לאַמפּאַסען, און מיט די מעדאַלען, האָט צוגעקראָגען צו דעם פּערפיום=געשמאַק, מיט וועלכען דער אַסעסאָר האָט איהם בעגאָסען, אַ נאַפט=געשטאַנק.

נור דאָך האָבען זײ זיך געמאַכט בײדע מוט. עס האָט זיך געהאַנדעלט וועגען ראַטעווען די „אויטשיזנא“. די הערינג, וואָס מען האָט ענדליך דאָך אַרויסגעקראָגען פון פעסעל, האָט מען אײנגעוויקעלט אין צעהן פּאַפּיערען. יעדער פּרעזעס האָט געוואָלט אָ חלק האָבען אין דער מצוה און אײנגעוויקעלט זײ מיט אַנ׳אַנדער שטיק פּאַפּיער. דאָס זעלבע האָט מען געטהאָן מיט די קאַן נאַפט. דער גלח האָט זײ געבענשט, און די „אָבי=וואַטעלעס“ האָבען זײ גליק געוואונשען.

דער צווײטער קונה איז געווען אַ פּויער פון אַ נאָהענטען דאָרף. אַרײנגעקומען אין געוועלב אַרײן, געזעהן אַזעלכע הויכע שררות מיט אַזעלכע פראַקעס און מעדאַלען און מיט אוניפאָרמען, האָט ער זיך דער=

שראַקען, געמיינט, אַז ער איז אַריינגעקומען צו זעלנער זיך שטעלען. קודם כל האָט ער זיך געוואָרפען צו די פיס פון גלח. דערנאָך האָט ער געקושט די הענד און די פּאָלעס פון יעדען פּריץ. און אַז מען האָט איהם געפרעגט, וואָס ער וויל קויפען, איז ער צומישט געוואָרען און נישט געוואוסט וואָס צו זאָגען און ענדליך, אַז ער האָט אַרויסגערעדט: „אַ מויז הערינג“, האָט זיך ביים פּאַן שווישינסקי אַנגסטען אַרויסגעזעצט אויפ׳ן שטערען הינטער די קאַסקע: „גאַנצע צוועלף הערינג אַרויסנעהמען פון די טון“. און דאָס מאָל האָט ער זיך שוין נישט גערונגען מיט דעם פּאַן אַסעסאָר, ער וואָלט זעהר צופריעדען געווען, אַז דעם פּאַן אַסעסאָר זאָל ווערען צוגעטיילט דער גרויסער כבוד...

נור דאָס איז נאָך אַלץ געווען אין די ערשטע פּאָר טעג. אין די ערשטע פּאָר טעג, ווען אַלע האָבען געוואוסט, אַז דער פּאַן שווישינסקי און דער פּאַן „אַסעסאָר“ האָבען זיך אַוועקגעשאָנקען פאַר דער „אויטשיזנע“, און נעגאַנגען האַנדלען מיט נאַפט און הערינג, און די לאָקאַלע פּוילישע צייטונג האָט געשריבען וועגען זייער גרויסען פּאַטריאָטיזם, און יעדעס מאָל איז אַריינגעקומען אַנ׳אַנדער „אַביוואַטעל“ זיי גליק ווינשען און מוט צוגעבען צו קעמפּפען געגען ראָטשילד׳ן. אָבער באַלד איז דער יום־טוב דורכגעגאַנגען. קיינער האָט זיך שוין נישט מיט זיי אינטערעסירט, און דער פּאַן שווישינסקי האָט נישט געהאַט מעהר קיין „אָקאַזיע“ צו טראָגען די קופּערנע קאַסקע, און דער פּאַן אַסעסאָר זיין בלויען פראַק. עס איז נאָר נישט מעהר איבערגעבליבען, נור אַרויסצונעהמען הערינג פון פּאַס, איינטונקען די הענד אין הערינג־ראָפּע, און בעגיסען זיך מיט נאַפט און ווערען בעשפּריצט מיט שיפען און צו בעדיענען די פויערען. די איידעלע הענד פון די פּאַנעס האָבען אָנגעהויבען צו שווענשען און צו בייסען — האָבען זיך ביידע פּאַנעס שוין נישט מעהר גערונגען פאַר דעם כבוד אַרויסצונעהמען די הערינג פון טון. איינער האָט דעם צווייטען אָנגעבאָטען דעם כבוד מיט׳ן גאַנצען האַרץ, און ביידע פּריצים האָבען זיך אָנגעהויבען דורכצורעדען אויף אַ פּריצישען שטייגער, ווער עס בעדאַרף בעדיענען די פויערען.

— דער „פּיעל־מעכטיגער“ פּאַן וועט דאָך איינזעהען, אַז איך קען נישט פאַר די פויערען אַרויסנעהמען הערינג פון פּאַס, עס פּאַסט נישט פאַר מיר.

— עס שטעהט מ׳ר אויך נישט אָן — האָט דער פּאַן שווישינסקי זיך אָנגעהויבען אויסצו׳מענה׳ן מיט׳ן פּאַן אַסעסאָר. — טאַקע עס איז פאַר דער „אויטשיזנא“. אָבער ווי אַזוי שטעהט עס אָן, אַז אַ שליאַכטשיץ זאָל בעדיענען פויערען? דאָס איינציגע, וואָס איך קען טהאָן, איז שטעהן הינטער דער קאַסע, דאָס געלד צו נעהמען, אין די ביכער איינשרייבען — כאָטש עס פּאַסט נישט פאַר מיין שטאַנד דאָס אויך צו טהאָן, נור ווען דאָס פאָטערלאַנד פערלאַנגט דאָס, קען איך נישט אָבזאָגען — האָט דער שליאַכטשיץ געזאָגט.

— אַז עס בעדאַרף ווער שטעהן הינטער דער קאַסע, און צו נעהמען דאָס געלד, און צו פיהרען די ביכער, בעדאַרף איך דאָס טהאָן — האָט דער אַסעסאָר געזאָגט. — ווי קומט דער פּאַן צו ביכער? איך בין אַנ׳אַסעסאָר, און האָב שטענדיג געהאַט צו טהאָן מיט ביכער, און אַז עס בעדאַרף ווער בעדיענען די פויערען בין איך עס געוויס נישט.

— דער פיעל־מעכטיגער פּאַן האָט פערגעסען מיט וועמען ער רעדט— ער רעדט מיט אַ שליאַכטשיץ! — האָט דער פּאַן אַסעסאָר געקלאַפּט אין טיש.

— אַז עס איז ווער דאָ אַ שליאַכטשיץ, בין איך אַ שליאַכטשיץ! — האָט פּאַן שווישינסקי אָפּגעענטפערט.

— הייסט עס, זאָל איך עס פערשטעהן, אַז דער לויכטענדער, פיעל־מעכטיגער פּאַן וואַגט צו צווייפלען אין מיין שליאַכטעטצטווא? — איז דער פּאַן רויט געוואָרען — און האָט זיך געשטעלט גענען דעם פּאַן שווישינסקי מיט די העגד פערלייגט ביי די זייטען.

— הייסט עס, זאָל איך עס פערשטעהן, אַז דער פיעל־מעכטיגער פּאַן וואַגט צו צווייפלען אין מיין „שליאַכטעטצטווא“? — האָט זיך געגען איהם אַוועקגעשטעלט דער פּאַן שווישינסקי.

— דער לויכטענדער פּאַן האָט בעליידיגט מיין האָנאָר!

— דער פיעל־לויכטענדער פּאַן האָט בעליידיגט מיין האָנאָר!

— —

עס האָט שוין נישט געהאָלפען, וואָס דער גלח און דער דאָקטאָר האָבען צווישען דיביידע פּאַנעס דערנאָך שלום געמאַכט, נאָך דער בעריהמטער שלאַכט, וואָס עס איז פאָרגעקומען צווישען די צוויי פּאַנעס אין פּוילישען קריסטליכען קאָאָפּעראַטיוו פון נאַפט און הערינג

פאַר'ן בעליידיגטען האַנאָר. עס פלעגט נאָך אַריינקומען אין געוועלב „מאַנקע די שיקסע", אָדער אַנ'אַנדער גויע, וואָס האָט געוואָלט ווייזען פאַר די אָביוואַטעלעס, אַז זי איז אַ קאַטוילישע און „זיינס — ס'זייניגע". די פויערען פון די דערפער האָבען מורא געהאַט אַריינצוקומען אין פוילישען געוועלב. אַז זיי זיינען אַריינגעקומען און האָבען געזעהן די צוויי פוילישע פּאַנעס, האָבען זיי זיך דערשראָקען, געפאַלען צו די פיס און געקושט די פאָלעס, מורא געהאַט צו זאָגען וואָס זיי ווילען און די שליאַכטשיצעס האָבען זיי געהייסען אַליין שלעפען די זעקלעך זאַלץ, די טונען הערינג. וואָס, זיי וועלען בעדיענען פויערען?! — געגעבען זיי צו פערשטעהן, אַז טאָקע „אויטשיזנע", נור אַ שליאַכטשיץ איז אַ שליאַכטשיץ, און אַ פויער איז אַ פויער.

אין די ערשטע פאַר וואָכען פון פוילישען געוועלב האָבען זיך די פויערען אַריינגע'גנב'עט צו חיה־רייצען אין געוועלב אַריין דורך די הינטער־טירען, אַז קיינער זאָל נישט זעהן. עס האָט נישט געהאָלפען, וואָס דער גלח האָט געהאַלטען אין איין שרעקען יעדען זונטאָג מיט'ן גיהנום און מיט'ן טייוועל. די פויערען זענען געגאַנגען דאָרט, וואו זיי האָבען זיך געפיהלט היימישער און בעקוועמער. נאָך די פאַר וואָכען האָבען די פויערען אַראָפּגעוואָרפען די חרפה און געגאַנגען אָפען צו חיה־רייצען אין געוועלבעל. און נישט נור די פויערען, נור אפילו די היימישע „אָביוואַ־טעלעס", די אַלע „פּרעזעסען" און „דירעקטאָרען" און „סעקרעטאַרען" פון די פוילישע קריסטליכע קאַטוילישע האָבען געהיים געשיקט זייערע דיענסטען נאָך נאַפט און הערינג צו חיה־רייצען אין געוועלב אַריין. חיה־רייצע האָט שטענדיג פערקויפט מיט אַ גראָשען ביליגער ווי דאָס „פוילישע קריסטליכע קאַטוילישע געוועלב". קיינער האָט נישט פערשטאַנען ווי אַזוי זי קען דאָס. פּאַן שווישינסקי האָט געזאָגט, אַז דאָס איז דערפאַר, וואָס ראָטשילד מיט אַלע אידישע פינאַנסירען שטעהען הינטער איהר. און דער אַגענט פון דער פוילישער באַנק (וועלכער איז געקומען אונטערזוכען די געזעלשאַפט) האָט געזאָגט, אַז דאָס איז דערפאַר, ווייל די אידישקע שלעפּט אַליין אַהיים די טונען נאַפט פון די באַהן, און די פוילישע פּאַנעס שפּיעלען זיך אין שליאַכטעצטוואָ.

דאַרויף האָט איהם פּאַן שווישינסקי אָפּגעענטפערט, אַז ער זאָל זיין פאָרזיכטיג, מיט וועמען ער רעדט. וואָס מיינט ער, אַז דער פּועל־מעכטיגער

פּאַן שווישינסקי איז אַ אידענע, וואָס וועט געהן שלעפּען בעשקעס מיט הערינג? ער האָט פערגעסען, אַז ער רעדט צו אַ שליאַכטשיץ.

און דער פּאַן אַסעסאָר האָט צוגעלעגט, שמעלענדיג זיך מיט די הענד אונטער די זייטען:

— צי האָט דער פּאַן געמיינט דערמיט צו בעליידיגען זיין האָנאָר?

און אַז דער אַגענט פון באַנק האָט געהערט דאָס וואָרט „האָנאָר", איז ער דערשראָקען און שטיל געוואָרען.

אין אַ פּאָר וואָכען אַרום האָט זיך די „פּוילישע קריסטליכע קאַטוילישע געזעלשאַפט" פערמאַכט. עס איז גור איבערגעבליבען די שילד איבער'ן געוועלב. דאָס ביסעלע קליינגעלד פדיון האָבען די „צוויי ליכטיגע, פּיעלמעכטיגע פּאַנעס פערטרונקען אין דער פּוילישער קאַסינאָ", ווען זיי האָבען צווישען זיך שלום געשלאָסען נאָך דעם בעליידיגטען האָנאָר.

און חיה־רייצע קוקט־אַרוים פון איהר נאַפט־געוועלבעל אויף דעם פערמאַכטען פּוילישען קריסטליכען קאַטוילישען געשעפט און זי זעהט די שילד מיט די „מאַטקע באָסקע" פון איין זייט און מיט „יעזוסען" פון דער צווייטער זייט, ווי זיי ווייזען־אָן מיט זייערע פינגער פון זייער הימלישען טהראָן אויף דעם פּוילישען געוועלב און בעפעהלען דאָ צו קויפען „נאַפט און הערינג". טראַכט זי זיך: זי האָט אַ שטאַרקערען צד, זי האָט חדר־אינגלעך צו דערנעהרען...

פאַרבאָרגענע בליקען

(סקיצע)

אויף מאַרשאַלקאָווסקע גאַס געפינט זיך אַ קליין טאַבאַק=געוועלבעל, אין וועלכען איך פלעג שטענדיג גערן קויפען מיינע פאַפּיראָסען און ציגאַרען. ווי ווייט איך האָב נישט געוואָהנט פון דער גאַס אין דער גרויסער שטאָדט וואַרשא פלעג איך לאַנג שפּאַציערען, איינהאַלטען מיין אַפּעטיט צו רויכערן, ביז איך בין אָנגעקומען אין געוועלבעל און דאָרט געקויפט מיין טאַבאַק. עס איז געווען צוליעב פיעל אורזאַכען: ערשטענס, האָט מען טאַקע אין דעם געוועלבעל בעקומען פאַר דעם ביליגסטען פּרייז די בעסטע פּאַפּיראָסען און ציגאַרען, און, צווייטענס, צוליעב דער פערקויפערין. די הויפּט=פערקויפערין אין דעם געוועלבעל איז געווען אַנ'אַלטע אידענע מיט אַנ'איינגעשרומפּענעם פּנים און אַ טיעפער קופּקע אויפ'ן קאָפּ; פון דעם פּנים האָבען אַרויסגעקוקט אַ פּאָר פערזאָרגטע אויגען, וועלכע האָבען אויסגעדריקט ווי זיי וואָלטען איינגעזאַפּט אין זיך אַלע צרות און אַלע מאַטערנישען פון דער וועלט. אָט די אידענע איז געווען די בעסטע און פערשטענדיגסטע מבין'טע אויף טאַבאַק אַזוי ווי זי וואָלט אַליין געווען אַ רויכערין; זי האָט געקענט רעקאָמענדירען יעדען פיין=שמעקער דעם בעזונדערען סאָרט סיגאַרעטלעך, אַלערליי ציגאַרען און אויסרעכענען מיט דער גענויקייט פון אַ מבין דעם ספּעציעלען אַראָמאַט פון סיגאַר, זיין קוואַליטעט, די פולקייט פון זיין רויך און די אַנגענעהמליכקייט פון זיין געשמאַק.

— פערלאָזט אייך אויף מיר, — פלעגט זי זאָגען צו איהרע קליענטען, — איך היים אייך נעהמען אָט דעם סאָרט (און זי עפענט= אויף אַ פרישׁ קעסטעל ציגאַרען). אַז מען גיט אַ ציה פון דעם טאַבאַק

גיט עס אַ שלאָג אין מויל מיט אַנ'אַראָמאַט און עס פערגעהמט אַלע חושים.
אָדער זי פלעגט עס פשוט'ער מאַכען:

— דער רויך פון דעם סיגאַרעטעל איז דאָך זיס ווי האָניג — און דערביי געמאַכט אַ מינע, ווי זי וואָלט אַליין געהאַט פערזוכט דאָס ציגאַרעטעל און געפיהלט דעם טעם דערפון.

אַ איד פון די גרויסע רויכערער, אַליין אָבער אַ דלפון, וואָס האָט קיינמאָל נישט געהאַט אויף קיין ציגאַרעטעל, מיט וועלכע דאָס געוועלבעל איז שטענדיג פול געווען, איז געשטאַנען דערביי ווי די אידענע ריהמט דעם אַראָמאַט, האָט ער אויפגעעפענט דאָס מויל, פערשפּרייט די נאָזלעכער, געצוקט מיט'ן נאָז און פערמאַכט די אויגען, ווי ער וואָלט כאָטש אין געדאַנק געוואָלט איינאָטעמען דעם רויך פון ציגאַרעטעל...

נאָר נישט דאָס בלויז האָט מיך געצויגען צום געוועלבעל. איך דאַרף עס נישט זאָגען, אַז נישט די אידענע מיט איהר רויכער־מבינות האָט מיך געררייצט אין דעם געוועלבעל אַריין. עס איז געווען אַ פיעל מעהר אָנציהענדע קראַפט: עס זענען געווען אַ פּאָר אויגען.

די אויגען פון אַ יונג ווייבעל.

יעדעס מאָל, ווען איך בין אַריינגעקומען אין געוועלבעל, האָב איך געטראָפען די יונגע שנור הינטער'ן טיש העלפענדיג איהר שוויגער פערקויפען ציגאַרעטען. זי האָט זיך אויסגעלערנט פון דער אַלטער אידענע צו ריהמען די סחורה, און האָט אויך, ווי די אַלטע, גערעדט פון ציגאַרעטלעך און פון ציגאַרען מיט אַזאַ מבינות, אַזוי ווי זי אַליין וואָלט געווען אַ גרויסע רויכערין; זי האָט געוואוסט דעם טעם פון יעדען סאָרט טאַבאַק און מיט בעגייסטערונג גערעדט דערפון. נאָך יעדעס מאָל, ווען עס איז איהר אויסגעקומען צו ריהמען אַ סאָרט ציגאַרעטעל און צו רעדען פון זיין אַראָמאַט, איז אַ רויטליכקייט אַרויפגעקומען אויף איהר פנים; זי האָט זיך געשעמט איהרע אויגען אויפצוהויבען צום פערקויפער און האָט געהאַלטען דעם קאָפּ אַראָפּגעבויגען צו דער ערד. די פערשעמטקייט און דער רויטער בלוט־חן, וואָס האָט געשלאָגען אין איהר פנים ריידענדיג פון רויכערען, האָט צוגעגעבען די ציגאַרעטלעך אַנ'אייגענאַרטיגען חן, און דעם רייץ האָט מען דערנאָך געפיהלט ביים רויכערן.

זעלבסטפערשטענדליך, האָט זיך יעדען קויפער געוואָלט געניסען פון די ציגאַרעטלעך, וועלכע זענען דערלאַנגט געוואָרען פון דער יונגער, ווייבער„

דעליקאַטער האַנד פון דעם ווייבעל און דוקא צו הערען פון איהר, מיט איהר ציטערדיגער ווייבליכער שטימע, דערצעהלען פון דעם אַראָמאַט און צו פיהלען צוליעב איהר דורך די חושים דעם געֿרוך פונ׳ם רויך, וואָס דער טאַבאַק פערמאָגט אין זיך. עפּעס האָט זיך מעהר געגלויבט אין דעם כשופ׳דיגען רייץ, וואָס ליעגט אין דעם ציגאַרעטעל, ווען עס האָט זיך דערהערט פון דעם יונגען ווייבעל׳ס מויל און דערביי געזעהן די פער־שעמטע רויטקייט, וואָס שלאָגט אַרויף אויף איהר פּנים און די נידער־געזונקענע ברעמען. עס האָט זיך געדאַכט, הערענדיג איהר ציטערדיגע שטימע, אַז זי אַליין האָט פערזוכט פון די פערבאָטענע פרוכט פון רויכערן, און זי רעדט־צו צו די זיסע זינדיגקייט, וואָס ליעגט אין אַזאַ ציגאַרעטעל... דאָס ציגאַרעטעל האָט דאַמאָלס געקראָגען גאָר אַנ׳אַנדער רייץ; עס איז געוועזן ווי אַ כשוף־ציגאַרעטעל, וועלכער, ווען מען האָט פערצויגען דעם רויך, האָט פערכאַפּט אַלע חושים, ווען מען האָט דערביי געטראַכט פון דעם ווייבעל מיט די רויטע פערשעמטקייט אויפ׳ן פּנים, מיט דער ציטער־דיגער שטימע און אַראָבגעזונקענע, שוואַרצע אויגען־ברעמען... דער אַראָמאַט פון טאַבאַק האָט פער׳שכור׳ט די חושים מיט אַ גאַנץ אַנדער רייץ ווי דער פון די ציגאַרעטלעך, וואָס די אַלטע אידענע האָט פערקויפט...

נאָר נישט אַלעמען איז געווען בעשערט צו געניסען פון דעם כשוף־רייץ, וואָס ליעגט אין די ציגאַרעטלעך, וואָס מען בעקומט פון די יונגע הענד פון דעם ווייבעל. בלויז אַלטע לייט, מעהרסטענס קריסטען, פּויערען, אַרבייטער אָדער גלאַט אַזוי צופעליגע קונים. אַ שטענדיגער קונה האָט קיינמאָל נישט זוכה געווען צו בעקומען ציגאַרעטלעך פון די הענד פון דעם יונגען ווייבעל. קוים האָט די אידענע בעמערקט אַ קויפער, וואָס איז געקומען אין געוועלבעל אַריין אַ צוויי־דריי מאָל, האָט זי איהם אַליין בעדיענט און נישט צוגעלאָזט צו איהם די שנור.

מיר, זינדיגער, איז כמעט קיינמאָל נישט אויסגעקומען צו ווערען בעדיענט פון דער יונגער, צו הערען איהר ציטערדיגע שטימע, ווען זי רעדט וועגען דעם אַראָמאַט פון טאַבאַק און צו בעטראַכטען פון דער נאָהענט די פערשעמטע רויטקייט אויף איהר יונג פּנים. וויפיעל איך האָב נישט געזוכט די געלעגענהייט דוקא בעהאַנדעלט צו ווערען פון דער יונגער, האָט זיך באַלד די אַלטע בעוויזען אויפ׳ן פּלאַץ, אַרויסגענומען דאָס קעסטעל ציגאַרען פון איהרע הענד און זי שטום אָפּגעשטופּט.

אָבער זי פלעגט איהר פון דער ווייטענס צורופען:

— מירעלע, מירעלע, דאָס קינד ווינט דאָך, געה נור אַריין.

און דאָס יונגע ווייבעל, דערהערענדיג איהר שטימע, האָט מיך באַלד געלאָזט שטעהן, נישט אויפהויבענדיג איהר קאָפּ, און נישט גע־שאָנקען קיין איין בליק מיר און אַריינגעגאַנגען אין נעבען־שטיבעל ביים געוועלבעל.

— זי פערשטעהט זיך דען אויף רויכערן? פון וואַנען זאָל זי פערשטעהן? זי איז דאָך נאָך גאָר אַ יונגער שנעק — פלעגט די אַלטע זאָגען מיט אַ געלעכטערל.

— מיין שנור בעדאַרף דאָס קינד שטילען. זי שטילט דאָך אַ קינד.

פון דער ווייטענס, אַמאָל, פלעג איך נור קענען בעמערקען דעם בליק פון דעם יונגען ווייבעל. עפּעס איז געלעגען אין איהר בליק אַזאַ ווייטאָג־דיגע שטילקייט, אַזוי פיעל צניעות'דיגער טרויער, אַז עס האָט דאָס האַרץ פערכאַפּט יעדעס מאָל, ווען מען האָט געקוקט אויף איהר. זי האָט געקענט אין גאַנצען דענסמאָל אַלט זיין אַ יאָהר ניינצעהן—צוואַנציג און פיליכט דאָס אויך נישט. אויף איהר קאָפּ איז שוין געלעגען אַ שווער שוואַרץ־האָריג שייטעל, וואָס האָט זיך אַראָפּגערוקט ביז צו איהרע ברעמען. נור אויפ'ן נאַקען, הינטער איהר שייטעל, האָבען זיך אַרויסגעריסען אייניצעלנע, איהרע אייגענע האָר, וועלכע, זעהט־אויס, די טיקערן האָט פערגעסען אָבצושערן, די איינצעלנע לייכטע זיידענע האָר, וועלכע דאָס ווייבעל האָט קאָקעטיש פערקעהרט אויף איהר שייטעל, האָבען אויסגעזאָגט פון איהר מיידעלשער יוגענטקייט. די האָר האָבען פערגעסען, אַז זיי טראָגען אויף זיך אַ שווער, פרעמד שייטעל און אַז עס איז פערוועהרט צו בעווייזען זיך אויף דער ליכטיגער שיין, און זיי פלעגען שטיפעריש פערפליהען איבער איהר פּנים. און קוים איז איהר פּנים, איהר האַלז, איהר נאַקען בעפלויגען געוואָרען מיט איהרע אייגענע לעבעדיגע האָר, אַזוי האָט עס באַלד צוריק בעקומען איהר מיידעלשען חן, דאָס פרומע שייטעל אפילו איז דאַן אויסגעקומען אַזוי פערפיהרעריש. עס האָט פערלאָרען די שווערע ערנסטקייט און עס האָט אויסגעזעהן, ווי דאָס יונגע מיידעל וואָלט זיך געוועון פערשטעלט פאַר אַ אידענע. דאַן פלעגט נאָר די שוויגער אויף איהר איין בליק טהאָן. אָדער מאַכען מיט איהרע איין־צאָהניגע יאַסלעס: „מירעלע, נו... נו...“ און מירעלע האָט גלייך געוואוסט, וואָס

מען מיינט, און האָט גענומען די פּערשייטע האָר און טיעף זיי אַרונטער־געשטעקט אונטער איהר געדיכטען שייטעל, דעם שייטעל טיעפער אַראָב־געדוקט איבער איהר נאַקען און אָנגעצויגען אויפ׳ן פּנים צוריק איהר אידענע־ערנסטקייט און טרויעריגקייט...

דאַן האָט דאָס שייטעל זיך געלייגט און באַשווערט מיט טויזענד־געוויכטער איבער איהר קאָפּ. עס האָט זיך געדאַכט, ווי איהר גאַנצע יונגענד, איהר גאַנץ לעבען איז בעגראָבען אונטער דעם שייטעל. אַ שווער־נעמיט איז געקומען און האָט זיך געלייגט איבער איהרע יונגע פּלייצעס און זיי איינגעבויגען. נאָך איין שפּור פון לעבען האָט זיך אַרויסגעריסען פון אונטער דעם שייטעל. דאָס זענען געווען איהרע בליקען.

קיינמאָל האָט זי איהרע אויגען נישט אויפגעהויבען, קיינמאָל האָב איך נישט געזעהן איהר דירעקטען בליק, פון אויג צו אויג. שטענדיג און שטענדיג האָט זי געהאַלטען איהר קאָפּ געבויגען אויף איהר ברוסט, און איהר בליק געזונקען צו דער ערד. אָבער ווי שאַרף, ווי קלאָר־קוועלענדיג האָט זיך דאָך געזעהן איהר בליק פון איהרע געזונקענע אויגען. און אפשר טאַקע דערפאַר, וואָס איהר בליק איז שטענדיג געווען געפאַלען האָט מען איהם אַזוי שאַרף בעמערקט. דאָס געדיכטע שייטעל, וועלכעס האָט פער־דעקט איהר שטערען און אַראָבגערוקט זיך ביז אונטער איהרע ברעמען, האָט נאָך איהר בליק מעהר בולט׳ער געמאַכט. איך ווייס נישט פון וואָס פאַר אַ קאָליר עס זענען געווען איהרע אויגען, איך האָב זיי קיינמאָל נישט געזעהן. נור די געדיכטע שטייפע האָר־הייטלער, וואָס האָבען פערדעקט איהרע באַלעמס, האָבען, דאַכט זיך, מעהר געזעהן, ווי אויגען. עס איז געווען אַזוי פיעל אויגיש אין די הערלער און, גאָט, זיי האָבען אַזאַ רחמנות ערוועקט. פאַר וואָס האָבען זיי אַזאַ רחמנות ערוועקט?

טייל מאָל נור, אומגעריכט, ווען איך בין געשטאַנען מיט דער אַל־טער יודענע און גערעדט, אָדער ווען איך בין בעשעפטיגט געווען אין אויס־קלייבען זיך ציגאַרען, דענסמאָל, ווען איך האָב זיך אָם־ווענינסטען גע־ריכט דאַרויף, האָב איך דערפיהלט און נישט בעמערקט, ווי זי קוקט אויף מיר. איך האָב אויפגעהויבען מיינע אויגען און צייט געהאַט נור אויף איין אויגענבליק צו כאַפּען אַ גלאַנץ פון איהר פּנים. איהר פּנים איז גע־ווען אָליוו־קאָליר, און דאַן האָב איך בעמערקט עפּעס ווי איהרע אויגען הענגען, שטעהען ווייט אַרויסגעשטאַרצט פון איהר פּנים, און עפּעס ווי

א ווייַן און א לאַר צוזאַמען, און אַלעס איז ווי א בליץ פערשוואונדען, און איבערגעבליבען איז נאָך א רחמנות־געפיהל. ניין, נישט דאָס, זי האָט מיר עפּעס געבעטען. און איך ווייס נישט וואָס.

טיילמאָל האָב איך גאָר נישט בעמערקט, אַז זי קוקט אויף מיר, נאָר איך בין דערפון געוואָהר געוואָרען פון דער אַלטער יודענע'ס א ברום מיט אַמאָל דערהער איך ווי די אַלטע יודענע, וואָס האָט מיר פערקויפט די סחורה, האָט פלוצלונג אָנגעהויבען צו רופען: „מירעלע, נו... נו...“ איך קוק זיך אַרום, איך זעה גאָרנישט מעהר, מירעלע איז אויפגעבויגען הינ־טער איהר געדיכט שייטעל, און פערקויפט א גוי א פּעקעלע גילזען מיט א נידריגע שטילע שטימע. איך קוק אויף דער אַלטער, אָבער די אַלטע, מיט א שמייכעלע וואָס שוועבט אויף איהר פאַרמעט פּנים, שטעקט מיר פאַר דער נאָז א פּריש אויפגעעפענט קעסטעלע, און זאָגט צו מיר מיט א מעלאַנכאָלישע שטימע:

— אַז איך זאָג אייך, אַז דאָס איז דער בעסטער סאָרט, איהר האָט נישט וואָס צו זוכען קיין אַנדערן.

טויזענד אויגען האָט זי געהאַט די אַלטע, פון פאָרענט און פון הינטען. דאַכט זיך זי שטעהט נאָך אויף דער לייטער מיט'ן פּנים און די נאָז איינגעשטעקט צווישען איהרע קעסטעלעך ציגאַרען, אויסזוכענדיג דעם בעסטען סאָרט, וואָס זי האָט שטענדיג געהאַט בעהאַלטען הינטער איהרע שיפלאַדען, ווען מיט אַמאָל הערט זיך איהר געוועהנליכער ברום: „מירעלע, נו... נו...“ און איך קוק זיך אַרום, און דערפיהל, אַז ערשט וואָס בין איך בעלויכטען געוואָרען פון מירעלע'ס בליק, אַז עפּעס וואָס האָט זי מיר געוואָלט זאָגען. איך קוק אויף איהר, איך זעה גאָרנישט, נור, דאָס שוואַרצע געדיכטע שייטעל, וואָס בעשוועהרט איהר יונגען קאָפּ.

יאָהרען לאַנג בין איך נישט געוועזען אין וואַרשע, און מירעלע'ן מיט איהרע אויגען האָב איך פערגעסען. עס איז אָבגעפלאָסען פיעל צייט, פיעל האָט זיך געענדערט אין אונז און אויסער אונז. ווער געדענקט אין אַזא צייט א בליק, א פּאָר אויגען?

מיט א געוויסער צייט צוריק איז מיר אויסגעקומען ווידער צו זיין אין וואַרשע. איך בין פערבייגעגאַנגען די מאַרשאַלקאָווסקע גאַס, פאַר

דעם געוועלבעל מיט ציגאַרען. איך האָב דאָס געוועלבעל דערקענט, און פון געוואָהנהייט בין איך נאָך אַמאָל אַריינגעגאַנגען, און אפשר אויך צוליעב מירעלע'ס אויגען.

נישט אויסוועניג און נישט אינוועניג האָט זיך עס גאָרנישט געענדערט אין דעם געוועלבעל. די זעלבע קעסטעלער ציגאַרעטען, ציגאַרען, פעקלעך טאַבאַק, גילזען, פאַפּירען, שטרייכהעלצלעך פילען אָן די הויכע צוזאַמענגעוואָרפענע פּאָליצעס, הינטער'ן טיש שטעהט די אַלטע אידענע און פערקויפט פּאַפּיראָסען צו קונים.

איך געה צו צום טיש.

— אַמאָל געקויפט ביי אייך גוטע ציגאַרען. — זאָג איך.

די אידענע הויבט אויף איהר קאָפּ, קוקט מיך אָן פון אונטער איהר שייטעל, ווי פאַר זיך:

— איך געדענק.

— מיך דערקענט? — פרעג איך.

די אידענע הויבט אויף איהר בליק, און קוקט מיך אָן.

— וועניג וואָס זיך געענדערט.

— האָט איהר נאָך די זעלבע גוטע ציגאַרען? — פרעג איך.

— די זעלבע, — ענטפערט זי אָב, און דרעהט זיך אום צו דער פּאָליצע אַראָבצונעהמען אַ קעסטעלע ציגאַרען.

— דאַכט זיך, איהר האָט אַמאָל אַ שנור געהאַט? — זאָג איך.

די אידענע, שטעהענדיג אויפ'ן קליינעם לייטערל אַראָבצונעהמען פאַר מיר ציגאַרען, דרעהט זיך אוים פון דער פּאָליצע און קוקט מיך אָן לאַנג און שווייגט.

קענענדיג די געוואָהנהייט פון דער אַלטער אידענע, האָב איך געמיינט, אַז איהר פערדריסט וואָס אַ פרעמדער פרעגט זיך נאָך אויף איהר שנור, האָב איך געפּרובט פעררעדען:

— איך מיין, אַלע געזונד ביי אייך?

— אַלע געזונד, — ענטפערט די אידענע לאַנגזאַם.

מיט אַמאָל דערהער איך אונטער מיר אַ בעקאַנטע שטימע:

— געב נור אַ קוק, ווער עס איז דאָ! דער פּאַן איז דאָך צוריקגעקומען!

איך קוק זיך אַרום, און דערזעה אַ צווייטע אַלטע אידענע, מיט

דעם זעלבען פערקנייטשטען פאַרמעט־פּנים און אַלטע קופּקע שטעהט אין דער מיר פון נעבען צימערל. איר האָב זי באַלד דערקענט, יענע איז גאָר געווען די שוויגער. פונקט ווי איהר געוועלבעל האָט זי זיך גאָרנישט געענדערט, נישט עלטער געוואָרען אויף איין טאָג. דאכט זיך זי טראָגט דאָס זעלבע ברייטע גרויע אונקאָלירטע קלייד, די זעלבע אָבגעבליאַקע־ווטע קופּקע, דאָס זעלבע פאַרמעט־פּנים, אַזוי ווי איך וואָלט זי נעכטען ערשט געווען פערלאָזען.

איך בלייב שטעהן פערוואונדערט, קוק אויף די ערשטע און דאן אויף די צווייטע.

— איהר זענט? — ענדיג איך נישט דעם זאַץ.

די אַלטע ציגאַרען־אידענע שמייכעלט מיר אין פּנים אַריין מיט אָהן־ציינעדיגע יאַסלעס — און דאָס איז מיין שנור, — ווייזט זי אויף די צווייטע אַלטע אידענע — נישט דערקענט?

איך האָב אויפגעהויבען מיינע אויגען און אָנגעקוקט די שנור. זי האָט שוין נישט אַראָבגעלאָזט איהר קאָפּ, און שוין נישט געזוכט איהר בליק צו דער ערד. גלייך האָט זי מיר געקוקט אין די אויגען אַריין, אַ לאַנגען, לאַנגען שטומען בליק. און איינציגווייז האָבען זיך אָנגעהויבען אויסצושניידען איהרע האַלב־פערווישטע ברעמען. די שוואַרצע הערעלעך פון די הייטלעך זענען שוין געווען האַלב־אויסגעגאַנגען. און צום ערשטען מאָל האָב איך געזעהן איהרע אויגען.

פון וואָס פאַר אַ קאָליר זיי זענען געווען קען איך נישט זאָגען. דאכט זיך אָהן קאָליר...

נור איינס איז נאָך איבערגעבליבען אין איהרע אויגען, יענער בע־טענדער, האַרצרייסענדער רחמנות־בליק.

לאַנג, לאַנג האָט זי מיר געקוקט אין די אויגען אַריין, עפּעס גע־בעטען, געבעטען...

די שוויגער האָט דאָס מאָל פערפעהלט צו געבען איהר געוועהנ־ליכען ברום: „מירעלע, גו... גו...“

א מענש איז פארלוירען געגאנגען

(אַ בילד)

אין איינעם פון די קאַפע־הייזער דאון־טאון, וואו עס פערקערען די ראַדיקאַלע קרייזען, האָט מען געקענט בעמערקען יעדען אָוועגד, זיצענדיג שטענדיג אויף דעם זעלבען פּלאַץ, ביי אַ פערלאָזען טישעל, אַן'איינזאַמען מענשען אין אַ ווינקעל און רויכערענדיג זיין ציגאַרעטעל. מען האָט איהם געקענט בעמערקען, אָבער קיינער האָט איהם נישט בעמערקט. אַלע האָבען געוואוסט, אַז דאָרט אין ווינקעל זיצט פינקעלשטיין. מען וואָלט עס גיכער געווען בעמערקט, ווען ער וואָלט נישט געזעסען, ווייל פינקעלשטיין האָט זיך אַזוי גוט צוגעפּאַסט צו יענעם ווינקעל. דער טונקעלער, אונבעשטימטער קאָליר פון זיין אַנצוג איז געווען פון די זעלבע פאַרב, ווי די ווענט פון קאַפע הויז, פעררויכערטע און נישט קלאָרע, און ער איז אויסגעלאָשען געוואָרען אין די ליכט פון די ווענט, אַזוי, אַז מען וואָלט כמעט נישט איינגעזעהן, אַז עס זיצט ווער דאָרט, ווען נישט זיין הויכער גלאַנצענדיגער שטערן, וועלכער האָט אַרויסגעשיינט פון דעם אַנצוג — און ווען נישט זיין ווינטערדיג פעלצעל.

פינקעלשטיין האָט פערמאָגט איין זאַך, וואָס האָט איהם אַרויסגענומען פון זיין וואָכענדיגקייט און האָט איהם געגעבען אַ בעזונדער אָנזעהעניש. דאָס איז געווען זיין פעלצעל. דאָס פעלצעל איז געווען אַ היימיש־געמאַכטעס, מיטגעבראַכט מיט זיך, זעהט זיך אויס, פון דער אַלטער היים. און ס'האָט פערמאָגט אַ שטייפען האָר־שטעכיגען קאָלנער, וואָס מען זעהט נישט אין אַמעריקא. און איבער וואָס עס איז אָנגעגאַנגען אין קאַפע־הויז אַ שטענדיגער וכוח: אַ טייל האָבען געזאָגט, אַז דאָס פעלצעל

קריגט מען גארנישט אין אמעריקא, אז דער קאלנער איז ווערט נאך היינט א פערמעגענס, און אנדערע האבען געזאגט, אז דא טראגען פארמער'ס אזעלכע פעלצלעך מיט די האר ארויס. נאר וואס דאס איז פאר א פוטער, האבען אפילו מבינים נישט געקענט זיך איינינען: א טייל האבען געזאגט, עס איז היימישער ביבער, און אנדערע האבען געזאגט, אז עס איז שאפען-פעלץ.

און טאקע, אז עס איז געקומען אנהויב ווינטער און פינקעלשטיין פלעגט זיך אנטהון דאס פעלצעל, האט זיין ערשיינונג יא ארויסגערופען אין קאפע-הויז א שטיקעל גערודער. מענשען פלעגען קוקען דארט אויף דעם טישעל, וואו עס זיצט פינקעלשטיין, און פרעגען איינער דעם אנדערן:

— ווער זיצט דאס דארט?

— דאס איז דאך פינקעלשטיין.

— א, — און מען פלעגט איהם ווידער פערגעסען.

טייל מאל פלעגט עס אזוי ווייט דערגעהן, אז עס פלעגט ווער א נייגעריגער צוגעהן צו פינקעלשטיינען און גוט בעטראכטען דאס פעלצעל, גלעטען דעם קאלנער, טאפען די סחורה. דענסמאל פלעגט פינקעלשטיין זאגען מיט א שמייכעל, גלייך מאכענדיג זיך מיט צווי פינגער זיינע צווי שווארצע וואנסעלעך:

— עס איז היימישע וואארע.

פינקעלשטיין איז געקומען פון גאליציען און פלעגט רעדען אידיש אביסעלע מיט דייטש אויסגעמישט.

און ווי פינקעלשטיין וואלט געוואלט ארויסרופען מעהר אויפמערקזאמקייט צו זיך דורך זיין פעלצעל, האט ער עס געטראגען זעהר לאנג. אזוי ווי עס איז נאר געקומען נאך סוכות, צי איז יא קאלט, צי איז נישט קאלט, פינקעלשטיין טראגט דאס פעלצעל, און געטראגען האט ער עס לאנג ביז'ן טיעפען פריהלינג אריין. אבער צוליעב דעם טאקע האט מען זיך אזוי צוגעוועהנט צו פינקעלשטיינ'ס פעלצעל, אז די גראהע האר פון קאלנער און דער טונקעל אומבעשטימטער קאליר פון זיין איבערציהעכטס האט זיך אויסגעמישט מיט דעם קאליר פון וואנט פון קאפע הויז. — און קיינער האט שוין גאר נישט בעמערקט, אז דארט זיצט פינקעלשטיין. מען וואלט גיכער געווען בעמערקט, ווען ער וואלט דארט

נישט געוועז געזעסען, ווייל עס וואָלט געווען פרייער פּלאַץ צווישען דער וואַנט און טישעל אין יענעםווינקעל....

קיינער האָט אייגענטליך נישט געוואוסט, מיט וואָס פינקעלשטיין בעשעפטיגט זיך, צי איז ער אַ פערהייראַטער, וואו ער וואוינט, — נישט דערפאַר, ווייל קיינער האָט איהם נישט געקענט. אַלע האָבען געקענט פינ־קעלשטיינען. פינקעלשטיין איז געווען אַ גוט־בעקאַנטער. ער איז געווען אַלעמענס „בעקאַנטער“, נאָר עס איז קיינעם נישט איינגעפאַלען צו אינ־טערעסירען זיך דערמיט. פינקעלשטיין איז פינקעלשטיין. ער פלעגט אַריינ־קומען פאַרנאַכט אין קאַפע־הויז, פערקריכען אין ווינקעל און זיצען און רויכערן דאָס ציגאַרעטעל. טיילמאָל האָט דער קעלנער, מר. האַרטמאַן, זיך דערמאָנט אָן איהם, איז ער צוגעגאַנגען צו איהם און דערלאַנגט איהם די קאַרטע, אויס געוואוהנהייט, כאָטש דער קעלנער האָט געוואוסט, אַז פינקעלשטיין בענוצט קיינמאָל נישט די קאַרטע, און פינקעלשטיין האָט אויס געוואוהנהייט גענומען די קאַרטע און געגעבען אַ בליק אַריין אין איהר, זי אַוועקגעלייגט. נור איידער פינקעלשטיין האָט נאָך צייט געהאַט אַריינצוקוקען אין דער קאַרטע און זי אַוועקצולייגען, האָט שוין דער קעלנער, מר. האַרטמאַן, געזאָגט ווי צו זיך אַליין:

— שוואַרצעס מיט ווייסעס.

— שוואַרצעס מיט ווייסעס — האָט איהם פינקעלשטיין אָפּגע־ענטפערט.

אָפטמאָל האָט דער קעלנער גאָרנישט געזאָגט, נור געגעבען אַ וואונק מיט'ן אויג, און פינקעלשטיין האָט איהם אָבגעענטפערט מיט אַ וואונק פון אויג. און דער קעלנער האָט איהם געבראַכט אַ טאַץ קאַפע, מיט אַ „סענדוויטש“ פון ווייסען ברויט.

נאָר דאָס איז געווען, ווען דער קעלנער האָט איהם בעמערקט. אָפט־מאָל פלעגט אָבער דורכגעהן שעה'ן לאַנג און דער קעלנער האָט איהם נישט בעמערקט און נישט צוגעגאַנגען צו איהם, ווייל פינקעלשטיין איז געווען אַ מענש, וועלכען מען האָט נישט בעמערקט.

שעה נאָך שעה איז ער געזעסען מיט'ן ציגאַרעטעל אין מויל און האָט געקלערט. צוערשט פלעגט ער זיצען איינער אַליין פערטראַכט ביים

מישעל, שפעטער אין אָוונד אריין, ווען דאָס קאפע־הויז האָט זיך אָנגע־הויבען אָנצופילען מיט מענשען, פלעגט דער קעלנער צופיהרען פערשיעדענע געסט, פרעמדע און בעקאנטע, און פלעגט זיי אוועקזעצען ביי זיין מישעל. ארום איהם האָבען מענשען געשמועסט, געלאכט, דיספוטירט. פינקעלשטיין פלעגט זיצען און כמעט זיך נישט צוהערען, ווי ער וואָלט נישט געווען אין קאפע־הויז, גאָר וויט, וויט פון דאָרטען. זיינע הענט פערלעגט אייגס אויף דאָס אנדערע. זיינע אויגען וואָס זענען וואָס אמאָל מעהר קלענער געוואָרען, און ארונטערגענומען אונטער די הויטליך, האָבען ערגעץ וואו וויט, וויט אוועקגעקוקט. זיין שטערן פלעגט זיך קנייטשען, קנייטשען און אויפלייזען זיך, קנייטשען און אויפלייזען זיך. טיילמאָל פלעגט ער געבען א שמייכעל, א שמייכעל ווי אין זיך אריין, דעמסטמאָל פלעגען זיינע קליינע שווארצע אויגעלעך געבען א פונקעל, א לעבעדיגען בלישטש, און ער פלעגט מאכען א שנעלע בעוועגונג מיט די האַנד ארום זיינע וואָנסעלעך און בעוועגענדיג זיין האַנד צו די וואָנסעלעך, האָט זיך איהם געדאכט, אז ער האָט זיין שכן אונווילליג אָנגעריהרט, פלעגט ער זאָגען מיט א שמייכעל:

— עקסיוז מי!

אויף וואָס דער שכן האָט איהם ערשטוינט אָנגעקוקט.

אַנ'אַנדערש מאָל האָט זיך אויך געמערקט א ביטערע טרויעריגקייט אויף זיין פנים. דעמסטמאָל פלעגען זיך זיינע שווארצע וואָנסעלעך ארונ־טערלאָזען און אראָבפאלען איבער זיין גאָמבע — די אויגעלעך זענען נאָך קלענער געוואָרען, שוואכער, און פלעגען זיך בעהאלטען אונטער די הויט־לעך, דעמסטמאָל פלעגט זיין פנים אויסדריקען אזא ביטערן רחמנות אויף זיך — אזא טיעפען יאוש און ביטערקייט, אז קוקענדיג אויף איהם פלעגט זיך דאכטען, אז די וועלט געהט אונטער — און אלעס עקט זיך. די פרייד און דער צער פלעגען ערשיינען אויף זיין פנים נור מאָ־מענטענווייז, אָבער אין מעהרסטע צייט האָט זיין פנים נישט אויסגע־דריקט נישט קיין פרייד, נישט קיין צער, נור עס פלעגט זיין א טיעף פערקלעהרטעס; פערקלעהרט נישט צוליעב א שווערען ענין, וואָס ער וויל איהם אויפקלעהרען, נישט א פערזאָרגטעס קלעהרען, נור א פער'־חלומ'טעס קלעהרען. קוקענדיג אויף איהם, ווי ער זיצט ביי א לעבעדיג מישעל, ארומגערינגעלט מיט פרעהליך רעדענדע מענשען, האָט מען

אַנגעזעהן, אַז דער מענש געפינט זיך נישט דאָ, נישט דאָ ביים טישעל, נישט דאָ אין קאַפּע־הויז, ערגעץ אויף דער איסט סייד אין ניו־יאָרק, נור ערגעץ גאַנץ ווייט, אין מקומות, וואָס עס איז איהם נור אַליין בעקאַנט.

אָפּטמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז אַ „בעקאַנטער“, וועלכער האָט זיך טיילמאָל פּערוואַנדערט צו זיין טישעל, פלעגט איהם פרעגען:

— מר. פינקעלשטיין, וועגען וואָס קלעהרט איהר דאָס גאַנצע נעכט אין קאַפּע־הויז?

פינקעלשטיין פלעגט זיך ביי דער פראַגע אויפכאַפּען ווי פון אַ חלום, אַנקוקען ערשטוינט זיין בעקאַנטען און דאַן שמייכלען אין זיינע שוואַר־צע וואָנסעס, און ענטפערן עפּעס אונבעשטימטעס:

— אָ, מען זיצט — קלעהרט מען.

נור וויפיעל דער בעקאַנטער האָט נישט געפּרובט צו פערפיהרען מיט פינקעלשטיינען אַ שמועס, איז איהם נישט געלונגען. פינקעלשטיין פלעגט צוריקגעהן אין זיין „וועלט“ אַריין, פון וועלכע זיין בעקאַנטער האָט איהם אַרויסגענומען נור אויף אַנ'אויגענבליק.

אַזוי איז ער ווידער געזעסען איינער אַליין פאַר זיך, פערטראַכט אין זיך, ביז די לעצטע געסט זענען זיך צוגאַנגען פון קאַפּע־הויז, דענסט־מאָל פלעגט דער קעלנער, מר. האַרטמאַן, צוגעהן צו זיין טישעל און צו־נעהמען דאָס צוקער טעפּעל מיט'ן זאַלץ און פעפער, און פלעגט זאָגען איינשלינגענדיג זיינע ווערטער:

— גוד נאַיט, מר. פינקעלשטיין.

האָט זיך מר. פינקעלשטיין אויפגעהויבען, אַרומגעהילט זיך אין זיין פּעלצעל, און איז אַרויסגעגאַנגען, זאָגענדיג „גוט נאַכט“ צו די לעצטע געסט, וואָס זענען געזעסען ביי אַ טישעל, וועלכע האָבען פערקעהרט אין דעם קאַפּע־הויז אַזוי לאַנג ווי ער. דורך דעם זענען זיי געווען זיינע „בעקאַנטע“.

טיילמאָל פלעגט איהם איינער פון די בעקאַנטע בעמערקען, ווען ער געהט אַרויס און אָבענטפערן איהם מיט אַ שאָקעל מיט'ן קאָפּ, נאָר מעהרסטמאָל נישט, ווייל פינקעלשטיין איז געווען אַ מענש, וואָס מען האָט נישט בעמערקט....

איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז פינקעלשטיין איז פערשוואונדען פון קאַפע־הויז. צוערשט האָט מען עס נישט בעמערקט, ווי מען האָט איבערהויפט נישט בעמערקט פינקעלשטיינ'ען, נור ווען עס איז דורכגעגאַנגען אַ פּאָר װאָכען, און פינקעלשטיין האָט זיך נישט געוויזען אין קאַפע־הויז, האָט מען אָנגעהויבען צו בעמערקען, אַז פינקעלשטיין פעהלט. דער ערשטער איז געווען דער ווייטער, מר. האַרטמאַן, וועלכער האָט אויפמערקזאַם געמאַכט אויף מר. פינקעלשטיינ'ס פערשווינדען.

— דער מאַן איז וואהרשיינליך קראַנק.

— מען וואָלט בעדאַרפט אַרויפגעהן זעהן, וואָס ער מאַכט, — האָט ווער געזאָגט פון די בעקאַנטע.

— האָט אודאי נישט ווער עס זאָל איהם אַ גלאָז וואַסער דערלאַנגען, — האָט נאָך איינער צוגעלעגט.

— אַזאַ איינער קען אויסגעהן, עס זאָל אפילו קיין לעבעדיגע נשמה נישט זיין דערביי, — האָט דער דאָקטאָר, וואָס איז געזעסען דערביי, געזאָגט, אָבשאַרענדיג דעם אַש פון זיין ציגאַר.

אין מיטען דעם געשפּרעך איבער פינקעלשטיין, האָט ווער אַריינגעבראַכט אַ צייטונג און געוויזען אַ צייטונגס־קעפּעל וועגען דייטשלאַנד. און אַזוי ווי אַלע, וואָס זענען געזעסען אין קאַפע־הויז זענען געקומען פון עסטרייך אָדער אונגאַרן, זענען אַלע געווען אינטערעסירט אין דייטשלאַנד, און דאָס געשפּרעך איז באַלד איבערגעגאַנגען אויף פּאָליטיק וועגען פראַנקרייך און דייטשלאַנד, און די שטעלונג וואָס אונזער „סטייט דעפּאַרטמענט" וועט נעהמען דערצו, — האָט מען אין פינקעלשטיינען פערגעסען.

עס איז דורכגעגאַנגען אַ פּאָר וואָכען, און פינקעלשטיין האָט זיך אַלץ נישט געוויזען, האָט מען זיך ווידער דערמאָהנט אָן איהם.

— וואו איז דאָס אַהינגעקומען אָט דער, וואָס פלעגט דאָרט זיצען ביי דעם טישעל? — פלעגט זיך ווער דערמאָהנען.

— אָט דער, וואָס האָט געטראָגען אַ היימיש פעלצעל?

— פינקעלשטיין, — האָט ווער זיך דערמאָהנט זיין נאָמען.

— טאַקע, וואו האָט ער דאָס געקענט אַהינקומען?

— אודאי קראַנק געוואָרען.

— געווים אַהיים געפאָהרען צוריק.

— און אפשר איז ער געשטאָרבען? — האָט ווער געפּרובט טרעפען.

— אפשר געשטאָרבען, — האָט דער דאָקטאָר געזאָגט, אָבשי־טענדיג דעם אַש פון זיין ציגאַר.

— אַ וואונדערבאַרע זאַך, — האָט ווער בעמערקט נאָך אַ מינוט שווייגען. — האָט איהר נישט בעמערקט, ווי ער איז שטענדיג געזעסען און געקלעהרט? ווענען וואָס האָט ער דאָס געקענט קלעהרען דורך די גאַנצע נעכט, וואָס ער איז געזעסען ביים טישעל?

— אודאי אַן'אינטערעסאַנטער מענש געמוזט זיין.

— זיין שווייגען האָט געוויזען אויף טיעפקייט.

— יעדענפאַלס האָט ער געמוזט זיין אַ געהיימניספולער מענש, עפּעס אַ סוד איז פערהוילען געווען אַרום דעם מענשען.

— פאַרוואָס עפּעס אַ „סוד“? — זענען אַנדערע נייגעריג געווען.

— האָט איהר נישט בעמערקט זיין פּעלצעל?

— וואָס עפּעס זיין פּעלצעל?

— זיין פּעלצעל, זיין פּעלצעל האָט עפּעס געוויזען אויף פער־באָרגענע זאַכען.

— ער האָט געמוזט אַרויסקומען פון זעהר אַ רייכער הויז!

— פון מיליאָנערען, אַזאַ פּעלצעל טראָגען אין דער היים נור מיליאָנערען.

— דער מענש האָט געמוזט האָבען אַן'אינטערעסאַנטע פער־גאַנגענהייט.

— עס האָט געמוזט זיין איינער פון די אינטערעסאַנטסטע מענ־שען, וואָס האָבען פערקעהרט אין קאַפע־הויז.

— איך בעדויער זעהר, וואָס איך האָב זיך נישט בעקענט מיט איהם נעהנטער.

און פינקעלשטיין, וואָס האָט קיינמאָל נישט די זכיה געהאַט, אַז עס זאָל ווער איבער איהם אַן'איבריג וואָרט אַרויסוואַרפען, איז מיט אַמאָל, נאָך זיין פערשווינדען, געוואָרען דער העלד פון קאַפע־הויז...

אַזוי האָט עס אָנגעהאַלטען אַ שטיקעל צייט, ביז עס איז אויפגע־קומען אַ נייע סענסאַציע, און פינקעלשטיין איז ווידער פערגעסען גע־וואָרען. קיינער דערמאָהנט שוין נישט זיין נאָמען, און אַז מען קוקט אַהין

דאָרט אין יענעם ווינקעל, וואו ער פלעגט זיצען, בעמערקט מען אפילו נישט, אַז עס פעהלט עפּעס...

נור אַמאָל, אַמאָל, ביים טישעל פון די אַלטע בעקאַנטע, ווען עס קומט צורייד וועגען פוטערס, דערמאָהנט מען זיך אין פינקעלשטיינ׳ס פּעלצעל.

— וואָס פאַר אַ פוטער האָט עס געקענט זיין: ביבער אָדער שאָפּען־פּעלץ? — פרעגט אַ נייגעריגער.

און צוליעב זיין פּעלצעל האָט פינקעלשטיין די זכיה נאָך אַמאָל אויך דערמאָהנט צו ווערען צווישען די בעקאַנטע.

— וואו האָט ער דאָס געקענט אַהינקומען, דער פינקעלשטיין?

— אַ וואונדערבאַרע זאַך, געווען אַ מענש און איז פערלוירען גע־גאַנגען — זאָגט אַ צווייטער.

— פערלוירען געגאַנגען, — שטימט צו דער דאָקטאָר, אָבשיטענ־דיג דעם אַש פון זיין ציגאַר.

דער שלייפער

(סקיצע)

מען זאָגט, אַז מענשען נעהמען אָן די פאָרמען און כאַראַקטערען פון די מלאכות, ביי וועלכע זיי בעשעפטיגען זיך. איך ווייס נישט, אויב דאָס איז אמת אַלס אַן'אַלגעמיינער כלל. עס טרעפט זיך אָבער יאָ, דאָס אַ מענש ווערט אויסערליך עהנליך צו דער זאַך, מיט וועלכער ער בעשעפטיגט זיך זיין לעבען לאַנג. און איינעם אַזעלכען אַ פאַל ווייס איך אַליין. — דאָס איז געווען יחיאל דער שלייפער.

אין זיין אויסערליכעם האָט אַ געניט אויג גלייך געקענט בעמערקען ביי, וואָס ער בעשעפטיגט זיך. ער האָט אין גאַנצען אויסגעזעהן ווי אַ לאַנג, לאַנג, שאַרף, שמאָל מעסער. אַ הויכער און אַ שפּיציגער. זיין קאָפּ איז געווען שפּיציג, און זיין גאַנצער קערפּער, און אַלע זיינע אברים, זענען געווען לענגליך און שפּיציגדיג. ער איז געווען אין גאַנצען קנאָכיג. קיין איין שטיקעל פלייש האָט מען נישט אָנגעזעהן אויף איהם. עס האָט זיך געדאַכט, אַז זיין גאַנצער קערפּער בעשטעהט פון שטאַרקע, קנאָכעדיגע ביינער, און די ביינער, האָט זיך געדאַכט, זענען געשליפען; וואָרים אַלץ איז אין איהם געווען עקיג און שאַרף. די עלענבויגענס האָבען אַרויסגעשטאַרצט פון זיינע אַרבעל, ווי צוויי צונויפגעבונדענע הענטלעך פון שפּיזען. און די פינגער, וואָס האָבען אַרויסגעשטאַרצט פון אַרבעל, זענען געווען לאַנגע, שפּיציגע, ווי שטאַרעדיגע. יחיאל האָט געהאַט אַ גרויסע ליעבע צו ברעכען זיינע פינגער און זיינע אברים. ער האָט ליעב געהאַט צו הערען דעם קנאַקען פון זיי, און עס איז געווען זיין געוואָהנהייט יעדעם מאָל ווען ער האָט זיך געטראָפען מיט אַ בעקאַנטען און אָנגעהויבען

זיך אויסצופרעגען וואָס יענער מאַכט — האָט ער, ווי וועלענדיג יענעם מיט עפּעס מהנה זיין, אָנגעהויבען צו ברעכען פּאַר איהם די פינגער. צוערשט די פינגער אויסגעבראָכען. עס האָט געגעבען אַ קנאַק, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער האָט צובראָכען די פינגער. יחיאל האָט גע־געבען אַ שמייכעל, ווי זאָגענדיג: דאָס איז נאָך גאָרנישט. דערנאָך האָט ער אָנגעהויבען זיך אויסברעכען די עלענבויגענס, די קניען. און דערביי האָט ער קיין איין העויה נישט געמאַכט, גאָר זיך נישט אומגעקוקט אויף יענעמס ערשטוינען. ער האָט נור געהאַלטען אין איין שמייכלען. און גע־טהון דאָס מיט אַזאַ גלייכגילטיגער מינע, ווי ער וואָלט זיך נאָר פּאַר צייט־פערטרייב צונומען זיך די אברים פון זיין קערפּער און צוריק צו־נויפגעשטעלט זיי. ווי אַ קינד שפּיעלט זיך מיט אַ געווערקצייג פון אַ זייגערל.

נאָר די אמת'ע שפּיציגקייט פון זיין קערפּער האָט זיך אַרויסגע־וויזען אויף זיין פּנים. שוין אָבגערעדט פון זיין שפּיציגע גאָמבע, וואָס האָט זיך געדאַכט ווי ער וואָלט זי געווען אויסגעשליפט, זיינע צוויי אויגען, די שוואַרצע, די שאַרפע און די שיינענדיגע — אויך געווען ווי אויסגעשליפען. ווי צוויי אויסגעשליפענע שטיינער וואָלטען געזעסען אין זיין פּנים. נאָר אַממעהרסטען געשליפען איז געווען זיין נאָז. דער ביין פון זיין נאָז האָט זיך אַרויסגעשניטען פון דער דינער הויט, וואָס האָט איהם פערהוילען — ווי אַ שאַרף־געשליפענער מעסער. לאַנג און דין איז ער געווען, וואָס ווייטער אַלץ דינער, ביז זיין שפּיץ האָט ער דערגרייכט צו אַ דינע, שפּיציגע פאָלקאָמענהייט, ווי אַ מייסטער אַ שלייפער וואָלט עס געטהון.

אין דער אַלטער היים איז שלייפעריי נישט קיין בעשעפטיגונג, צו וועלכע היינטוועלטיגע יונגע לייט זאָלען זיך נעהמען. מיט שלייפעריי בעשעפטיגען זיך עפּעס אַרומוואַנדלענדע מענשען, וואָס קיינער קען זיי נישט און ווייסט נישט ווער זיי זענען. זיי קומען אָן פּלוצלונג, פיהרענ־דיג עפּעס אַ מאָדנע ראָד מיט אַ שלייף־שטיין, קלומפּערן עפּעס מיט אַ קלומפּער. ברענגט מען זיי אַרוים די טעמפּע מעסערס, שלייפען זיי זיי אָן, קריגען דערפאַר בעצאָהלט אַ פּאָר גראָשען און פאָהרען ווייטער מיט זייער ראָד, קלומפּערענדיג מיט זייערע קלומפּערלעך. קיינמאָל דינגען זיי זיך נישט, קיינמאָל ריידען זיי נישט אוים קיין וואָרט, און קיינמאָל

ווייסט מען נישט ווען זיי וועלען נאָך אַמאָל קומען. קיינער ווייסט נישט וואו זיי וואוינען, פון וואַנען זיי קומען, און אַפטמאָל פיהרען זיי מיט מיט זיך מאַלפּעלער, אַנגעבונדען אויף קייטעלער. עפּעס מיסטיש־בלאָהע פויגעל, וואָס קיינער ווייסט נישט, צו וואָס זיי פיהרען דאָס מיט זיך. אָפטמאָל פערקויפט אייך אַזאַ שלייפער פערשיעדענע פּראָשקעס, אַזעלכע זאַמד־סמים מייז צו פערטרייבען, וואַנצען און אַנדערע הויז־ווערים צו פערטרייבען. און אַז איהר קוקט זיך גוט צו צו אַזאַ שלייפער, ווייסט איהר אייגענטליך נישט ווער ער איז אַזעלכער....

איך ווייס דעריבער נישט, צי יחיאל האָט זיך בעשעפטיגט מיט דער מלאכה אין דער אַלטער היים, כאָטש איך געדענק גאַנץ גוט, אַז מען האָט איהם גערופען „שלייפער" פון דער היים, נאָר קומענדיג דאָ אין אַמעריקא האָט יחיאל געקראָגען בעשעפטיגונג אין אַ שלייפער־שאָפּ, וואו מען האָט געשליפען די מעסערס פאַר די קירזשנערס.

לאַנדסלייט און גוטע בעקאַנטע פון דער היים זענען מיר געווען. פלעגען מיר זיך טרעפען זעהר אָפט ביי אַ לאַנדסמאַן אָדער ביי אונטער־נעהמונגען, און איך פלעג וויסען ווי עס געהט מיט איהם.

אַ לאַנגע צייט האָט יחיאל געאַרבייט אין דעם שלייפער־שאָפּ. מיר דאַכט זיך, אַז ער האָט געזאַמעלט געלד און געקליבען זיך אַהיים צו פאָהרען. גערעדט האָט ער דערפון, אַז אַלע מיידלעך אין אַמעריקאַ זע־נען נישט ווערט, וואָס די ערד טראָגט זיי, און חתונה האָבען דאַרף מען נאָר מיט אַ מיידעל פון דער היים, „וואָס דו ווייסט וואָס זי איז, ווער זי איז". ערשט איך בין ערשטוינט געווען צו הערען פון אַ לאַנדסמאַן, אַז יחיאל איז אַ חתן געוואָרען פאַר אַ טאָכטער פון אַ רייכען פעלצען־הענדלער.

אַז איך האָב געטראָפען יחיאל'ן, האָט ער צוערשט אויסגעמידען מיט מיר צו ריידען דערפון, דערנאָך האָט ער זיך מיט אַ פערלעגען, פערשעהמט שמייכעל מודה געווען. „ער ווייסט אַליין נישט, ווי אַזוי עס איז געשעהן". נאָך מעהר איבערראַשט בין איך געוואָרען, ווען ער האָט מיר פאָרגעשטעלט זיין כלה. זי איז געגאַנגען רייך אָנגעטהון, בעהאָנגען מיט ציערונג, אין אַ טייערן פּאָקונעס פוטער. נישט שטענדיג קליידט אַ פוטער צו דער פרוי וואָס טראָגט איהם. ווען די פרוי איז נאָך אַ שוואַ־כע, אַ דינע און אַ דעליקאַטע, דאַכט זיך מיר אָפט, ווען איך זעה אַזאַ

פרוי אַנגעטהון אין אַ גרויסען, ברייטען פוטער, אַז זי איז געפּאַנגען גע־נומען פון אַ גרויסען בער און זי קען זיך נישט אַרויסקריגען פון איהם. דער מיידעל האָט אָבער זעהר געפּאַסט דער שטאַרקער, פינקעל־שוואַרצער פעלץ, אין וועלכען זי איז געווען אַרומגעהילט. ערשטענס האָט זי שוין נישט אויסגעוויזען ווי אַ מיידעל, נאָר ווי אַ שטאַרקע יונגע פרוי. איהר בעלעבט פּנים, גרויסע, אָפענע אויגען, פרישע, פליישיגע באַקען, און פרישע, פליישיגע ליפּען, דער פרייער נישט געקרעמפּירטער בליק פון איהרע אויגען, האָבען אויסגעזאָגט, אַז דאָס מיידעל האָט שוין פאַר גאָר־נישט קיין מורא... און איהר גרויסער, שוואַרצער, פינקעלדיגער קאָפּ האָר האָט זיך זעהר צוגעפּאַסט צום פעלץ. ער איז געווען ווי אַ קאָפּ פון דעם פעלץ, וועלכען זי טראָגט. זי האָט געריעדט אָפען געקוקט אייך גלייך אין די אויגען אַריין און בעוויזען דערביי איהרע ווייסע, געשליפענע צייהן פון איהר רויט מויל, וואָס זי האָט געוואוסט, אַז דאָס געפעלט מענער.

איהם, יחיאל'ן, האָט זי באַלד בעהאַנדעלט, ווי ער וואָלט געווען איהרס אַ שיק־יונגעל. זי האָט איהם געהאַלטען אין איין אַוועקשיקען. דאָ זאָל ער איהר ברענגען אַ פּראָגראַם פון אָווענד, און דאָ זאָל ער איהר אויסזוכען איהר מוטער, און קוים האָבען מיר זיך אַוועקגעזעצט ביי אַ טישעל (עס איז געווען אויף אַ באַל אין האָל, וואו מיר האָבען זיך דעם ערשטען מאָל בעגעגענט), האָט זי איהם געהאַלטען אין איין שיקען צום בופעט נאָך לעמאָנייד, נאָך אָראַנדישייד, און אַז זי האָט שוין גאָרנישט געדאַרפט, האָט זי איהם גלאַט געהייסען, ער זאָל אַביסעל געהן צו זיינע פריינד.

— שוין געזעהן אַ חתן זאָל אַזוי קלעפּען צו אַ כלה? מ'וועט דאָך לאַכען פון דיר.

זי האָט דאָס געטהון מיט אַזאַ זעלבסטפערשטענדליך מינעלע, מיט אַזאַ זיס פליישיג געלעכטערל, וואָס איז אַרויסגעקומען פון איהר אָפע־נעם מויל, פון איהרע ווייסע צייהן און רויטע ליפּען און עס איז אַזוי בעלעבט געוואָרען פון איהרע גרויסע, שוואַרצע אויגען, אַז עס איז נישט געווען וואָס זיך צו בעליידיגען, און יחיאל האָט דאָס אַלעס אויסגעפיהרט מיט אַ קינדישע מינע, אונבעהאָלפען־פערשעהמט, מיט זיין געוועהנליך פערלעגען שמייכעלע, וואָס פלעגט אַרויסקומען אַדורכגעשניטען פון די שאַרפקייט פון די ליפּען, אויף וועלכע עס פלעגט ערשיינען....

זיי האָבען חתונה געהאַט. און איך האָב געהערט, אַז יחיאל איז געפאָהרען מיט זיין כלה גלייך נאָך דער חתונה אויף אַ פּאָר טעג אין אַ האָטעל אין אַ ווינטער־פּלאַץ אויף „האָנימון“.

איך וויים נישט, וואָס עס איז געשעהן דאָרט; מיט זיי אויפ'ן „האָנימון“, וואו זיי זענען געפאָהרען. נאָר ווען זיי זענען צוריקגעקומען, האָב איך יחיאל'ן נישט דערקענט. אויסערליך האָט ער זיך גאָרנישט געענדערט,אפילו נישט דאָס פערלעגענע שמייכעלע אויף זיינע געשאַרפטע ליפּען. נאָר עפּעס אַנ'אונבעשרייבבאַרער טרויער האָט זיך געזעצט אויף זיין פּנים. זיינע אויגען זענען טיעף איינגעזונקען געוואָרען, די נאָז זיינע — נאָך שאַרפער, נאָך שפּיציגער, און קיין איין וואָרט נישט פון מויל אַרויס.

— ווי געהט עס דיר? וואָס איז?

קיין וואָרט נישט. נור דאָס אונערקלעהרבאַרע שמייכעלע, וואָס איך וויים נישט וואָס עס מיינט.

בעקאַנטע, לאַנדסלייט האָבען מיר דערנאָך געזאָגט, אַז יחיאל איז אַריינגעפאַלען. יענע האָט שוין געהאַט אַ גאַנצע פערגאַנגענהייט הינטער זיך, איידער זי האָט נאָך געקענט יחיאל'ן. עפּעס רוימט מען זיך אין אויער, אַז עס איז דאָ אַ קינד פון פאַר דער חתונה, וואָס ציהט זיך אויף ביי אַ גויה אין אַ דאָרף. און עפּעס איז דאָ אַ רייכער מאַנופעקטשורער, וואָס איז נאָך אַ גרויסער מחותן מיט'ן ווייבעל ביז'ן היינטיגען טאָג. און צוליעב דעם מאַנופעקטשורער איז די גאַנצע חתונה מיט יחיאל'ן געווען, און יחיאל ווייסט דאָס. ער ווייסט שוין אַלעס — זי האָט עס איהם אַליין געזאָגט — „און קינדער זאָלסטו דיר פון קאָפּ אַרויסשלאָגען. קינדער וועלען נישט זיין“. — האָט זי געזאָלט איהם זאָגען.

און קומט ער אַהיים פון דער אַרבייט, איז קיין היים, קיין ווייב — טהוט זי זיך אָן אין טעאַטער צו געהן מיט'ן מאַנופעקטשורער. יענער וואַרט שוין אין שטוב. קומט אַרויף. איז אַנ'אָפּטער איינגעהער... אָפּטמאָל געהען זיי אַליין, און אַז זיי נעהמען איהם מיט, בעדיענט זי זיך מיט איהם ווי מיט אַ שיק־יונגעל.

— יחיאל, ברענג מיר דאָס טיכעל, איך האָב עס איבערגעלאָזט אין פעלץ ביים פּאָרטער.

און אַז זי וויל גאָר, זאָגט זי:

— יחיאל, פּליז, געה אַהיים. מיר וועלען שפּעטער קומען.

און יחיאל פּאָלגט, ווי אַ קליין קינד, מיט אַ שמייכעל אויף די ליפּען פאָלגט ער. טהוט אַלצדינג, וואָס זי הייסט: הייסט זי איהם געהן, געהט ער; הייסט זי אַרויסגעהן פון שטוב, געהט ער אַרוים. קיין איין וואָרט זאָגט ער נישט אַנטקעגען. קיינמאָל הערט זיך נישט פון איהם קיין איין וואָרט. שווייגט, שווייגט, שמייכעלט און טהוט וואָס מען הייסט איהם.

נור ווען ער שטעהט ביימאָג ביי דער אַרבייט און ער שלייפט די גרויסע, לאַנגע מעסערס אויפ'ן שלייף־שטיין, שאַרפט ער זיי וואָס אַמאָל דינער, וואָס אַמאָל שפּיציגער. אַ גאַנצען טאָג שלייפט ער מעסערס, איינעם נאָך דעם אַנדערן שלייפט ער... שלייפט ער די מעסערס, דאַכט זיך איהם טיילמאָל ביים שלייפען די מעסערס, אַז ער זעהט פון דערוויטענס זיין ווייבעל אַנגעטהון אין דעם שוואַרצען, פינקעלדיגען פּאַקונעם פעלץ, און איהר שוואַרצער קאָפּ האָר קוקט אַרויס פונ'ם האַלז פון פעלץ און ער איז ווי דער קאָפּ פון אַ שענע שוואַרצע, פינקעלדיגע חיה. און עס זעהט זיך אַרוים איהר רויט מויל מיט איהרע ווייסע, געשליפענע ציין... דענסטמאָל צינדט זיך אָן אַ שוואַרצער שטראַהל אין זיינע געשאַרפטע אויגען. זיין גלייכע, לאַנגע נאָז ווערט שאַרפער און שפּיציגער, און ער שלייפט דאָס מעסער אויפ'ן ראָד שאַרפער, שאַרפער....

מחותנים

(ערצעהלונג)

ניט שטענדיג איז דער אַלטער גליקשטיין, וועלכען מען קען אין שטאָדט אונטער דעם נאָמען דער „זיידע“, געווען אַזוי פערצווייפעלט איבער דער צוקונפט פון ראַדיקאַליזם אין אַמעריקא, און אַזוי פערביטערט געגען דער גאַנצער „בעוועגונג“, ווי ער איז היינט. גאָר אין די יונגע יאָהרען, ווען ער האָט געוואָהנט אין ניו־יאָרק, האָט גליקשטיין גערימט פאַר איינעם פון די בעסטע רעדנער, וואָס די „גרופּע“ האָט, און פאַר דעם „אַקטיוויסטען טוער“ אין דער ראַדיקאַלער בעוועגונג. אמת איז, אַז מיט דער גלאָריע פון דער יוגענד לעבט ער נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג. און כאָטש, אַז מען דערמאָהנט איהם אָן די טעג, שטעלט ער אָב מיט דער האַנד, און בייזערט זיך: „גענוג, גענוג!“ דאָך האָט ער ליעב, אַז מען זאָל איהם דערמאָהנען אָן יענע טעג, און ער זאָל דאַרפען אָבשטעלען מיט דער האַנד יענעם און בייזערען זיך: „גענוג, גענוג!“

צו דער פערצווייפלונג און רעזיגנאַציע פון זיין גאַנצער ראַדיקאַלער אַקטיוויטעט, האָט איהם קיין אַנדערער ניט געבראַכט, נור זיינע אייגענע קינדער. און כאָטש עפענטליך וויל דאָס דער „זיידע“ ניט נאָכגעבען און האַלט אַלץ אין איין שיטען פעך און שוועבעל אויף זיי, אויף די ניו־יאָרקער גדולים, און אויף די „נייע“, וואָס האָבען זיך אַריינגעכאַפּט, אַז זיי זיינען שולדיג אין דעם גאַנצען „חורבן“, וואָס עס איז געקומען אויף דער ראַדיקאַלער בעוועגונג, אַז זיי האָבען פּעריאָגט די „בעסטע און אַקטיוועסטע קרעפטען“, און צוליב זיי האָט ער „פערלאָזען דעם שלאַכטפעלד“. אין האַרצען אָבער ווייס ער גאַנץ גוט, אַז ניט זיי

זיינען שולדיג אין זיין פערצווייפלונג און רעזיגנאַציע, נור זיינע אייגענע קינדער.

וואָרים, וויפיעל דער אַלטער גליקשטיין, דער „זיידע“, איז ניט מבטל דעם גאַנצען היינטיגען „ראַדיקאַלעבץ“, און מאַכט ניט אַוועק מיט דער האַנד אַלע היינטיגע „מאַכערס“, וועלכע זיינען אַ חברה באָד־יונגען, היפּאָקריטען, עם־הארצים א. ד. גל., דאָך האַלט ער זיך, אַז ער האָט זיי אַלע אויסגעשטעלט, אַז ער איז זייער לעהרער. און דערמאָהנט עפּעס אַ נאָמען פון אַ „גדול“, וואָס דער אַלטער גליקשטיין מאַכט פון איהם „אַש און בלאָטע“, פערגעסט ער אָבער באַלד ניט צוצולעגען: „איך האָב דאָך געלערענט מיט איהם באַקוגין, קראָפּאָטקין. איך האָב דאָך איהם געלע־רענט, ער איז מיין שילער, אַלצדינג וואָס ער ווייסט, איז דאָך פון מיר, ער איז דאָך מיין תלמיד“. און כאָטש דער אַלטער גליקשטיין, דער „זיידע“, האַלט זיך פאַר דעם רבי'ן פון דור, און אַלע „גדולים“ (וואָס טויגען טאַקי אין דר'ערד) זיינען זיינע תלמידים, אָבער זיינע אייגענע קינדער האָט ער ניט געקענט ערציהען.

צוערשט האָט ער ניט געהאַט קיין צייט צו זיי. ער איז געווען פערנומען מיט דער „ראַדיקאַלער בעוועגונג“. זעהר זעלטען אין דער היים געווען. די טעג פערבראַכט אין קאַפע־הייזער און די אָוועגדען אויף מי־טינגען, אין קרייזלעך. האָט ער ניט געהאַט קיין צייט זיך אָבצוגעבען מיט זיינע אייגענע קינדער. זיי האָבען איהם אויך ניט אינטערעסירט. געבוירען געוואָרען אַ קינד — זאָל עס די מאַמע ערציהען. און די מאַמע, כאָטש זי איז געווען דאָס ווייב פון דעם בעקאַנטען טוער גליקשטיין, און ווי מען האָט געזאָגט צווישען אייגענע האָבען זיי חתונה געהאַט אָהן חופּה וקדושין, נור דורך דער הייליגער ליעבע, אָבער דאָך איז זי ניט אַנדערש געווען ווי אַנדערע מוטערס. געווען אַ פּראָסטע אידענע, וואָס האָט ליעב געהאַט איהרע קינדער ווי יעדע אידענע, און נאָכגעגעבען איהרע קינדער דאָס, וואָס זיי האָבען געוואָלט, אפילו רעליגיעזע צערע־מאָניעס.

קינדער זיינען ביי דעם „זיידע“ געווען דוקא ניט קיין אינטערע־סאַנטע, און ווייט ניט קיין „ראַדיקאַלע“. געבוירען האָט איהם דאָס ווייב טעכטער, איינע נאָך דער אַנדערער, עפּעס איבערגעיורענע מוידען, וועלכע זיינען אויפגעוואַקסען אין דער הויך, ווי וואַסערדיגע געוויקסען. „ציבע־

לעם" האָט ער זיי גערופען. פאַרוואָס ציבעלעס, — ווייסט קיינער נישט. אַז זיי זיינען געווען קליין, האָבען זיי פאַר'ן טאַטען מעהר מורא געהאַט ווי דרך ארץ. גליקשטיין האָט געהאַט אַ באַסאָווע שטימע, און פון „לעקטשורן" איז זיין קול געוואָרען אַן אויסגעשריענער און אַ הייזעריגער, ווי דער קול פון אַן אויסגעטראָמפּייטעטען טראָמפּייט. אַ פּאָר שטאַרקע, הויך-בעוואַקסענע, שטייפע, שוואַרצע ברעמען האָבען פאַרדעקט זיינע אויגען. די וואָנצעס זיינען ביי איהם געווען געגאָלטע, האָט זיך די לאַנגע נאָז שאַרפער אַרויסגעשניטען פון פּנים. אַ הויכער און אַ ברייט-בייניגער האָט זיין פיגור און פּנים געמאַכט אַן איינדרוק, און מען האָט מורא געהאַט פאַר איהם. און אַז ער איז אהיים געקומען, האָט ער געהאַלטען די הענד אין די הויזען-קעשענעס, און האָט געהאַט נאָר איין וואָרט פאַר זיין פאַמיליע: „זאָל זיין שטיל". און אַז מען האָט דערהערט דעם „זאָל זיין שטיל", אַרויסקומענדיג פון דער הייזעריגער באַסאָווער שטימע, מיט דעם בליק פון אונטער די שוואַרצע געדיכטע ברעמען, מיט די הענד אין די הויזען-קעשענעס — איז געוואָרען שטיל. עס איז פערשטומט געוואָרען דאָס לאַכען פון די טעכטער, דער געשריי פון ווייב, און די פרייד פון די קינדער. אַלע האָבען זיך פערשטעקט אין ווינקעלעך, — און עס איז געוואָרען שטיל. און טאָמער האָט דאָס ניט געהאָלפען, ניט דער „זאָל זיין שטיל", און ניט די הענד אין די הויזען-קעשענעס, האָט ער זיך געווענדעט צום ווייב: „סאַראַה!" און טאָמער האָט מען גע-הערט דאָס וואָרט „סאַראַה!", האָט מען שוין געוואוסט, אַז עס איז שלעכט. נאָר דאָס איז אַלץ געווען, ווען די טעכטער זיינען געווען קליין, און געגאַנגען אין שול אַריין. קוים אָבער זיינען זיי אַרויס פון שול און איינע איז געוואָרען אַ סטענאָגראַפיסטקע, וועלכע ברענגט דער מוטער אַהיים זיבען דאָלאַר אַ וואָך, און די איבריגע האַלט זי „פאַר קליידער" פאַר זיך, און די אַנדערע אַ מילינערין, וואָס האָט אויך צושטייער געגעבען אין הויז אַריין, — האָט דער „זאָל זיין שטיל!" שוין אַזאַ איינ-דרוק ניט געמאַכט. צוערשט האָט מען ניט אַנטקעגענגערעדט, געקוקט נאָר קרום אויפ'ן טאַטען, וואָס בעפעהלט אַזוי, דערנאָך האָט מען איהם געגעבען אַנצוהערען, אַז ער איז ניט דער איינציגער בעל-הבית אין שטוב, אַז זיי האַלטען אוים דאָס הויז פונקט אַזוי ווי ער, און אויב ער מיינט ווייטער אַזוי צו „באַסעווען", און זיי ניט לאָזען דעם קאָפּ אויפהייבען, —

װעלען זײ זיך זוכען אַן אַנדערע היים, װאו זײ װעלען ניט דאַרפען הערען דעם „זאָל זײן שטיל!“. דער „אַרגומענט“ האָט געהאָלפען, און גליק־שטײנ׳ען שטיל געמאַכט.

אײגענטליך האָבען די טעכטער ניט געװאוסט, בּיז װאָס דער טאַטע בּעשעפטיגט זיך, און פון װאָס ער מאַכט אַ לעבען. און װיפיעל די מוטער האָט זיך ניט בּעמיהט זײ געבען צו פערשטעהן, אַז זײער פּאַטער איז אַ „גרעיט מען“, „אַ פּאַבליק מען“, „אַ ליעדער“ און נאָך אַזעלכע נעמען, האָט עס אויף זײ קײן אײנדרוק ניט געמאַכט. זײ האָבען עס בּע־טראַכט פאַר אַ פּרנסה, און יעדער „טרײד“ צו מאַכען אַ לעבען, אַזוי װי ער קען. עס װאָלט זײ געװען פיעל אַנגענעהמער, און זײ װאָלטען עס בּעטראַכט פאַר פיעל מעהר כּבוד, װען זײ װאָלטען געקענט זאָגען זײערע חבר׳טעס, אַז זײער פּאַטער איז אַ מאַנופעקטשורער אָדער אַ סטאָר קיפּער. און אײנע פון זײ, די מילינעריין, האָט שױן דעם פּאַטער געמאַכט פאַר אַ „לענדלאָרד“. זי האָט דאָס געזאָגט צו איהר בּאָי, מיט װעמען זי איז אויסגעגאַנגען, דענקענדיג, אַז עס איז אַ פיעל מעהר אַנשטענדיגע בּעשעפטיגונג, װי אַ „פּאָליטישער“ אַגיטאַטאָר, און װעט מאַכען אַ פיעל שטאַרקערען אײנדרוק אויף איהר בּאָי, און װעט אויך בּרענגען פאַר איהר פיעל בּעסערע רעזולטאַטען. און זי האָט זיך ניט אָבגענאַרט.

אינגלעך זײנען דוקא בּײ איהם געװען יאָ אינטערעסאַנטע. און אויף אײנעם, אויף דעם אינגסטען, װעלכער טרעט אַרײן אין האַי סקוהל, האָט ער געלעגט גאָר גרויסע האָפנונגען, אַז ער װעט אויסװאַקסען אַ פּאָעט. דער אינגעל איז געװען אַ מעלאַנכאָלישער, מיט אַ פּאָר פער־חלומ׳טע אויגען, איז געראָטען אין דער מאַמען מיט זײן שעמעװדיגקײט און מורא האָבען פאַר מענשען. אָבער װי איבּערראַשט איז דער טאַטע געװאָרען אײנמאָל אין אַן אָװענד, װען דער אינגעל האָט פאַרגעװאָרפען דעם טאַטען, אַז ער געהט קײנמאָל ניט אין „טעמפּעל“, און מאַכט קײנ־מאָל ניט קײן „קידוש“, װי זײן פרײנד לעװינשטײנ׳ס „דעד“ מאַכט. „יו אַר נאָט ע דזשו. אַ דזשו געהט אין טעמפּעל און מאַכט יעדען פרײ־טאָג־צונאַכטס קידוש“, — האָט דאָס אינגעל געזאָגט צום פּאַטער.

— הו טאָלד יו דיס! — הו טאָלד יו דיס! — האָט דער פּאַטער געדונערט מיט זײן בּאַסאָװער שטימע. און װי דער שטײגער בּײ אַזעלכע אונגליקען האָט גליקשטײן גערופען דאָס װײב:

— סאַראַה ! סאַראַה !

סאַראַה איז געווען פערנומען אין קיך. דערהערט דאָס וואָרט „סאַ־ראַה“, האָט זי שוין געוואוסט, אַז אַ גרויס אונגליק איז געשעהן און איז געקומען צולויפען מיט די אַרויפגעשאַרטע אַרבעל, ווי זי איז געשטאַנען ביים וואַשען.

— וואָס איז געשעהן ? — האָט סאַראַה געפרעגט מיט שרעק.

— אַנו, זאָג עס נאָך אַ מאָל איבער דער מאַמען דיינער. זאָג עס איבער, זאָג עס איבער, וואָס דו האָסט מיר געזאָגט, — האָט גליקשטיין געדונערט צום דערשראָקענעם אינגעל.

דאָס אינגעל האָט נאַאיוו איבערגעחזר'ט די ווערטער:

— איך האָב געזאָגט דעם פאַפּ, אַז ער איז נישט קיין דזשו, אַ דזשו געהט אין טעמפּעל און מאַכט קידוש.

— דו הערסט, סאַראַה! דו הערסט! — האָט גליקשטיין גע־דונערט.

— וואָס האָט ער דאָס אַזוינס געזאָגט? אַ קינד געהט אַריין צו אַ שכן לערנט ער זיך אָפּ.

— אַזוי! ער האָט גאָרנישט געזאָגט! איך בין נישט קיין דזשו, הע, דערפאַר וואָס איך געה נישט אין טעמפּעל, הע? ער האָט גאָרנישט געזאָגט, הע?

— וואָס איז, אַז דו וואָלסט אַמאָל געגאַנגען אין טעמפּעל פאַר אַ קינד'ס וועגען, אָדער וואָלסט פרייטאָג אין אָוונד געווען אין דער היים מיט די קינדער צוזאַמען, נישט זיי זאָלען דאַרפען זיצען אין פרעמדע הייזער, — האָט דאָס ווייב געוואַגט צו זאָגען יעצט, וואָס זייט די טעכטער ברענגען אַהיים די ווידזשעס האָט זי מעהר מוט געקראָגען.

— וואָס האָסטו געזאָגט? געהען אין טעמפּעל? איך זאָל געהן אין טעמפּעל? האָסט פערגעסען ווער איך בין, הע? — האָט ער אויס־געטהאָן די גרויסע שפּאַקולען און אָנגעקוקט דאָס ווייב מיט די נאַקעטע אויגען, וואָס דאָס איז געווען אַ סימן, אַז גליקשטיין איז שוין גוט בייז. און עס זעהט־אויס, אַז פאַר דעם אויסטהאָן די שפּאַקולען האָט זיך דאָס ווייב דערשראָקען, און האָט צוריקגעכאַפּט:

— וואָס האָב איך דען געזאָגט, זאָלסט אַמאָל טהאָן פאַר אַ קינד'ס וועגען... שוין, שוין... ביזט דאָך קיינמאָל נישט געגאַנגען

אין טעמפעל אריין, ווען, ווייטער, אויך נישט געהן, — האט איהם דאס ווייב בערוהיגט.

— און מיט דעם האב איך אבגעלעבט מיינע יאהרען! און מיט דעם האב איך פערבראכט מיינע טעג! — האט גליקשטיין זיך בעדויערט.

אבער גליקשטיין האט נישט בעמערקט, ווי ביסלעכווייז האט דאס ווייב, צוליעב די קינדער, אריינגעצויגען די אידישקייט אין שטוב אריין. צוערשט האט עס זיך אנגעהויבען מיט די מאכלים. צו יעדען יום־טוב האט גליקשטיין געפונען די פאסענדע אידישע מאכלים אויפ'ן טיש, מצות, קניידלעך, קרעפלעך א. ד. גל. נור געגען אידישע מאכלים האט גליקשטיין קיינמאל נישט געהאט. אדרבא, ער האט ליעב געהאט די אידישע מאכלים און דערום האט ער זיי אויך געדולדעט אין זיין שטוב. נור ווען ער איז אמאל, דורך א צופאל, געווען פרייטאג צו־נאכטס אין דער היים, איז ער איבערראשט געווארען צו געפינען וויין מיט א בעכער אויפ'ן טיש. ליכט האבען געברענט אין די לייכטערלעך און חלות זענען געלעגען אויפ'ן טיש. גליקשטיין איז ערשטוינט געבליבען.

— סאראה, וואס איז דאס? — פרעגט ער דאס ווייב, אנווייזענ־דיג אויפ'ן וויין.

— וואס ארט עס דיך? דאס איז פאר סעם'ען. דאס קינד האט ליעב צו פיהרען זיך אידישלעך, וואס ארט עס דיך?

— וואס ארט עס מיך? פרעגסט וואס ארט עס מיך, הע?...

נור דא האבען זיך שוין די טעכטער אויך אריינגעמישט. זיי זענען צו־הילף געקומען דער מוטער.

— ווהאט איז די מעדער? — זאגט די עלטערע, וואס ברענגט אהיים זיבען דאלאר א וואך — סעם וויל קידוש מאכען, אי פעי פאר דהי וויין. גא אהעד, סעם! — רופט זי צום ברודער.

גליקשטיין האט זיך אוועקגעזעצט אין א ווינקעל א פערצווייפעל־טער און צוגעקוקט די צערעמאניע, ווי סעם וועט קידוש מאכען. סעם א בלייכער און א דערשראקענער האט אנגעטאן דעם הוט, אויפגעמישט דעם סדור, און גענומען שטאמלען, קייענדיג די עברי, ווי א דרדקי־אינגעל אין א חדר:

— ע—הי יו—ם ה—שי—שי... — — —

— גראבער יונג, דו קענסט דאך צומאל נישט, — האט זיך

גליקשטיין אָנגערופען. דו ווייסט דאָך צומאָל נישט ווי אַזוי צו זאָגען.

— דו האָסט דאָך איהם נישט געלערנט, — רופט זיך דאָס ווייב אָן.

איז גליקשטיין צוגעגאַנגען צום טיש, גענומען דעם בעכער פון סעמ'ס האַנד, מיט אַ מאָך אָוועקגעשאַרט סעמ'ן, און געמאַכט קידוש אויף אויסווענינ.

ווען גליקשטיין האָט געצערטעלט די ווערטער פון קידוש מיט'ן נגון, האָבען סאַראַה'ס אויגען געגלאַנצט פאַר נחת, און די קינדער זענען געשטאַנען מיט אויפגעעפענטע מיילער און האָבען פאַר'ן טאַטען גרוים דרך־ארץ געהאַט...

איינמאָל, ווען גליקשטיין איז אַהיים געקומען אין אָווענד, האָט ער געפונען אַ גרעסערע געזעלשאַפט אין פּאַרלאָר פון יונגע לייט און מיידלעך, וועלכע זענען געקומען צו די מיידלעך. גליקשטיין איז צו דעם געוועהנט געווען און נישט פיעל אויפמערקזאַמקייט דערצו געשענקט. ער האָט זיך שוין געפיהלט אין זיין היים ווי אַ פרעמדער, בעהאַלטען זיך אין זיין ווינקעל, אין זיין שלאָפצימער אין דער הויך, וואו ער האָט געהאַט זיין בעט און אָנגעוואָרפענע ביכער, צייטונגען און שרייב־מאַטעריאַלען אַרום. דאָס ווייב האָט איהם איבערראַשט מיט די נייעס, אַז זייער טאָכטער מאַשאַ, די מילינעריין, איז „ענגיידזשד“ געוואָרן צו מר. באַרענשטיינען, דעם האָלסייל דיעלער מיט גראָסערי זאַכען, אַ פיינער, אַנשטענדיגער יונגערמאַן. גליקשטיינען איז נישט געווען קיין גרויסער חילוק, מיט וועמען זיין טאָכטער איז ענגיידזשד געוואָרען. אַ ביסעלע איז ער צופרידען געווען, וואָס זיין טאָכטער האָט געקריגען אַ מאַן, און אַ ביסעלע האָט עס איהם געאַרט, וואָס די זיבען דאָלאַר אַ וואָך, וואָס די טאָכטער ברענגט אַהיים וועלען אַ גרויסען לאָך מאַכען אין בודזשעט... נאָר ער האָט זיך פערלאָזט אויפ'ן ווייב, וועלכע האָט שטענדיג געטראָגען אויף זיך דעם יאָך פון די שטוב־זאָרגען, מן הסתם וועט זי זיך שוין אַן עצה געבען. פון אָנשטענדיגקייטס וועגען האָט מען איהם פאָרגעשטעלט דעם יונגענמאַן. נור מחותן און חתן האָבען געהאַט ווענינ וואָס צו רעדען מיט אַנאַנדער. וועגען האָלסייל גראָסערי זאַכען

האָט גליקשטיין ווייניג וואָס געוואוסט, און פון אַנ'אַנדער זאַך האָט דער חתן כמעט נישט געוואוסט צו רעדען. אין „באַקונין" און „קראָפּאָטקין" איז ער נישט קיין גרויסער בקי, האָבען זיך מחותן און חתן באַנוגענט מיט דער אָפיציעלער פאָרשטעלונג און „האַו דו יו דו", און זיינען געבליבען גוטע פריינד פון דערווייטענס.

ביז צו דער חתונה האָבען זיך מחותן און חתן כמעט ווי נישט בעגעגענט. גליקשטיין האָט אויסגעמיטען די שטוב, איז מעהר געזעסען אין קאָפע-הויז. די שטוב איז איהם געוואָרען אונערטרעגליך, שטענדיג רוישיג. דער חתן האָט אין די אָווענדען פול געמאַכט דאָס הויז. יעדען אָווענד איז דער חתן געקומען צו דער כלה זיך „אַמוזירען", און דאָס אַמוזירען איז בעשטאַנען פון לעדיג-געהענדע לאַנגע שטונדען, באַנאַלע פוסטע ווערטלעך און רעש'דיג לאַכען, וואָס האָט דענערווירט גליקשטיינען און געטריבען פון איהם זיין רוה. אָבער כדי זיי נישט צו שטערען, האָט ער ליעבער פערבראַכט די אָווענדען אין קאָפע-הויז.

מיט די חתונה-הכנות האָט זיך גליקשטיין נישט בעשעפטיגט. דאָס יונגע פּאָר פּאָלק האָבען אַליין געמאַכט אַלע פאָרבערייטונגען, ווי זיי האָבען פערשטאַנען, און גליקשטיין האָט נור געוואַרט אויף דער מינוט, אַז עס זאָל שוין זיין פאַרביי, בעטראַכטענדיג עס פאַר אַן אָבקומעניש, וואָס ער מוז עס דורכגעהן.

דאָס יונגע פּאָר פּאָלק האָבען גענומען אַ האָל, בעשטעלט אַ רעווערענד און אַ בדחן און צוגעגרייט אַלע צערעמאָניעס. דעם חתן'ס צד איז געווען פרום, גאַליציאַנער אידען, און דער חתן האָט דוקא געוואָלט האָבען אַ חתונה מיט אַלע אידישע צערעמאָניעס. פון דער כלה'ס צד האָט קיינער נישט געשטערט. גליקשטיין האָט זיך גאָרנישט געמישט, און דער כלה'ס מאַמע איז געווען גליקליך צו האָבען די זכיה צו פיהרען די כלה אונטער אַ אידישע חופה. סאַי ווי סאַי האָבען חתן-כלה געמאַכט אַזעלכע אַרענדזשמענטס, ווי עס האָט זיך זיי געוואָלט און נישט געפרעגט קיין עצות ביי די עלטערן.

צו דער חתונה איז גליקשטיין געקומען ווי אַ פרעמדער (דאָס ווייב האָט איהם געשלעפּט), אָנגעטהאָן זיך דעם „פּרינץ אַלבערט", וואָס ער פלעגט טראָגען ביי די לעקטשורס. אַז ער איז אַריינגעקומען אין האָל, האָט ער שוין געטראָפען אַ פולען האָל מיט מחותנים. און דעם

חתן'ס פריינד. יונגע מענשען, גאַליציאַנער יונגע לייט, אין „פול דרעס“, און מיידלעך אין זיידענע קליידער, האַלב־דעקאָלטע. אַ גאַנצען אָוועגד האָט מען געטאַנצט, און קיינער האָט גאָרנישט באַמערקט גליקשטיין'ען. קיינער האָט איהם נישט געקענט, און קינער האָט זיך אויף איהם נישט אומגעקוקט. סאַראַה האָט זיך געפריינדעלט מיט דער מחותנת'טע, אַ אידינע מיט אַ שייטעל אויפ'ן קאָפּ, און די ביידע ווייבער זענען געזעסען אין אַ ווינקעל און די הערצער זיך אָבגערעדט. אָבער גליקשטיין האָט נישט געהאַט מיט וועמען צו רעדען. קיין עלטערע מענשען זענען נישט געווען, בלויז גאַליציאַנער יונגע לייט אין „פול דרעס“, — האָט ער זיך אַוועקגעזעצט אין אַ ווינקעל, אונבאַמערקט פון וועמען, און איבערגעוואַרט ביז די צערעמאָניע וועט דורכגעהן.

צו דער חופּה האָט מען איהם צוזאַמענגעפיהרט מיט'ן מחותן. גליקשטיין האָט פּאַר זיך דערזעהן אַן אַלטען אידען, מיט אַ פּאָר ציטערנדע וויעגענדע גרויע פּאות און באָרד און אַ פּאָר שרעקעדיגע אויגען, וועלכע האָבען געקוקט מיט מורא און ציטריגקייט. מען האָט פון ערגעץ־וואו אַרויסגעשלעפּט דעם אידען פון אַ ווינקעל, וואו ער איז געווען פערשטעקט די גאַנצע צייט. דער איד האָט אויסגעשטרעקט די האַנד צו גליקשטיינ'ען מיט שרעק:

— שלום עליכם, מחותן.

גליקשטיין איז ערשטוינט געבליבען. אַ מינוט אויפגעבראַכט געוואָרען, אַ מינוט געצווייפעלט, וואָס ער זאָל טהאָן. נור באַלד האָט איהם אַרומגענומען אַ רחמנות צו זיך און אויך איינצייטיג צו דעם אַלטען פרעמדען אידען, האָט ער איהם די האַנד דערלאַנגט:

— עליכם שלום, מחותן.

באַלד נאָך דער חופּה האָט מען אָן די אַלטע ווידער פערגעסען. די יונגע לייט האָבען בעזעצט די טישען מיט די „דאַמען“ און זיך גענומען צום עסען. עפּעס אַ יונגערמאַן האָט פערבעטען גליקשטיינען צום טיש, געבען זיך. אָן דעם אַנדערען מחותן האָט מען גאָר אין גאַנצען פערגעסען. דער איד האָט זיך ווידער בעהאַלטען אין אַ ווינקעל, גע־טרונקען פּאַר זיך אַ „לחיים“ און געשמייכעלט אין זיין באָרד אַריין מיט זיינע דערשראָקענע אויגען. גליקשטיין האָט זיך אַרומגעדרעהט איינער אַליין, ער האָט זיך שוין געוואָלט אַרויסגנב'ענען פון האָל און

אהיים געהן, ערשט עס איז ווער צוגעגאנגען צו איהם, און האט צו איהם געזאגט ווייך:

— דער מחותן אזוי אליין?

גליקשטיין האט דערזעהן פאר זיך דעם אלטען אידען מיט די ציטערנדע פאות שמייכלענדיג צו איהם מיט זיינע בעטענדע אויגען.

— ווי הייסט אליין? איך בין נישט אליין, — האט זיך גליקשטיין געבייזערט אויף דעם אידען.

— איך מיין, נור יונגע לייט, היינטיגע יונגע לייט — פערגעסען אן אונז, אלטע, — האט זיך דער מחותן געפּרואווט פערענטפערן.

— יא, יא, פערגעסען אן אונז, — האט גליקשטיין געזאגט פאר זיך דראמאטיש.

— לאז זיך דער מחותן מיט מיר אוועקזעצען. צוויי מחותנים, צוויי אלטע אידען, וועלען מיר זיצען צוזאמען.

פאר א מינוט האט זיך אין גליקשטיינען דערוועקט דער אפיקורס און געוואלט זיך ארויסדרעהען פון דעם אלטען אידען. נור דעם אידענ'ס גוטע אויגען און זיינע ציטערנדע בארד און פאות האבען אין איהם עפּעס אויפגעוועקט, האבען דעם אלטען ראדיקאל אן עפּעס דערמאנט, און ער האט גענומען דעם אלטען אידען אונטער'ן ארעם, און זיך אנגע־רופען:

— יא, מחותן, איהר האט רעכט. וואס האב איך מיט זיי צו טהאן, — ווייזט ער אן אויפ'ן טיש, וואו די גאליציאנער יונגע לייט זענען געזעסען אין „פול דרעס“ מיט די „דאמען“. ווער זענען זיי, א חברה לאבוסעס, טענצערס. וואס ווייסען זיי? וואס קענען זיי? אבער מיט אייך זענען מיר דאך עפּעס מחותנים.

און ביידע מחותנים האבען זיך אוועקגעזעצט באזונדער אין א ווינקעל און געטרונקען „לחיים“.

בילדער און שטימונגען

צוויי הערבסטען

(ליעד אין פראָזע)

I

דער הערבסט אין אַמעריקא

עס איז מיר אויסגעקומען צו זיין אין די בערג נאָך דעם, ווי אַלע שטאָדטישע לייט האָבען זיי פאַרלאָזט. פערגעסען שטעהען די יודישע „באָרדינג“-הייזער, נאָר פון זייערע טהירען שרייען נאָך אַראָפּ די רוישיגע שילדען און אויפשריפטען: „פלעזשור איגן“, „פאונטעין האוז“, „אַמע-ריקאַן האָוס“. טהיר און פענסטער שטעהען איבער זיי פערהאַקט, און איינזאַם פליהען איבער זייערע דעכער שוואַרצע רויט-שנאָבעלדיגע פויגעל און קיינער איבעראַשט זיי נישט. דאָ און דאָרט גריזשעט דאָס לעצטע גראָז אַנ'איינזאַמע קוה, אָדער פאַרגעסענע היהנער פיקען אויף די לעצטע קרישעליך, וואָס האָבען זיך פאַרבלאָנדזשעט צווישען די גרעזער.

די בערג זיינען צוריק בערג געוואָרען. עס איז פאַרשוואונדען פון זיי דער שטאָדטישער רויש. פון די וועלדער הערט זיך נישט מעהר דאָס רוישיגע לאַכען, דער געפילדער פון מענשען און וויעג-קינדער. ווידער הערט זיך פון די וועלדער דאָס אונהיימליכע ברומען פון אונגעזעהענע ברואים, און פאַרשטעלט איז אונז דער אַריינגאַנג אין זיי מיט פאַרשי-מעלטע אָפּגעהאַקטע דעמבעס און פאַרפוילטע צווייגען. אויף זייערע פייכטע געמויזעכטס זעהט זיך נאָך אָן די פיס-טריט פון פאַרבאָרגענע

וואַלד־ברואים, וואָס זיינען ערשט פאַר אַ מינוט דאָ פאַרבייגעלאָפען... איבער די בערג דרעהען זיך אַרום די אויפגעוועקטע „דיפּ וואַן ווינקעלס“, וואָס זיינען געשלאָפען דורך די רוהיגע זומער־חדשים, און איבער די טאָלען רוהען אין פרידען „די שלאָפענדע לעהרקייטען“...

פון אַלע טיילען פון יאָהר איז אָהן צווייפעל דער הערבסט דער שענסטער אין אַמעריקא. ווען איטאַליען קען זיך ריהמען מיט איהר ליכטיגען הימעל און בלאָהען ים, רוסלאַנד מיט איהרע ווייסע נעכט, פראַנקרייך מיט דעם טיעפען הימלישען גרין פון איהרע פעלדער, און מיט דעם זינגענדען שלייער, וואָס העננט אין איהר לופט, וואָס האָבען אַזוי בעריהמט געמאַכט איהרע מאַהלער, ארץ ישראל מיט איהרע שטערן — קען זיך אַמעריקא ריהמען מעהר פאַר אַלע מיט איהר אינ־דישען זומער. קיין לאַנד אין דער וועלט פאַרמאָגט נישט אָט דעם געזאַנג פון הערבסט, ווי אַמעריקא פאַרמאָגט דאָס. עס איז אַ גענאָד פון גאָט, וואָס האָט בעשאָנקען אַמעריקא מיט אַ פינפטען זמן — דער זמן פון רויטען זומער.

און דער אינדישער זומער ענטפּלעקט זיך אין זיין גאַנצען פּראַכט און גלאַנץ אין די בערג, וואו דער הימעל איז גאַנ' אָפענער פאַר די אויגען, און יעדעס גרעזעל און יעדעס בוימעל, יעדער בוש און יעדער געוויקס ערשיינט אין זיין קאָליר און זיין ליכט. די פעלדער בליהען אויפ'סניי, מיט אַ צימרינג בלום, די גאַנצע ערד ווערט צוגעדעקט מיט דעם רויט־ליכען־געלען קלייד, און אויף דעם צימרינג אונטערגרונד הויבען זיך אָן מאָהלען די פאַרבען פון אינדישען זומער. עס בליהען די בוימער מיט רויטפייערדיגע בליהעכץ; עס הויבט זיך אויף איין בוים איבער'ן אַנדערען מיט רויטע פלאַמענדיגע קרוינען, בעדעקט מיט ברענענדיגע פייער־בלעטלעך. אַלעס ווערט רויט פייערדיג, נאָר דאָ און דאָרט קוקט אַרויס פון די רויטע בוימער אַ טיעף טונקעל גרינס פון אַ נאָדעל־בוים, וואָס האָט נישט אַראָפּגעוואָרפען זיין פריהלינג־גרין דורך די וואַרימע זומער־חדשים, אָדער אַ בלאָה־פיאָלעטער פלעק לייכט זיך פון צימרינג־רויט אַרויס פון די בלאָהע ווילדע אַסטערס, מיט וועלכע די בערג זענען בעשיט. די פאַרבען זענען אַזעלכע ליכטיגע, פרישע, אַז קיינמאָל, קיינ־מאָל האָט מען זיי נישט געזעהן אין זייער גאַנצער קלאָרקייט און רייכ־

קיים, ווי אויף דעם אונטערגרונד פון דער רויטער ערד און פון קלאָרען בלאָהען הימעל.

דער הימעל! דער הימעל אין די בערג אין די טעג פון רויטען זומער! ער איז דער הימעל פון בעהאַלטענע וועלטען, וואָס ענטפּלעקען זיך צו אונז נור אין חלומות. זיין בלויקייט איז דורכזיכטיג און פון אַ טיעפער קלאָרקייט ווי יעדע שייך, יעדער פאַרהאַנג וואָלט געווען אַרונ־טערגענומען פון הימעל, און מיר זעהען איהם צום ערשטען מאָל מיט אונזערע נאַקעטע אויגען... עס איז ווי דער הימעל וואָלט געווען געגאָסען אַ בלויען ים, וואָס איז פאַרגליווערט געוואָרען און עס שיינט אַדורך דורך איהם דאָס פערהוילענע ליכט, וואָס איז הינטער איהם. אין דעם טיעפען ים שווימען־אַרום אָפּגעריסענע, פאָרם־פרייע, דורכזיכטיגע, פון רויך געוועבטע קערפּערס, וואָס מיר רופען־אָן וואָלקען. וואָס זענען וואָלקען? קיינמאָל זענען פאַר מיר נישט אַזוי קלאָר געוואָרען יענע הימלישע קערפּערס, ווי דענסמאָל, ווען איך האָב זיי געזעהען אַרומשוויעמענדיג אין בלויען הימעל־טייך אין די בערג. וואָלקענס זענען נאַקעטע לייבער, וועלכע פאָרמירען זיך אַליין נאָך זייער אייגענעם געדאַנק און ווילען. אַז זיי ווילען נעהמען זיי אָן דעם געשטאַלט פון שעפסען מיט פעטע, געקריי־זעלטע וואָל, וועלכע פיטערן זיך אויף די גרעזער פון בלויען הימעל. באַלד לאָזען זיי זיך אויף און נעהמען־אָן פאָרמען פון גרויסע פליגלען און שווימען אין בלויען טייך און קומען־אָן צו זיינע ברעגען, וואו עס ברענט דער הימעל־אויג, און טרינקען זיך אָן פון זיינע פייער־וואַסערן. אין אַ מינוט אַרום פערשווינדען זיי און ערשיינען ווייטער אין געשטאַל־טען פון זכרים און נקבות, בעבערדטע ריעזען, זיהן פון דער זון, האָבען זיך אַרויסגעלאָזט אויף׳ם געיעג איבער די הימעל־פעלדער און יאָגען זיך נאָך די טעכטער פון דער זון... אָט אַזוי שאַפען זיי זיך ווי די געדאַנקען, געשטאַלטען זיך און פאַרניכטען זיך, שטאַרבען און געבוירען נאָך זייער אייגענעם ווילען — אַ מינוט דאָס לעבען, אייביג דאָס זיין. דורכגעהענדיג איז די פאָרם, אייביג דער קערפּער...

און ווי אַ געדאַנק, וואָס איז די אייביגקייט פון דער טהאַט, ווי אַנ׳עראינערונג, וואָס איז דער ווידערגעבורט פון איבערגעלעבטען, אַזוי זענען די הימעלשע קערפּערס נאָכדעם ווי זיי זענען שוין לענגסט גע־שטאָרבען. זיי שווימען, זיי שווימען, די גרויסע בעוואָלענע אָדלערס, מיט

די ווייסע שעפסען — צום הימעל־אויג צו, און באַלד צינדען זיי זיך אָן מיט דעם הימעל'ס פייערען. דער ווייסער פעדער־פוך פון זייערע פליגלען האָט זיך אונטערגעצונדען מיט דעם הימעל'ס פלאַם — עס ברענט דער וואַל אויף די ווייסע הימלישע שעפסען. פייער־פויגלען פליהען שוין אַרום אין בלויען פאַרנאַכטליכען הימעל און צינדען־אונטער די בער מיט זייערע פלאַמען. עס ברענען די בלעטער אויף די בוימער, עס ברענען די רויטע קרוינען איבער די וועלדער. די טהאָלען גיסען זיך אָן מיט פייערדיגע טייכען. הימעל און ערד קושט זיך צונויף אין איין פלאַם פייער. און די פייערען קלינגען איבער דער וועלט. שאַלענד איז זייער קלאַנג, ווי זיי וואָלטען עפעס אָנגעזאָגט... איינזאַם און שטאַרק שווימען־אַרום די ברענענדע הימלישע קערפערם איבער דעם אונענדלי־כען בלויען הימעל־טייך, און דאָרט ווייטער איינע אַליין אין הימעל, שוועבט אין פייערדיגע שלייערען איינגעהילט, דאָס מילכדיגע, דורכזיכ־טיגע לייב פון די שענסטע הימעל־טאָכטער, און פאַרבענקטע וואָלקען־ריזען מיט ברענענדיגע בערד און ברענענדיגע פליגלען שווימען נאָך די הימעל־שענע אין דער איינזאַמער הימלישער אונענדליכקייט אַריין.

און אָנגעטרונקען מיט דעם פייער פון הימעל דרעה איך זיך ווי פון פייער שכור צווישען די בערג אַרום. באַלד פערשווינדט דאָס אַלעס פון מיר, ווי אַ חלום. איך בין אַריינגעקומען אין געדיכטען וואַלד אַריין. עס פאַרשטעלט מיר הימעל און ערד. דאָס געדיכטע געוועב פון מאָד־בעוואַקסענע צווייגען און רויטע בלעטער, און דורך דעם איידעלען געוועב פון די בלעטערדיגע צווייגען זעה איך שטיקער בלויע הימלען, ברענענ־דיגע וואָלקענס, וואָס לייכטען־אַרום ווי חלומות פון אַ צווייטער וועלט...

טרויעריג איז דער הערבסט אין דער אַלטער היים. מיט בענק־שאַפט בלאָזען די אלול־ווינטען. די פאַלענדע בלעטער דערמאָנען אייך אָן אָבגעלעבטע טעג, וואָס פאַלען פון אייערע קאַרגע יאָהרען ווי די בלעטער פון די בוימער. דער הערבסט אין דער אַלטער היים איז אַ סך־הכל, אַ גרום פון טויט, — דורך דעם וואַרפט ער אָן אַזאַ מרה שחורה, אַזאַ טיעפע שרעק. אַנדערש איז דער רויטער זומער אין אַמעריקא — ער איז דאָס שוואַנען־ליעד פון אַ פול־קרעפטיג יאָהר, אַ געזאַנג פון אָסיף.

עס טראָגט דער ווינד די זאַפט פון טרויבען און רייפע עפּעל, און טרינקט אַן דיינע ביינער מיט נייעם מאַרך. רייך זענען די בוימער. זיי האָבען געטראָגען גאָלד... און פאַרשווענדעריש שיטען זיי אָפּ דאָס רייפע גאָלד פון זיך. פאַרשפּרייטען איבער אַלע וועגען, איבער אַלע שטעגען. יעדער בוים שטעהט אַ געשאָכטענער, באָדט זיך אין זיין אייגען בלוט, אין זיין אייגען גאָלד... רייף זענען געוואָרען די פעלדער. דאָס ברויט אין שייער געזאַמעלט. ביז אונטער'ן דאַך שטאַרט אונטער דאָס היי פאַר די בהמות. אין דרויסען גליהט אין דער זון דער גאָלדענער קאָרן, וואָס טריקענט זיך אין שטיינען. האָט די ערד אָנגעטהאָן זיך אין אַ צימרינג קלייד, אויס־געציערט זיך אין גאַנצען מיט רויטע בענדער און רויטע קרעלען. יעדער בוש איז פאַרוואַנדעלט געוואָרען אין אַ ווילדע כריזאַנטעמע, און עס זענען געקומען די בוימער מיט זייערע גאָלדענע צווייגען־צעפּ פאַר־פלאָכטען. עס בלאָזט דער ווינד, און זיי וואַקלען און זיי שימעלען זייערע גאָלדענע צעפּ. און די זון איבער'ן הימעל שטרענגט־אָן איהרע לעצטע כחות. דאָס גאַנצע ביסעל וואַרימקייט, וואָס איז אין איהרע אַלטע גלידער געבליבען, שיקט זי פון איהרע שטראַהלען אַרויס... אָ, זיס און מיט בענקשאַפט פול איז די וואַרימקייט פון די זון אין די לעצטע טעג פון הערבסט, ווי די ליעבע פון אַ רייפער פרוי, וואָס בענקט נאָך לעבען... פריש אויפגעשניטען גיסען זיך די וואַסערען — עס איז יום־טוב איבער דער וועלט, אַ גרויסער, גרויסער יום־טוב. — דער יום־טוב פון הערבסט, דער יום־טוב פון רייפקייט. מיר זענען אָנגעקומען צום השלמות...

אָ, נישט טרויעריג איז דער יום־טוב. מיט אַ שאַלענדען געזאַנג שטאַרבט־אָפּ דאָס יאָהר. און הימעל און ערד זינגען מיט אַ פייערדיגען געזאַנג דאָס ליעד פון רייפקייט, דאָס ליעד פון טויט.

פון טויט און ווידערגעבורט.

ווי דער געדאַנק, ווי די עראינערונג, ווי די וואָלקענס אין הימעל. מיר שאַפען זיך און מיר פאַרניכטען זיך. געשטאַלטען זיך און מיר לייזען זיך אויף. דורכגעהענדיג זענען די פאָרמען, אייביג די מאַטעריען. אַ סע־קונדע דאָס לעבען, שטענדיג דאָס זיין!

II

דער הערבסט אין דער אַלטער היים

אַ גרוס אייך פון הערבסט.

פון אמת'ן, פון אונזער היימישען הערבסט.

אַכט יאָהר האָב איך איהם נישט געזעהן, אַכט יאָהר האָב איך געלעבט אָהן הערבסט. עס איז נישט דורכגעגאַנגען דורך מיינע ביינער דער הערבסט-ווינד, אין מיין נשמה האָט נישט אויפגעציטערט דער ערנסטער, טרויעריגער, דורכנעהמענדיגער הערבסט-ציטער. איך האָב נישט געפיהלט יענע שרעק, וואָס יאָגען אויף אייך אָן די אלול-טעג, און דורך מיין וועזען איז נישט דורכגעגאַנגען דאָס „מאָראַלישע", וואָס דער שופר בלאָזט אויף אייך. איך האָב געלעבט אָהן הערבסט.

אין אַמעריקא איז נישטאָ קיין הערבסט. אין אַמעריקא האָט איהר דעם „אינדיען-זומער".

נישט קיין דערמאָנען אייך אָן טויט איז אייך דער אינדיען-זומער, ווי דער הערבסט איז. ניין, דער „אינדיען-זומער" איז אַ ליעד, אַ שוואַנען-ליעד פון זומער. עס לעבען זיך אוים די לעצטע זומער-טעג ביי אייך אין אַ פייערדיגער גאָלדענער חופה-קלייד. זיי שטאַרבען ביי אייך נישט, נישט די בוימער, נישט די פעלדער, נישט די וואַסערען — און עס ריינצעלט זיך נישט דער הימעל. נאָך אין זיין גאַנצער הערליכער פראַכט בעקליידעט זיך דער הימעל אין בלוי-ווייסע הימלישע וואָלקענס און ווערט העלער און קלאָרער און הויבט זיך אויף העכער, העכער פון אונזערע קעפּ. דער הימעל ביי אייך אין דער צייט פון „אינדיען-זומער" איז העכער ווי אין אַנדערע צייטען, באַלקענט זיך אוים ווי אַ דורכזיכטיג געוועב; לייכט ווערט ער, ווי עס וואָלט פון אויבען מיט בלויע, תכלת'דיגע און העלע מלאכים-פליגעלדיגע וואָלקענס פאַרוועבט געווען. איהר קענט דורך די שפּאַלטען פון די וואָלקענס זעהן וואָס אויפ'ן הימעל טהוט זיך, און דאָס הימלישע שיינט דורך דורך די דורכזיכטיגע, זיידענע, בלויע וואָלקענס. און די ערד ביי אייך, די לאַנקעס און די וואַסערען אין דער צייט פון דעם „אינדיען-זומער" האָבען זיך נישט וואָס צו שעמען

פאַר'ן הימעל. דורכגע'שרפה'ט אין איהר רייפקייט איז זי געוואָרען, די ערד, איין פּרוכט; נישט נאָר פּרוכטען וואַקסען אויף דער ערד, נאָר די גאַנצע ערד איז געוואָרען אין גאַנצען פּרוכט־באַקליידעט. מיט אַ העל־גאָלדען צימרינג קלייד ליעגט זי, די ערד, אויסגעצויגען איבער בערגלעך און טהאָלען און טראָגט אויף איהרע ברוסטען און בויך יונגע, יונגע בוימער און בוימלעך. בלוט־רויט זענען די בלעטער פון דעמבע־בוים, און פריש־גרין זענען די גאָדלען אויפ'ן גאָדעל־בוים. און פייערדיג־גאָלד זענען די בלעטער פון קאַשטאַן און נוס־בוים. איהר זעהט כמעט נישט ווען די בלעטער פאַלען. די בלעטער בליהען מיט בלוט, גאָלד און גרינקייט אויף די בוימער, ביז דער ערשטער שניי קומט־אָן, און, דאַן נאָך, פון ווייסען שניי שטעקען זיי אַרויס זייערע גאָלדענע קעפּלעך. אָ, נישט קיין רעזיגנאַציע איז ביי אייך דער הערבסט, נישט קיין קלאָג־ליעד, און רוימט אייך נישט איין אין אויער פון טויט — עס איז דאָך דאָס העכסטע התונה־ליעד פון שולמית, די וועלט איז רייף געוואָרען, דאָס האָט די זון אַזוי לאַנג די ערד געוואַרימט, געהיצט מיט איהרע שטראַהלען, אַזוי לאַנג אָנגעטיילט פון איהר הימלישע רייכקייט די אָרימע ערד, ביז זי האָט די ערד רייף געמאַכט און פערטיג געמאַכט צו דער העכסטער שלמות, און שוין נישט קענענדיג ווייטער לעבען, שטאַרבט דער זומער, געהט אויס דער זומער אין דעם העכסטען געשריי, אין דער גרעסטער ענטציקונג, אויפגעריסען זיך דאָס האַרץ, און גאָלד און בלוט רינט פון איהם, פון אַלע זיינע אָדערן, פון אַלע זיינע בוימער און בושעס און צווייגען. ער איז געשטאָרבען אין דער העכסטער ענטציקונג, מיט דעם הערליכסטען ליעד אויף זיינע ליפּען, אין זיין גאָלדענע פּראַכט־קלייד אָנגעטהאָן.

אָ, אַנדערש, גאַנץ אַנדערש איז דער הערבסט אין דער „אַלטער" היים.

נישט קיין שוואַנען־ליעד פון זומער איז ער, נאָר אַן עלעגישער געזאַנג פון „עס טהוט מיר באַנג", אַ חרטה־ליעד און אַ געווישען־בייסעניש פאַר נישט־בעגאַנגענע זינד...

איך בין שוין געווען אַוועקגעפאָהרען פון פּוילען, אָבער אום צו פיהלען דעם הערבסט אין זיין גאַנצער טרויעריגקייט, צו ווערען אַרומ־גענומען פון דער מרה־שחורה, וואָס ער וואַרפט־אָן, אום אָנצונעהמען

זיך מיט הערבסט־שטימונג און הערבסט־טרויער פון דער אַלטער, אַלטער היים, בין איך מיט פליים נאָך אַמאָל אַריינגעפאָהרען אין פוילען אויף איבער די „ימים נוראים“. די „פורכטבארע טעג“ האָב איך איבערגעלעבט אין וואַרשא, אין ווילנא, אין קליינעם שטעדטעל. נאָך אַ מאָל, נאָך אַ מאָל זענען אויפגעשטאַנען די קינדער־יאָהרען פאַר מיינע אויגען; ניין, נישט די קינדער־יאָהרען זענען צוריקגעקומען צו מיר, נאָר איך בין צוריקגע־גאַנגען צו זיי, איך בין צוריק אַריינגעוואַקסען אין זיי.

אין איינעם מיט'ן שופר־בלאָזען פון די קליינע שוהלעכלעך אַרום איז געקומען אַ הערבסט־ווינד און האָט אַלע בלעטער פון די ביימער אַרונטערגעטרייסעלט.

נעכטען איז נאָך זומער געווען אין פוילען. די פעלדער זענען געווען בעדעקט מיט גרינס, נישט דאָס פרישע, „געמאַכטע“, געפּלעגטע גאָרטען־גרינס, נאָר דאָס גראָבע, היימישע, פשוט'ע אוגערקע־גרינס פון אונזערע היימישע פעלדער. נעכטען נאָך זענען אַלע ביימער בעקליידעט געווען מיט בלעטער, און דער הימעל, דער היימישער הימעל, איז קלאָר געווען, געשטאַנען אַנ'אויסגעצויגענער, אַנ'אויסגעוועלגערטער איבער די שטעדט און שטעדטלאך'ס קעפּ, אָהן וואָלקענס בעלייגט. אַזוי ווי אַ פלאַכטע אויסגעצויגען, און אונזערע וואַסערען זענען פריש געווען, און קאַטשקעס האָבען געדרעפּטשעט אין די היימישע בלאָטעס, און די טאַפּאָלען מיט די ליפּען זענען אויפגעפרעסען געוואָרען פון זומער־שטויב. און אַ יונג האָט אָפּגעריסען פון אַ סאַד אונרייפעס אויבסט און געטיילט גרינע בּאַרנעלעך צו די קינדער. מיט איין וואָרט, עס איז זומער געווען. איז אין אַ שעהנעם פריהמאָרגען אַ איד אויפגעשטאַנען גאַנץ פריה, ווען עס איז נאָך פערנעבעלט געווען, און אַרויסגעשלעפּט דעם אויסגעקראָכענעם שאָפּען־פעלץ פון די שלאָף־באַנק אַרוים. אָנגעטהאָן זיך אָט דעם אויסגעקראָכענעם שאָפּען־פעלץ מיט די וואַטוואַוקע אַרוים, פערפעדערט, אויפגעשטעלט דעם אויסגעקראָכענעם קראַגען איבער די אויערען און גענומען טלית און תפלין אונטער'ן אָרים און איז אַזוי, אָנגעטהאָן אין פעלץ, איבער דעם געסעל דורכגעגאַנגען אין בית־המדרש אַריין דאַווענען.

און שוין. און דאָס האָט ווינטער געמאַכט. אָט דער איד מיט דעם אויסגעקראָכענעם שאָפּען־פעלץ האָט דעם ווינטער אין שטעדטעל אַראָפּ־

געבראַכט. און באַלד האָבען אָנגעהויבען די בלעטער צו פאַלען פון די בוימער, אָבער ווי געפאַלען — איבער די צוויי טעג ראש־השנה, ווען די אידען בלאָזען אין שופר האָבען זיי דורך זייער כשוף׳דיגען שופר אַלע ווינטען פון די עק־וועלטען צוזאַמענגערופען און זיי זענען געקומען, די ווינטען, און געמאַכט אַ תל פון אַלע סעדער און גערטנער, פון אַלע בוימער און בושעס. אויף די פייכטע, אויסגעבלייכטע לאַנקעס וואַלגערט זיך נאָך אַרום אַ פּאָר רעשטלעך גרינס פון פערשפּעטיגטע בוריקעס, וועלכע מען האָט פערגעסען פון דער ערד אַרויסצונעהמען. די ווייסע צוקער־בוריקע איז אַרויסגעקראָכען געוואָרען פון דער ערד און געשוואָלען געוואָרען ווי אַ באַנקע. אַ פּאָר פערזעהענע מערען, וועלכע יונגען גראָבען פון דער ערד אַרויס, גוים קומען פון וואַלד אָן מיט די לעצטע ביסעל שוואָמען, וואָס וואַקסען־אויס ווי ווילדע באַשעפענישען, און די שעפערס, וואָס פּאַשען די שטאָדטישע בהמות, קלייבען צונויף די פערטריקענטע גרעזלעך און צווייגלעך, מאַכען זיך אַ פייער אויפ׳ן פעלד. עס רויכערט זיך און דער רויך לייגט זיך איבער די דעכער פון שטעדטעל. עס בראָטען זיך אין פייער קאַרטאָפלעס און רעטיכער און חדר־אינגלעך, פריי פון חדר אין די „פורכטבאַרע טעג“, לויפען אויפ׳ן פעלד אַרויס, צוגערופען פון די היימישע פייערלעך, בראָטען זיי אויך זייערע קאַרטאָפלעס אין פרעמדע פייערען. די וואַסערען ווערען פערנעבעלט, פערהילט אין וואָלקען רויך און עפּעס הויבט־אָן צו בעוועזען זיך איבער די וואַסערען אַזאַ מאָדנע אויסטערליש גרינס, ווי נשמות פון זינדיגע און שדים און „שלעכטע זאַכען“ וואָלטען געשטעקט אין גרינס פון די וואַסערען.

דער פריהמאָרגען הויבט זיך אָן מיט אַ גרויען נעבעל. עס נעבעלט און נעבעלט זיך ביז אין מיטען טאָג אַריין. אין מיטען טאָג לייטערט זיך אַ ביסעל דער הימעל אויס און אַ פּאָר גוים קומען מיט פערד און וועגלעך אין שטעדטעל אַריין קרויט און קאַרטאָפעל צו פערקויפען, און נאַפּט און זאַלץ אויפ׳ן ווינטער זיך אָנצוגרייטען.

נאָך איין מאָל שיינט די זון און עס ווערט צוריק זומער, דאָס איז ערב יום כפור, כדי אידען זאָלען זיך קאָנען צום לעצטען מאָל אין וואַסער באָדען, טובל זיין זיך פאַר דעם שרעקליכען טאָג. אין ערב יום כפור, איז אַ טראַדיציע, קומט שטענדיג די זון צוריק און שטעהט אַ גאַנצען טאָג אין שטעדטעל, און פּאַרנאַכט, ווען מען געהט אין שוהל

אַריין צו כל־נדרי, געהט זי אונטער מיט אַזאַ רויט פייער, מיט אַזאַ ברענענדיג ליכט (דאָס בעווייזט מען אונז ווי מען ברענט און בראָט די רשעים אין גיהנם), אַז אַ שרעק און אַ פחד נעהמט־אַרום קליין און גרויס.

טיילמאָל ברענט נאָך די זון צומאָרגענס אויך, יום־כפור, כדי דעם תענית אויף די אידען שווער צו מאַכען. אָבער קוים קומט ערב־סכות, ווען מען דאַרף אין סוכה געהן קידוש מאַכען, קענט איהר זיכער זיין, ווערט שטענדיג רעגענען, און אַז עס הויבט־אָן צו רעגענען, ווערט עס אַזוי אָברעגענען די גאַנצע ערשטע טעג סכות און חול־המועד, ביז הושענא־רבה. הושענא־רבה, איז ווייטער אַ טראַדיציע ביי דער זון, אַז זי קומט צוריק אין שטעדטעל אַריין, כדי מען זאָל זיך דעם אייגענעם שאָטען קענען זעהן און זיכער זיין, אַז מען ווערט דאָס יאָהר אויסלעבען. און דאַמאָלס, ווען עס איז שוין נישטאָ קיין זכר פון זומער, ווען אַלע בלעטער זענען שוין אַראָפּגעפאַלען, ווען דער הימעל איז פערנעבעלט און ס'רעגענט אָפט און מען געהט שוין אָנגעטהאָן אין דעם אויסגעקראָכענעם שאָפּען־פעלץ — אָט דאַמאָלס נעהמען אידען רייצען זיך מיט די גוים און טראָגען אין די שוהלען לולבים מיט אתרוגים.

אָ, וויעדער אַמאָל האָב איך זיי געזעהן, די אַלטע, פערקרימטע אידען, האַלטענדיג אין די הענד גרינע לולבים, אָבגעשניטען אין די וואַרימע לענדער, געבראַכט פון די וואַרימע לענדער, פון וועלכע זיי אַליין קומען, און גרינע אתרוגים, געהאַלטען אין זילבערנע און גלעזערנע צוקער־פושקעס, געהען איבער די גאַסען פון שטעדטעל אין שוהל אַריין. גרינע לולבים אָבגעשניטען פון די צווייגען און געבראַכט פון די ווייטע, ווייטע אָריענטאַלישע לענדער, פון וועלכע זיי קומען אַליין אַרויס, די אידען מיט די גרינע צווייגען פון זייער היימאט. און עס האָט זיך מיר געדאַכט, זעהענדיג דעם גרינעם, איידעלען צווייג פון די זומער־לענדער, פערוואָגעלט דאָ אין די קאַלטע, נאַסע און פייכטע סלאַווישע פעלדער, אַז דער איד, ווי דאָס בלאַט פון זיין היימאַטס־בוים, בענקט צוריק נאָך דער זון פון אָריענט...

און ווען עס איז געקומען שמחת־תורה אין דער פריה, האָט אַ ווייסער פראָסט זיך אויסגעצויגען איבער די דעכער פון שטעדטעל און אידען האָבען אָנגעהויבען צו קרעכצען.

און פון דאַמאָלס אָן איז ווינטער געוואָרען.

דאָס איז דער הערבסט אין דער אַלטער היים.

מיר זענען קינדער פון הערבסט, און מיר דאַרפען דעם הערבסט. אפשר אונזערע קינדער, אויפגעצויגען אין דעם „אינדיען־זומער“, וועלען נישט מעהר בעדאַרפען האָבען דעם הערבסט. דער „אינדיען־זומער“ וועט זיי פערטרעטען דעם הערבסט; זיי וועלען זיך אויסלעבען אין יענעם פייער־געזאַנג פון די לעצטע טעג פון זומער.

אונזער געמיט איז אָבער הערבסט'דיג, און מיר בעדאַרפען, אַז איבער אונזערע ביינער זאָל דורכבלאָזען דער הערבסט־ווינד, אַז אונזערע געמיטהער זאָל אַרומגעהמען אַ הערבסט־ציטער. דורך דעם, וואָס איך האָב ווידער, אין 8 יאָהר, דערפיהלט די הערבסט־שטימונג פון מיין אַלטער היים, ווען איך האָב ווידער געהערט דאָס חרטה־געזאַנג, וואָס זינגט אַראָב פון אונזערע היימישע פעלדער אין די הערבסט־טעג — איז אַ הייליגער ציטער דורכגעגאַנגען דורך מיין גאַנצען וועזען. אַ חרטה־געפיהל האָט מיך אַרומגענומען. איך בין געאיידעלט געוואָרען און בעסער געוואָרען דורך דעם היימישען געזאַנג פון אונזער אייגען הערבסט־ליעד.

.1922

די שטימע פון מיין לײַב

(ליעד אין פּראָזאַ)

אָפּטמאָל הער איך אַ שטימע רופט אין מיר. אפשר האָט איהר אויך באַמערקט טיילמאָל, ווי עס רופט אייך ווער ביים נאָמען. איהר קוקט זיך אַרום און איהר זעהט קיינעם נישט. נור מיט מיר טרעפט עס זיך נישט זעהר אָפט, ווען ווער רופט מיך ביים נאָמען, נישט פון דרויסען, נור אינעווענינ, אין מיר. איך קען נישט זאָגען, אַז די שטימע איז מיר באַקאַנט. נור פרעמד איז זי מיר אויך נישט. עס איז אַזוי ווי איך וואָלט זי גוט געוועזן געקענט פאַר לאַנגע, לאַנגע יאָהרען, אין צייטען, אפשר, וועלכע זענען נישט געוועזן אין מיין יעצטיגען לעבען. וואָרום ווען איך הער די שטימע, איז נישט די באַזונדערקייט דאָס רופען מיך פון אַ אונגעזעהענער, וואָס באַוועגט מיך, נאָר דוקא אָט דער אייגענאַרטיגער טאָן פון דער שטימע, די ווייכע שאַטירונג פון דער שטימע, וועלכע קומט מיר פאָר אַזוי אייגען, אַזוי זיך אַליין, וואָס האָט מיט קיין זאַך נישט צו טהאָן, וואָס אין מיר.

גאָרנישט זאָגט זי, נור זי רופט ביים נאָמען, און פאַרשווייגט. אַזוי שווייגט זי אַמאָל אַ יאָהר, אמאָל צוויי, ביז זי גוט ווידער אַ רוף: „שלום“. איך קוק זיך אַרום. ווי עס וואָלט ווער געוועזן הינטער מיר. איך זעה אָבער קיינעם נישט. איך דערמאָן זיך, אַז דאָס רופט דער אונבאַקאַנטער אין מיר. איך וויל איהם צוריק רופען, איך וויל הערען עפּעס פון איהם. איך וויל רעדען, צו הערען, און ער איז שוין נישטאָ.

אָפט האָב איך געקלערט וועגען דעם. ווער קען דאָס זיין, וואָס רופט מיך? און וואָס וויל ער? וואָס מיינט ער? איז ווי געוועהנליך,

האָב איך זיך פאַרענטפערט מיט דעם, אויף וועלכען מען לעגט אָן אַלע אונפערשטענדליכע זאַכען — אויף דער נשמה. עס איז די שטימע פון דער נשמה, — האָב איך זיך געזאָגט און בין רוהיג געוואָרען.

אַמאָל אָבער, ווען איך האָב זיך פערטראַכט אין דער זאַך, האָב איך זיך דערטראַכט, אַז די שטימע פון מיין נשמה איז עס נישט. די שטימע פון מיין נשמה הער איך אַ גאַנצען טאָג, יעדע מינוט פון מיין לעבען. זי זאָגט מיר אָן יעדען וואונש, וואָס איך וויל, יעדע טהאַט, וואָס איך טהו, יעדען באַגעהר, וואָס איך האָב. די נשמה איז דאָך דאָס חיות, מיין זיין. זי איז דאָך מיין טראַכטען. ווען איך וועל שטאַרבען, וועט זי אויפהערען צו זיין — וועט זי פאַרשווינען ווערען אויף אייביג. ניין, די שטימע איז נישט די שטימע פון מיין נשמה.

דאַן האָב איך ווידער געקלערט, אַז עס איז אפשר די שטימע פון מיין אַמאָליגער עקזיסטענץ, פון אַנ'אַנדער וועלט און אַנ'אַנדער גלגול, וועלכער שלומערט אין מיר, — האָט מיך אָבער געוואונדערט, וואָס זי רופט מיך ביי מיין היינטיגען נאָמען, און גאָר נישט מעהר, נור דעם נאָמען „שלום“. אין דעם וואָרט „שלום“ וויל זי דאָך אַלץ זאָגען, אַלץ. ווער איז זי?

עס איז אַמאָל געווען אין אַ פאַרנאַכט, אין אַ פרעמדער שטאָדט, אין אַ פרעמדען צימער. איך בין לאַנג געווען אַוועק פון מיין היים. גע־מוישט געהאַט פלעצער און ערטער, וואו געטאָגט, נישט גענעכטיגט. און איך האָב זיך געפיהלט ווי איך האָב זיך פערלאָרען און איך זוך זיך איבער דער וועלט... איך בין אַריינגעקומען אין אַ פרעמדער שטאָדט, פאַרפאָהרען אין אַ האָטעל. דער דיענער האָט מיך אַריינגעפיהרט אין אַ צימער אַריין. שוין דער דיענער אַליין איז מיר פאָרגעקומען עפּעס אַזוי זאָנדערבאַר, ווי איך וואָלט איהם געווען גוט געקענט, נישט פון זעהן איהם מיט די אויגען, נור דורך עפּעס אַנדערש. ער האָט מיך אַריינגעפיהרט אין מיין צימער. אין צימער האָט געהערשט אַ טונקעל־קייט פון פאַרנאַכט. בלוי־באַשלאָגענע מעבעל, און איך בין זיצען גע־בליבען אויף אַ שטול. קיין ליכט נישט געמאַכט. מיעד געווען, האָט זיך מיר נישט געוואָלט זיך אויפצוהויבען פון ווייכען, אָנגענעהמען פאָטער־שטול, און איך בין געבליבען זיצען. און דאַן האָט פּאַסירט מיט מיך אַ מערקווירדיגע זאַך: איך האָב זיך אַליין געזעהן!

וויפיל מאָל איך האָב שוין נישט געזעהן מיין פּנים אין שפּיעגעל, קען איך נישט מיין פּנים. אַז איך זאָל װעלען צומאַכען מיינע אויגען און זיך אַליין זעהן, קען איך מיר באין־אופן נישט פאָרשטעלען ווי איך זעה אויס. און דאָ מיט אַמאָל האָב איך זיך אַליין דערזעהן.

איך האָב זיך געזעהן געגענאיבער מיר, זיצענדיג אין מיין בעקוועמען לעדער־שטול, אין דער היים. פאַר מיר לויכט זיך די לאָמפּ אין דער ווייסער כינעזישער וואַזע, מיט דער יאַפּאַנעזישער שיין, און איך האַלט אַ בוך און בין פאַרטיעפט אין לייענען. צוערשט האָב איך נור געזעהן מיין קערפּער, מיין גרויען סוועטער, מיינע הויזען, מיינע קאַמאַשען, נור באַלד האָב איך זיך אויסגעדרעהט פון דער לאָמפּ, געלאָזט ליגען דאָס בוך אויף די קני און זיך אַליין אָנגעקוקט.

איך האָב געזעהן מיין פּנים. צום ערשטען מאָל אין מיין לעבען האָב איך געזעהן מיין פּנים. גוט געזעהן מיט נאַקעטע אויגען, נישט אין שפּיגעל, נור אין בלוט און פלייש. און אַ וואונדערליכע זאַך: עס איז מיר פאָרגעקומען נישט ווי איך זעה זיך אַליין, נור אַזוי ווי איך זעה אַ גוטען, נישט קיין גאַנץ נאָהענטען באַקאַנטען, וועלכען מען קען פון זעהן. די קליידער מיינע, וואָס איך האָב געטראָגען, זיינען מיר פאָרגעקומען מעהר מיין, מעהר „זיך", ווי „איך אַליין". אָט זיינען מיינע געשטרייפטע דייטשע הויזען, וועלכע האָבען אָפּגעדיענט ביי מיר ניקאָלאַי'ס יאָהרען און זיי האָבען אין זיך אַלע קנייטשען פון די געלענקען פון מיינע פיס. און אָט איז מיין גרויער סוועטער, וועלכער איז אויסגעקנייטשט געוואָרען אין אַלע מיינע בעוועגונגען און ער האָט שוין אַלע מיינע מינעס און העויות. נור דאָס פּנים איז מיר פאָרגעקומען, ווי געזאָגט, באַקאַנט, נור נישט „מיין". עס איז מיר געווען, ווי איך זעה אַ פרעמדען מענשען אין מיין אייגען געשטאַלט.

דורך דעם קען מאַקע זיין, פאַרוואָס איך בין נישט דערשראָקען געוואָרען און אויך נישט פאַרוואונדערט געוואָרען. איך האָב געזעהן עפּעס זואָס אַזעלכעס, צו וואָס איך בין געוואוינט. איך האָב פאַרגעסען, אַז איך זעה זיך. איך האָב געמיינט, אַז איך זעה אַ באַקאַנטען, וועלכען איך בין געוואוינט אַזוי צו זעהן. איך בין ווייטער געזעסען רוהיג אין מיין בעקוועמען שטול און בעטראַכט זיך. עס איז מיר געווען זעהר אינטערעסאַנט. צום ערשטען מאָל האָב איך זיך אַליין געזעהן.

נור פלוצלונג בין איך אויפגעציטערט געוואָרען. איך האָב געהערט ווי איך רוף מיך ביים נאָמען. און עס איז ווידער גישט געווען דאָס רופען, וואָס דער „איך", וואָס איז געזעסען אין מיר, האָט מיך גערופען, נור דער טאָן פון דער שטימע, וועלכער האָט יעצט געקלונגען פונקט ווי מיינער.

— ביזט דו איך? — האָב איך דאָס געשטאָלט געפרעגט.

— יאָ, דאָס בין איך, — האָט מיר מיין „איך" אָפגעענטפערט.

— און פאַרוואָס רופסטו מיך?

— ווייל דו הערסט דיך נישט, — ענטפערט מיר מיין איך: — דיין גאַנץ לעבען הערסטו דיך צו צו פרעמדע שטימען אין דיר, און אויסער דיר, נור זעהר, זעהר זעלטען, אַמאָל אין אַ יאָהר, אַמאָל אין צוויי יאָהר — צו דיין אייגענע שטימע. אַזוי ביזטו דיין לעבען לאַנג פאַרטויבט אין פרעמדע שטימען.

און אַ וואונדערליכע זאַך: דער טאָן, אין וועלכען ער האָט גע־רעדט צו מיר, האָט מיך מעהר אויפגעציטערט, ווי דער עצם פאַקט אַליין, ווייל דער טאָן פון זיין שטימע איז געווען אין גאַנצען מיין איי־גענער טאָן. און איהם האָב איך דאָך אַזוי גוט געקענט.

— און פאַרוואָס קומסטו מיר פאָר אַזוי פרעמד, ווי דו וואָלסט געווען גאָר אַן'אַנדער מענש, נישט איך? — פרעג איך דעם, וואָס זיצט אַנטקעגען מיר.

— ווייל צום ווענינגסטען, קענסטו זיך. פיעלע קענסטו, מיט פיעלע האָסטו פאַרקעהרט, נור צום ווענינגסטען מיט דיר אַליין. פיעלע פּנים'ער קענסטו, אַמווענינגסטענס דיינס. דורך דעם קום איך דיר פאָר אַזוי פרעמד און אונבעקאַנט.

— ווער ביזטו? — פרעג איך איהם.

— דאָס בין איך דאָך דו.

— און ווער בין איך? — פרעג איך איהם.

— דו ביזט אַ פרעמדער — ווייזט ער אויף מיר מיט'ן פינגער. און איך דערקען אין פינגער מיין אייגענעם פינגער, מיט דעם צייכען פון שניט, וואָס איז אין איהם, וואָס איך האָב מיר געטהון וועה, ווען איך בין אַ קינד געווען. און די שטימע איז מיין אייגענע.

— ווילסטו זעהן, דאָס איך בין דו, און דו ביזט אַ פרעמדער?

גאַ, דו זעהסט די האַנד ? (און ער נעהמט און שאַרט זיך אַרויף דעם אַרבעל, מיין סוועטער־אַרבעל, און ווייזט מיר מיין נאַקעטע האַנד) — קענסט די האַנד ? דו קענסט אַנדערע הענד, פיעלע הענד קענסטו. פיעלע הענד האָסטו ליעב געהאַט, דו קענסט זיי פון אויסווענינ. די ווייכע, דיקע פינגער, וואָס זענען תמיד קיהל און וואָס זענען אַזוי געפיהלפול, אַז עס דאַכט זיך, אַז די נשמה זיצט אויף די שפּיץ פינגער. אָבער קענסטו דיינע אייגענע פינגער, מיט די געגרינזעלטע הויט אויף זיי, וואָס ווערען יעדען טאָג מעהר געגרינזעלט ? קענסטו די האַנד ? דו קענסט הענד מיט בלויע, איידעלע אָדערען. קענסטו די האַנד מיט פאָכענדיגען, לעבעדיגען אָטעם, וואָס איז אין דעם דופק ? — ווייזט ער מיר מיין אייגענע האַנד. — קענסטו די ברוסט ? קענסטו דיין אייגען ליעב ? און ער נעהמט און קנעפעלט אויף דאָס העמד, מיין אייגען העמד, און ווייזט מיר מיין איינען ליעב. דו קענסט בריסטען, וואָס זענען געל, קרום, ווי אַלטע העלפאַנדביין, אָדער אַזעלכע, וועלכע האָבען דעם אָפּגעברענטען טונקעלען קאָליר, ווי אייל־בלעטער. קענסטו די ברוסט, די איינפאַכע, האַרטע, ביינערדיגע ברוסט, מיט דעם טיעפען בריסטען־ביין און מיט האָר בעוואָקסען ? קענסטו דיין אָרעם, דיין פלייצע, דיין קערפּער ?

— איך קען זיך נישט, נור איך ווייס, ווער איך בין, — שריי איך אויס.

— ווער ביזטו ?

— דאָס בין איך, איך, איך ! — קלאַפּ איך זיך אין מיין ברוסט.

— ניין, דאָס איז נישט דו ! דו ביזט דו אַזוי לאַנג, ווי דו לעבסט, ווי דו אָטעמסט, ווי דו קענסט פיהלען. דו ביזט אַ פרעמדער, וואָס דו האָסט זיך בעזעצט אין מיין קערפּער, אויף אַ ווײלע. דו שלעפּסט איהם אַרום אַזוי לאַנג ווי דו לעבסט. גיסט איהם פערגעניגענס, ווייל דו האָסט פערגעניגענס. פּייניגסט איהם, ווען דו ווילסט איהם פּייניגען. ער איז אונטערוואָרפען אונטער דיין ווילען, האָסט איהם אָנגעשפּאַנט אין דיין געדאַנק. אָבער דאָס ביזטו נישט דו. ביזט נור אַן׳אויסגעבאָרגטער אין קערפּער, דורך די קורצע צייט פון דיין קלענליכער עקזיסטענץ. דו ביזט אַ פּאָרם, וואָס איך האָב אָנגענומען אין דיין געשטאַלט. באַלד וועט קומען אַ צייט און דו וועסט דיך אויסאָטעמען, וועסט מיך פערראַטען. וועסט ערגעץ־וואו, אין אונגעזעהענע וועלטען, פערשווינדען, אפשר פערוואַנ־

דעלט ווערען אין אַ געדאַנק, אין אַנ׳עראינערונג, וואָס וועט באַלד פער־ווישט ווערען אַזוי ווי דו — אַ שאָטען נאָך דיין לעבען. אָבער איך וועל זיין נאָך דיין זיין, ביז צום לעצטען ביין, וואָס וועט פוילען אין די פייכטע ערד און דער לעצטער וואָרעם וועט איהם טאָטשען — און דאַן דערנאָך — ביז צו אַלע אייביגקייטען...

— — — — — — — — — — — — — —

ער איז פערשוואונדען. איך בין איבערגעבליבען אַליין זיצען אין דער טונקעלהייט. איך ווייס נישט, ווי לאַנג איך בין אַזוי געזעסען, נור ווען איך האָב זיך אויפגעכאַפּט, האָב איך זיך געפונען זיצענדיג אין מיין שטול און האַלטענדיג פעסט מיט ליעבע געשמידט מיינע הענד אַרום מיין נאַקעט לייב. פון דאַן אָן ווייס איך די שטימע, וואָס רופט מיך אין זיך:

— עס איז די שטימע פון מיין לייב.

דער בלינדער וועכטער

(אַ מעשה׳לע)

פאַר אַ טויער פון אַ פּאַלאַץ איז געשטאַנען אַ וועכטער און געהיט, אַז קיינער זאָל נישט איבערטרעטען די שוועל פון פּאַלאַץ.

קיינער האָט אייגענטליך נישט געוואוסט גאַנץ בעשטימט, וואָס עס געפינט זיך אין פּאַלאַץ און וואָס דער וועכטער היט, ווייל קיינער האָט קיינמאָל נישט זיין שווערע טהיר אויפגעעפענט. דורך דעם זענען אַרומגעגאַנגען ביי די מענשען פערשידענע לעגענדעס און מעשיות וועגען דעם פּאַלאַץ. טייל האָבען געזאָגט, אַז אין פּאַלאַץ געפינען זיך בעהאַלטענע אוצרות פון רייכקייט. דאָס אייביגע עשירות, וואָס בעשטעהט אין אַזאַ אַרט שטויב, מיט וועלכען אַלע חדרים און אַלע קעלערען און געהיימע פערבאָרגענישען פון פּאַלאַץ זענען אָנגעפילט. און קוים בעזיצט ווער אַ זעמדעלע פון דעם שטויב, ווערט ער פערוואַנדעלט אין אַ שטענדיג פליסענדעס גאָלד, וואָס ענדיגט זיך קיינמאָל נישט. אַנדערע ווידער האָבען געזאָגט, אַז נישט דער סוד פון עשירות איז דאָס, וואָס דער פּאַלאַץ בעהאַלט אין זיינע חדרים, און נישט די טהירען פון רייכקייט היט דער וועכטער, נאָר אין פּאַלאַץ וואוינט די ליעבע, און עס היט דער וועכטער דעם קוואַל פון ליעבע. אַ שענע פרויענצימער געפינט זיך אין פּאַלאַץ, וואָס אויף איהרע ליפּען האַלט זיך אויף דער זאַפט פון ליעבע, און קוים קושט זי ווער מיט איהרע ליפּען, ענטדעקט זיך פאַר יענעם דאָס געהיימנים פון ליעבע, און דער אייביגער קוואַל פון ליעבע ווערט קיינמאָל נישט אויסגעשעפּט פון יענעם גליקליכענס ליפּען. און ווער נאָר דער גליקליכער ריהרט אָן מיט זיינע ליפּען, אויף וועלכע עס האָט

געקושט די געטין פון ליעבע, אַזוי ניט ער איבער דעם סוד פון ליעבע דעם צווייטען. ווידער גאָר אַנדערע האָבען געזאָגט, אַז נישט די געטין פון ליעבע וואוינט אין דעם פּאַלאַץ און נישט דעם קוואַל פון ליעבע היט דער וועכטער, נאָר דעם קוואַל פון אייביגער יוגענד. אין פּאַלאַץ, האָבען זיי געזאָגט, געפינט זיך אַ וואונדערבאַרער קוואַל פון קריסטאָלען וואַסער, און דער גליקליכער, וואָס טוקט זיך אונטער אין דעם וואונדער־באַרען קוואַל, ווערט בענייט צוריק מיט אַנ'אייביג־דויערנדער יוגענד; זיין בלוט יאָגט זיך אין זיינע אָדערען, ווי עס וואָלט תמיד געווען געיאָגט פון פריהלינגס־ווינדטען; אין זיינע ביינער בעוועגט זיך דער פרישסטער מאַרך; קיינמאָל ווערט זיין הויט נישט געריינצעלט און זיין פאַרב ענ־דערט זיך קיינמאָל נישט, שטענדיג זענען זיינע אויגען יונג און אויף זיינע ליפּען הויכט שטענדיג דער טהוי פון פריהלינג. נאָר די עלטערע און קלוגערע לייט האָבען געזאָגט, אַז נישט קיין רייכקייט און נישט קיין ליעבע און אויך נישט קיין יוגענד איז דאָס, וואָס האַלט זיך אויף אין פּאַלאַץ. און נישט די גליקען פון די מענשען (ווי טייער זיי זאָלען נישט זיין) איז דאָס, וואָס דער וועכטער היט, נאָר אין פּאַלאַץ וואוינט דער גאָט פון חכמה. אַנ'איינזאַמער גאָט זיצט דאָרט אויף אַ טראָהן אין אַ בעהאַלטענעם חדר פון פּאַלאַץ. אַ גרויסער וואונדערבאַרער יובעל זיצט אין דעם שטערן פון דעם איינזאַמען גאָט. און יענער גליקליכער, אויף וועלכען עס פאַלט אַ שטראַהל פון אָט דעם וואונדערבאַרען בלישטשענ־דיגען יובעל פון גאָטס שטערן אַראָב, דעם ווערען זיינע אויגען געעפענט און ער זעהט די בעהאַלטענע וועגען פון דער וועלט. פאַר איהם עפענען זיך אויף די פערבאָרגענע טויערען פון הימעל און פון דער ערד. עס ענטפּלעקט זיך פאַר איהם דאָס אייביגע רעטזעל פון אונזער זיין — דער סוד פון דער וועלט, פון הימעל און ערד, פון מענש און גאָט.

און יעדער פריהמאָרגען האָבען זיך געפעדערט די מענשען — די, וואָס האָבען געזוכט רייכקייט, און די, וועלכע האָבען געבענקט נאָך ליעבע, די, וואָס האָבען געוואָלט יוגענד, און סיי די, וואָס האָבען גע־שטרעבט נאָך דעם וויסען פון דער וועלט, און האָבען זיך ווי הונגעריגע הינט מיט דורשטיגע צונגען און אַרויסגעזעצטע אויגען אַרומגעדרעהט אַרום די וואַנד פון פּאַלאַץ, דערגאַנגען ביז זיינע טויערען, דערשמעקט מיט די נעזער... נאָר קוים האָבען זיי דערזעהן דעם וועכטער פאַר דער

מהיר פון פּאַלאַץ, אַזוי זענען זיי מיט שרעק אָבגעטרעטען, און מיט אימה און פּחד צוריקגעוואָרפען געוואָרען פון מהיר פון פּאַלאַץ.

עס איז גישט געווען די מעכטיגע פיגור פון וועכטער, זיינע ברייטע, שטאַרקע, שווערע הענד, וואָס זענען שטאַרקער געווען פאַר יעדען מענ־שענס הענד; אויך גישט זיין שאַרפע, בלישצענדע שווערד, וואָס האָט אַזאַ פורכט אַריינגעיאָגט אין די מענשען און פאַר וועלכען מען איז אַזוי אָבגעטראָטען. — עס איז געווען דער בליק פון זיינע גרויסע, גראָהע אויגען, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסען פון אונטער זיינע געדיכטע, שווערע, געלע ברעמען, וואָס האָט אַזאַ שרעק אָנגעוואָרפען און פאַר וועלכען מען איז אַזוי פערציטערט געוואָרען. דער בליק, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסען פון דעם וועכטערס אויגען, איז געווען אַ געשריי, וואָס האָט געמאַכט צעגעהן יעדענס האַרץ, אונטערגעשניטען די פיס און דערציטערט גע־מאַכט יעדען טראָפּען בלוט פון מענשען, וואָס האָט געוואָגט צוצוקומען אין דעם שטח פון זיין בליק. דער בליק פון וועכטער האָט ווי מיט אַ פייערדיגער רוט אָוועקגעטריבען די הונגעריגע מענשען פון מהיר פון פּאַלאַץ.

אָבער די מענשען זענען הונגעריג געווען: טייל נאָך רייכטום, טייל נאָך ליעבע, אַנדערע נאָך יוגענד און גאָר אַנדערע נאָך וויסען, און זיי האָבען זיך אַלץ געדרעהט אַרום די הויכע מויערען פון פּאַלאַץ מיט אויסגעשטרעקטע צינגער, מיט אַרויסגעזעצטע אויגען, און געשמעקט, געשמעקט מיט די נעזער, וואו צו געפינען אַ שפּאַלט, אַ לאָך, אַן׳עפנונג, דורך וועלכען זיי זאָלען זיך קאָנען אַריינקריגען אין פּאַלאַץ. נאָר שטום און טויט זענען געשטאַנען די גליטשיגע ווענד פון הויכען פּאַלאַץ; ביי די שווערע טהירען איז געשטאַנען דער מעכטיגער וועכטער, וואָס האָט אַלעמען צוריקגעטריבען מיט זיין פייערדיגען בליק.

דורות זענען אויפגעשטאַנען און דורות זענען אָוועקגעגאַנגען. פּאָטערס האָבען איבערגעגעבען צו קינדער, און אַזוי איז עס איבערגע־גאַנגען פון איין דור צום אַנדערען ווען די בעהאַלטענע אוצרות פון פּאַלאַץ, ווענען זיין אייביגער ליעבע, ווענען זיין וואונדערבאַרען קוואַל פון יוגענד און ווענען דעם איינזאַמען גאָט פון וויסען. ווי אַ פליסענדער קוואַל, וואָס שפּריצט פון דער ערד מיט זיסען וואַסער. אַזוי האָט די האָפנונג אויף דעם פּאַלאַץ אָנגעקוועלט מיט גלויבען און מיט דורות און

דורות. פאַטערס זענען געשטאָרבען מיט דער האָפנונג, אַז זייערע קינ־דער וועלען געפינען דעם ריכטיגען וועג צום פּאַלאַץ, און קינדער זענען אויפגעצויגען געוואָרען מיט דעם שטרעבען. דער וועג צום פּאַלאַץ איז געווען דער וועג, אויף וועלכען די מענשען זענען געגאַנגען, און דער שליסעל צום פּאַלאַץ איז געווען דאָס וואונש־פּייערל, וואָס האָט זיי גע־כשופ'ט אין דעם וועג.

אַמאָל האָט זיך אַ קינד געשפּילט מיט אַ באַל פאַר'ן טהיר פונ'ם פּאַלאַץ. דער באַל איז אַרויסגעפאַלען פון קינדס הענד און האָט זיך אַדורכגעקייקעלט דורך די גרויסע פיס פונ'ם וועכטער צו דער טהיר פון פּאַלאַץ. דאָס קינד האָט געזוכט זיין באַל און איז נאָכגעגאַנגען נאָכ'ן באַל. דאָס קינד האָט נישט בעמערקט דעם שטרענגען, בריהענדיגען בליק פון וועכטער, און אפשר האָט ער יאָ בעמערקט, נאָר ער האָט נישט גע־וואוסט, וואָס דער בליק מיינט, האָט ער זיך נישט געשראָקען. וואָרום וואָס שטרענגער דער בליק פון וועכטער איז געווען, אַלץ מעהר האָט דאָס קינד געלאַכט. מיט אַנגסטען און שרעק האָבען די הונגעריגע מענ־שען, וואָס האָבען שטענדיג בעלאַגערט די טהירען פון פּאַלאַץ, צוגעקוקט, וואָס דער וועכטער וועט טהון צום קינד, און מיט הארץ־קלאַפּען און צי־טערנדע הענד ערוואַרטעט דעם שרעקליכען סוף פון דעם אונשולדיגען קינד. אָבער ווי ערציטערט און ערשטוינט זענען זיי געוואָרען, ווען זיי האָבען דערזעהן, ווי דאָס קינד, שפּילענדיג זיך, קריכט אַדורך צווישען די פיס פון וועכטער נאָך זיין באַל, און דער גרויזאַמער וועכטער בע־מערקט עס נישט. שטום־טויט שטעהט ער ווי פריהער, נאָר זיין בליק איז אָנגעשטרענגט און ער שיקט איהם אוים ווייטער פאַר זיך ווי שטענ־דיג. ס'זעהט נישט דער וועכטער, ווי דאָס קינד שלייכט זיך אַדורך דורך זיינע פיס, ווי דאָס קינד עפענט אויף די שווערע אייזערנע טהיר פון פּאַלאַץ, און פאַר נייגעריגקייט וואַרפט ער אַ בליק אַריין אין די שווערע פינסטערניש פון פּאַלאַץ.

נאָכ'ן קינד האָט אַ צווייטער געוואַגט. עס איז נישט געווען פון די, וואָס גלוסטען נאָך רייכקייט, אויך נישט פון די, וואָס בענקען נאָך יוגענד, און געוויס נישט פון די, וואָס שטרעבען נאָך וויסען, וואָס האָבען געוואַגט פאַרבייצוגעהן דעם וועכטער צו דער טהיר פון פּאַלאַץ נאָכ'ן קינד, נאָר דאָס איז געווען אַ יונגערמאַן מיט אַ לאַנגען אויסגעצעהרטען

פּנים, מיט פער'הלש'טע, שוואַרצע אויגען און וועמענס האַרץ עס איז יונגערהייד פערבלוטיגט געוואָרען. און ער איז געגאַנגען די וואונד פון זיין האַרץ היילען מיט די אייביגע קוואַלען פון ליעבע, וואָס געפינט זיך אין פּאַלאַץ. דאָס איז געווען דער יונגערמאַן, וואָס האָט זיך איינגע־שטעלט אויסצוהאַלטען דעם בליק פונ'ם וועכטער און צוצוקומען צו דער טהיר פון פּאַלאַץ. ווידער האָבען די הונגעריגע צושויער אָבגעוואָרט מיט אַ פערכאַפּטען אָטעם דעם סוף פון יונגענמאַן. אָבער ווי פערשטיינערט, פערוואונדערט זענען זיי געוואָרען, בעמערקענדיג ווי דער יונגערמאַן שלייכט זיך אַדורך דעם וועכטער, און דער וועכטער דערזעהט איהם נישט.

מיט שטראַהלענדע אויגען און קלאַפּענדע הערצער האָט איינער דעם אַנדערן אָנגעקוקט, און אַ געמורמעל איז דורכגעגאַנגען:

— דער וועכטער, דער וועכטער איז בלינד!

און באַלד האָט זיך ביי אַנדערע ערוועקט דער מוט אַדורכצושליי־כען זיך דורך דעם וועכטער און אַריינ'גנב'ענען זיך דורך דעם שווערען טויער אין פּאַלאַץ. און דערזעהענדיג ווי איינער נאָכ'ן אַנדערן שלייכט זיך אַדורך דורך דעם וועכטער אין פּאַלאַץ אַריין און ער בעמערקט זיי נישט, — איז אַ שטימע געגאַנגען אין אָרימען, הונגעריגען פאָלק אַריין, און עס האָט זיך געהערט פון אויער צו אויער:

— דער וועכטער, דער וועכטער איז בלינד!

און עס זענען אָנגעקומען די אַלע הונגעריגע און דורשטיגע, די, וואָס אַ שטיקעל ברויט איז זייער גליק, און סיי די, וואָס האָבען פער־וואונדעטע הערצער און בענקען נאָך ליעבע, און סיי די, וואָס זענען אַלט געוואָרען אָהן פרייד און געגרינצעלט געוואָרען אָהן יוגענד און ווילען בעגייען זייערע טעג, און סיי די, וואָס ווילען בעלויכטען זייער וועג, כדי צו זעהן ווי קורץ און ענג ער איז, — און זיי האָבען געזאָגט איינער צום אַנדערן:

— בחנם איז אונזער שרעק געווען. מיר האָבען נישט געוואוסט, אַז אַ בלינדער וועכטער היט דעם פּאַלאַץ.

און אַלע האָבען זיי זיך דורך דעם וועכטער אַדורכגעשלייכט, אויפגעעפענט די שווערע טויערען פון פּאַלאַץ און זענען אין פּאַלאַץ אַריין.

— — — — — — — — — — —

טייל פון זיי האָבען זיך לאַנג געזאַמט אין פּאַלאַץ, אַנדערע האָבען זיך אויפגעהאַלטען דאָרט נאָר אַ קורצע ווײַלע. נאָר אַלע זענען אַרויסגעקומען פון פּאַלאַץ מיט אַ גרויס געוויין און זיי האָבען געזאָגט:

„וועה צו אונז: אַ בלינדער וועכטער האָט געהיט אַ לעדיגען פּאַלאַץ!“

גאטס ברויט

(אַ לעגענדע)

אין אַ שטאָדט האָבען געוואוינט צוויי בעקערס. איינער אַ רייכער, און איינער אַ אָרימער. דער רייכער איז געווען, ווי געוועהנליך, אַ שעהנער בעל הבית, אַ חסיד, אַן אָנגעזעהענער מענש. דער אָרימער איז געווען אַ פּשוטער איד, אַ גראָבער יונג. דער רייכער האָט געבאַקען זיין ברויט פאַר רייכע. די שענסטע חלות, די באַ'טעמ'סטע אייל־באַשמירטע קוכענס און גרויסע אָנגעזעהענע קוילעטשעס אויף ימים טובים. דער אָרימער האָט געבאַקען זיין ברויט פאַר אָרימע לייט, פאַר בעלי־מלאכות, פאַר דאָרפס־געהער און אָרימע פויערים. דעם רייכען איז דערפאַר קיינמאָל נישט אויסגעקומען צו טאָן אַ מצוה מיט זיין ברויט. ער האָט גאָר נישט געוואוסט, אַז עס זענען דאָ אַזעלכע, וואָס נויטיגען זיך אין ברויט, אַז עס קומט זיי שווער אָן זייער ביסען. די רייכע בעל הביתטעס, פאַר וועמען ער האָט צוגעשטעלט זיין געבעקס, האָבען איהם אַנטקעגען געטראָגען זיין לוין פונקט צו דער צייט, צו דער שעה, צו דער מינוט. קיינמאָל זענען זיי איהם נישט שולדיג געבליבען, און עס איז איהם קיינמאָל נישט אויסגעקומען אַ מענשען אַ טובה צו טהאָן. פאַרקעהרט, וויעדער, דעם אָרימען איז אויסגעקומען אָפטמאָל צוצוזעהן, ווי מענשען פּלאָגען זיך פאַר זייער טעגליכען ברויט. אָפטמאָל איז איהם אויסגעקומען צו זעהן, ווי אַ אָרימע אידענע אָדער אַ אָרימער פויער פון דאָרף איז אַריינגעקומען אין זיין געוועלבעל, גענומען די חלה אָדער דאָס ברויטעל אין דער האַנד אריין, באַקוקט עס פון אַלע זייטען, און נאָך דעם ווי זיי האָבען באַקוקט זייער חיונה פון אַלע זייטען, האָבען זיי אויסגעגראַבעלט די לעצטע

גראָשענס פון זייערע קעשענעס, און נישט געקענט באַצאָהלען דערפאַר, ווייל עס האָט זיי אויסגעפעהלט צום מקח, האָט דער איד, דער בעקער, רחמנות געהאַט אויפ'ן אָרימאַן און צוגעבאָרגט צו דער חלה, אָדער צום ברויט, אמאָל א גראָשען, אמאָל צוויי.

זעלבסטפערשטענדליך האָט דער רייכער בעקער געבאַקען זיין גע־בעקס אויף אַלע רייכע חתונות און אויף אַלע רייכע ברית'ן, און ווי עס איז נאָר געווען עפּעס א שמחה ביי א אָנגעזעהענעם בעל הבית, האָט מען באַשטעלט דאָס געבעקס ביים רייכען בעקער. זיין ברויט איז שטענדיג געווען דאָס ברויט פונם רייכען, אויס דעם פיינסטען דין געמאָלענעם זעמעל־מעהל, מיט אייער און מיט אייל, און מיט דעם פיינסטען מאָהן באַשיט. זיין ברויט האָט געשיינט ווי די רייכע זון. פאַרקעהרט, דעם אָרימען בעקער איז קיינמאָל נישט אויסגעקומען צו באַקען א ווייס שטיקעל ברויט אָדער א חלה אויס איידעלען דין געמאָלטען ווייס מעהל. שטענדיג איז זיין ברויט געווען גראָב און שוואַרץ, געמישט אויס קאָרן־מעהל מיט ראַזשוואַנע און קאַשע, ווי עס איז דאָס ברויט פון אָרימאַן, און קיינמאָל איז איהם נישט אויסגעקומען צו באַקען א שטיקעל איידעל געבעקס, א ווייסע חלה אָדער א געקייליכטען קוילעטש, און מיט דער צייט האָט ער אויך פאַרגעסען צו באַקען ווייס ברויט, נור שוואַרץ ברויט פאַר'ן אָרימאַן.

אמאָל איז אַראָפּגעקומען אין שטאָדט אַריין א גרויסער רבי, א בעל שם טוב, וואָס זיין נאָמען האָט געקלונגען איבער דער גאַנצער וועלט, און חסידים פון דער גאַנצער געגענד זענען געפאָהרען צו איהם. דער רבי איז איינגעשטאַנען, ווי געוועהנליך, ביי דעם גרעסטען גביר פון שטאָדט, אין דער שעהנסטער שטוב. פאַר דעם גביר, ביי וועמען דער גרויסער רבי איז איינגעשטאַנען, האָט, ווי פאַר אַלע גבירים, געבאַקען חלות דער רייכער בעקער, און אַז עס איז געקומען שבת האָט מען באַשטעלט פון גביר ביים רייכען בעקער צוועלף פאַר חלות פאַר'ן רבי'נס טיש.

די גאַנצע שטאָדט האָט גערעדט וועגען די צוועלף פאַר חלות, איבער וועלכע דער רבי וועט המוציא מאַכען און טיש פיהרען. און דער רייכער בעקער האָט אויסגעזוכט דאָס פיינסטע איידעלע מעהל, און געבאַקען אויס זיי די חלות מיט גרויס קונסט, אַריינגעלייגט אין זיי אַלע המצאות

וואָס ער האָט נאָך געוואוסט אין פלעכטען די חלות, אזוי, אַז די גאַנצע שטאָדט איז געקומען זעהן די חלות פאַר גרוים חידוש.

דער אָרימער בעקער האָט אויך געוואָלט מזכה זיין דעם רבי'ן מיט צוועלף פאַר חלות. קיינמאָל איז איהם נישט אויסגעקומען צו באַקען חלות פאַר אַ רייכען טיש, נאָר זיין ברויט איז שטענדיג געווען פאַר'ן אָרימאַן, האָט ער זיך מתקנא געווען אַן רייכען בעקער און האָט אויסגעקליבען פון זיין מעהל דאָס בעסטע און איידעלסטע, וואָס ער האָט געהאַט, און אָפּגע־באַקען צוועלף פאַר חלות, דערמאָנט זיך פון זיין יוגענד די פערשידענע חכמות פון בעקעריי, וואָס ער האָט זיך געלערנט, ווען ער איז' געווען ביי אַ בעקער אויף דער לעהר, האָט ער זיי געפלאָכטען מיט גרוים ליעבע און ערגעבענהייט, איבערגעשמירט זיי מיט ווייסעל פון איי, און באַשאָטען זיי מיט מאָהן, און געטראָגען זיי מיט גרוים שמחה צום גגיד'ס הויז, און געבעטען די גבאים פון רבי'ן, אַז זיי זאָלען זיינע חלות אויך אַרויפ־ברענגען אויפ'ן רבי'נס טיש, כדי דער רבי זאָל איבער זיי המוציא מאַכען.

ביי דעם נגיד אין דער קיך, וואו דער אָרימער בעקער איז געשטאַנען מיט זיינע חלות, האָט מען אוים דעם בעקער געלאַכט. „ער ברענגט אויך פאַר'ן רבי'ן זיינע חלות?“ האָט מען געזאָגט צו איהם מיט שפּאָט. ערשטענס, זענען זיינע חלות, ווי ווייט דער בעקער האָט זיך נישט געמיהט, דאָך געווען אָרימער אין פאַרגלייך מיט די חלות פון רייכען בעקער, ווייל דער אָרימער האָט שטענדיג געבאַקען דאָס ברויט פון אָרימאַן, האָט ער שוין געהאַט פאַרגעסען ווי אַזוי צו באַקען ברויט פאַר'ן רייכען, און דאָס צווייטע האָט מען געוואוסט, אַז דער אָרימער בעקער איז אַ יונג אַן עם הארץ, אַ גראָבער מענש, וואָס באַקט נאָר ברויט פאַר אָרימע לייט און פויערים. און ווי אַזוי קען מען זיינע חלות אַרויפברענגען אויפ'ן רבי'נס טיש?

איז דער אָרימער בעקער אַהיים געגאַנגען פאַרשעמט, מיט אַ צו־בראָכען הארץ, דערפאַר וואָס מען האָט נישט געוואָלט זיינע חלות צונעהמען פאַר'ן רבי'נס טיש.

האָט דער אָרימער בעקער געטראַכט און געטראַכט, און געזאָגט צו זיך: אַז דער רייכער בעקער באַקט חלות פאַר'ן רבי'ן, וועל איך באַקען חלות פאַר גאָט.

אַ גראָבער יונג איז ער געווען, דער אָרימער בעקער, ווי געזאָגט,

האָט ער געמיינט, אַז גאָט בעדאַרף אויך צוועלף פּאַר חלות צו זיין טיש, דעם שבת אָפּצוריכטען — איז ער אַהיים געגאַנגען און האָט אויסגעזוכט דאָס איידעלסטע מעהל, וואָס ער האָט געהאַט אין זיין מולטער, און געבאַקען דערפון צוועלף פּאַר חלות, מיט גרויס ליעבע און כונה. אַלע שענע קונצען פון פלעכטען די חלות האָט ער אין זיי אַריינגעלעגט — און געוואַכט איבער זיי ביים באַקען, אַז זיי זאָלען נישט זיין נישט צו רוי און נישט צופיעל פערברענט, נאָר פונקט אַזוי ווי זיי זענען גוט צו עסען. דערנאָך, אַז ער האָט זיי געהאַט אָפּגעבאַקען, האָט ער גענומען די צוועלף פּאַר חלות אונטערן בוזים און איז געגאַנגען אין שוהל־געסעל אַריין. אַרומגעקוקט זיך אויב קיינער זעהט נישט, האָט ער זיך אין שוהל אַריינ־גע'גנב'עט, צוגעגאַנגען צום ארון קודש, אויפגעעפענט די פירלעד, און אַריינגעלעגט ביי די ספרי תורות די צוועלף פּאַר חלות, און האָט אַזוי געזאָגט:

— גאָט, גאָט, איך האָב געבאַקען פאַר דיר צוועלף חלות, פאַר שבת אויף דיין טיש. איך בעט דיך, נעהם זיי צו, און פאַרשעם מיך נישט.

און צוגעמאַכט דעם ארון קודש איז ער אַוועקגעגאַנגען.

אין דער שטאָדט האָט זיך אויך געפונען אַ שניידער, זעהר אַ פרומער איד, נאָר אַ גרויסער אָרימאַן. דאָס גאַנצע לעבען האָט דער שניידער געאַרבייט מיט זיינע צעהן פינגער אויף זיין שטיקעל ברויט. אַ גאַנצע וואָך איז ער אָפּגעקומען מיט גאָרנישט, און אַלצדינג, וואָס ער האָט פערדיענט האָט ער בעהאַלטען אויף שבת. אַ גאַנצע וואָך האָט ער געלעבט ווי אַן אָרימאַן, קוים איין מאָל אין טאָג געגעסען אַ ביסעל קליסקעלעך אָדער אַ שטיקעל ברויט, נאָר די נשמה צו דערהאַלטען. נאָר ווען עס איז געקומען פרייטאָג, איז די שניידערין אַרויסגעגאַנגען אויפ'ן מאַרק און האָט איינגעקויפט די בעסטע פיש, דאָס שענסטע שטיקעל פלייש און באַשטעלט זיך ביים בעקער די שענסטע פּאַר חלות. ליכט האָבן זיך אין איהר הענגלייכטער געברענט גרויסע, און אַזוי פיעל ווי ביי אַ נגיד. אַלע האָבען זיך פאַרוואונדערט, פון וואַנען דער שניידער האָט געלד אַזאַ רייכען שבת זיך אָנצוגרייטען, און אַ ביסעל פאַראיבעל געהאַט, וואָס אַן אָרימאַן מאַכט זיך אַזאַ וואוילטאָג און גיט זיך אַזוי פיעל נאָך, ווייל נישט איינמאָל האָט די שניידערקע, די אָרימע, אויסגעקויפט פון פיש־מאַרק דעם

שענסטען העכט, נאָר קיינער האָט נישט געוואוסט, אַז דאָס טהוט דער איד, כדי מקיים צו זיין די מצוה פון שבת, וואָס ער האָט זי געהאַט אָנגענומען פאַר זיין מצוה. וואָרום ער האָט זיך געזאָגט, אַלע מצוות קען איך נישט מקיים זיין, וועל איך אָבהיטען איין מצוה — די מצוה פון שבת. און אַ גאַנצע וואָך האָט ער נאָר אָפּגעשפּאָרט, נישט געגעסען, נישט געלעבט, נאָר אַלצדינג, וואָס ער האָט פאַרדיענט, האָט ער בעהאַלטען אויף שבת. אַז דער שניידער איז געקומען אויף דער עלטער, האָבען איהם אָנגעהויבען די הענד צו ציטערען און זיינע אויגען זענען טונקעלער געוואָרען, און ער האָט שוין נישט געקענט פאַרדיענען קיין געלד פון זיין שניידעריי אָנצוגרייטען זיך אויף זיין שבת, אַזוי ווי זיין געוואהנהייט איז געווען. האָט ער אַלצדינג אויספאַרקויפט, וואָס ער האָט נאָר אין זיין שטיבעל געהאַט — אַבי דעם שבת אָבצוהיטען. וואָרום איין זאַך האָט ער געהאַט אָפּגעמאַכט מיט זיך, דער שניידער: נישט אָנצוקומען צו קיין מענשען נאָך הילף און פון קיינעם גאָר נישט צו בעטען, נאָר סיידען ביי גאָט. אַז ער איז שוין גאָר אַלט געוואָרען, און די אויגען זענען ביי איהם שוין אין גאַנצען אויסגעלאָשען געוואָרען און די הענד זענען שוואַך געוואָרען, אַז ער האָט שוין גאָר נישט געקענט פאַרדיענען און ער האָט שוין געהאַט אַלצדינג פון שטוב אויספערקויפט,און נישט געהאַט קיין זאַך מעהר צו פאַרקויפען, אפילו חלות זיך איינצושאַפען אויף שבת, איז ער געגאַנגען אין דער שטיל אין שוהל-געסעל, און אַרומגעקוקט זיך אויב קיינער זעהט נישט, האָט ער זיך אַריינגעגנב'עט אין שוהל אַריין, איז צוגעגאַנגען צום ארון קודש, אויפגעעפענט די טירלעד, און האָט צו גאָט אַזוי געזאָגט:

— דו ווייסט וואויל, ליעבער גאָט, אַז כל זמן איך האָב געקענט אַרבייטען, האָב איך אַלצדינג אָפּגעשפּאָרט אויף שבת. היינט בין איך אַלט געוואָרען, מיינע אויגען זענען אויסגעלאָשען און מיינע פינגער ציטערען, און איך קען נישט מעהר פאַרדיענען, און צו קיין מענשען וויל איך נישט אָנקומען, דורך דעם בעט איך דיך. אַ גאַנצע וואָך וועלען מיר שוין דורכקומען מיט וואָס מען וועט קענען — אָבער אויף שבת וויל איך כאָטש חלות האָבען.

און אַזוי ווי ער האָט אָפּגערעדט זיין געבעט, גיט ער אַ קוק און דערזעהט צוועלף חלות, פרישע, ערשט נאָר וואָס פון אויווען אַרויסגע-

קומען, מיט מאַן און אייל באַשמירט, ליגען אין ארון קודש אין אַ ווינקעל ביי די ספרי תורות.

האָט ער דאָך פאַרשטאַנען, אַז די חלות זענען פאַר איהם. האָט ער זיי בעהאַלטען אין בוזים, און איז אַהיים געלאָפען מיט גרוים שמחה— און האָט די שניידערין געוויזען די צוועלף פאָר חלות, וואָס גאָט האָט איהם אויף שבת צוגעשיקט.

און אַזוי פיהרט זיך דאָרט אין שטאָדט. יעדען פרייטאָג באַקט דער אָרימער בעקער אָפּ צוועלף פאָר חלות פאַר גאָט און טראָגט זיי אין שוהל אַריין, און לעגט זיי פאַר גאָט אין ארון קודש אַריין, און דערנאָך קומט דאָס אָרימע שניידעריל און קריעגט פון גאָט די חלות אויף שבת.

אַזוי לאַנג ווי דער שניידער האָט געלעבט, האָט איהם גאָט צוגע־שיקט חלות יעדען פרייטאָג אויף שבת. נאָך זיין טויט איז געקומען אַן אַנדער אָרימאַן און האָט צוגענומען גאָטס ברויט.

און אַזוי לאַנג ווי דער אָרימער בעקער האָט געלעבט אין שטאָדט און געבאַקען זיינע חלות פאַר גאָט, איז געקומען איבער דער שטאָדט גאָטס ברכה, אַלע האָבען געהאַט פרנסה, אָהן חרפות. קיינמאָל האָט מען נישט געהערט, אַז אַ קימפעטאָרין זאָל שווער צו קינד געהן אין דער שטאָדט, מגפות און שרפות האָבען די שטאָדט געמידען, און קליינע קינדער געדייען דאָרט און ציהען זיך אויף צו תורה וחופה ומעשים טובים.

אין דער שטאָדט זאָגט מען, עס איז דערפאַר, וואָס דער רייכער בעקער באַקט צוועלף פאָר חלות אויף יעדען שבת פאַר דעם רבי'ן און דער רבי מאַכט המוציא איבער זיי.

אין שווארצוואלד

(ערצעהלונג)

דעם זומער האָב איך געוואָהנט אין שווארצוואַלד, וואו דער דאָקטאָר האָט מיך פערשיקט אין אַ שטילען אָבגעלעגענעם אָרט, אויס־צורוהען מיינע צורודערטע נערווען, וועלכע זענען דורך די געשעהענישען פון די לעצטע יאָהרען זעהר אָנגעשטרענגט געוואָרען. דעם אַברוה האָב איך גוט פערדיענט און בעדאַרפט גאָר זעהר: פאַר אַ פּאָר יאָהר האָב איך נישט געהאַט קיין בעריהרונג מיט דער נאַטור. געוואָהנט אין אַ גרויסער רעש'דיגער שטאָדט, און האָב איך זיך אַרויסגעכאַפּט אויף אַ טאָג אָדער צוויי, האָב איך מיט מיר מיטגעבראַכט דעם רעש פון דער שטאָדט אויפ'ן פעלד אַרויס.

מיר האָט געפעהלט אַ לאַנגע בעהעפטונג מיט דער נאַטור. דאָס לעבען אין דער גרויסער שטאָדט, מיין פּראָפעסיע, די געשעהענישען פון די לעצטע יאָהרען האָבען אַזוי געהאַט מיינע נערוועו אָנגעשטרענגט, אַז איך האָב נישט געזעהן ווי איך האָב איינציגווייז אַלע מיינע פריינד פערוואַגדעלט אין פיינד. איינגערעדט זיך פערשידענע קרענק און געהאַט דורך די שלאָפלאָזע נעכט פאַנטאַסטיש־שרעקענדע אילוזיעס, וואָס האָבען געשטייגערט מיינע אויפרעגונגען ביז צו משוגעת.

— נישט אַרבייטען, וועניג לעזען, פיעל שפּאַצירען, און אָנשטאָט מיט שענע דאַמען, האָט'ס יחידות מיט דער נאַטור — האָט מיר מיין פריינד, דער דאָקטאָר, אָנגעזאָגט.

און איך האָב פּינקטליך אויסגעפיהרט זיין געבאָט. געוואָהנט האָב איך אין אַ פערלעגען דאָרף, וואָס וועניג טוריסטען קומען דאָרט אַהין. דער

אָרט איז געלעגען אין אַ אור=אַלטער נעגענד, אָבגעוואָרפען פון אַ וועג, צווישען שוואַרצוואַלדישע פויערשע הייזער, אין אַ טאָל, און אַרומגערינגעלט מיט גרין נאָדעל=וואַלדיגע בערג. געאַרבייט האָב איך גאָרנישט, געלעזען האָב איך לאַנגווייליגע ראָמאַנען, און דער עיקר האָב איך פיעל שפּאַצירט. געקויפט זיך אַ פּאָר שטאַרקע, געלע שיך מיט ספּאָרט=זאָקען, גענומען, ווי מיינע פריינד, די דייטשען, אַ „רוק=זאַק" אויף די פּלייצעס, געקויפט אַ שטאַרקען אונגאַרישען שטעקען מיט אַ שטאָלענעם שפּיץ און געלאָזט זיך אין וועג אַריין. יעדען טאָג האָב איך אויסגעזוכט אַן׳אַנדער פּלאַץ אין דער אומגעגענד. איך בין געקראָכען אויף בערג, גענידערט אין טאָלען, געוואַנדעלט דורך איינזאַמע וועגען אין וואַלד, דערשראָקען דורך מיינע טריט יונגע האָזען און סאַרנעס, געבאָדען זיך אין קאַלטע פליסיגע טייבעלער, וואָס זענען געקומען פון קוואַלען=וואַסערן, וואָס האָבען דורכגעשליפען זיך וועגען דורך וועלדער, איבער שטיינערנע בערג, און איך האָב זיך אָנגעהויבען צו פיהלען פיעל פרישער און געזונדער, בין נאָך יעדער רייזע זיס מיד געוואָרען, געגעסען מיט אַפּעטיט און געשלאָפען בייגאַכט פעסט אָהן חלומות.

איך האָב געהערט פון אַנ׳אָרט, וואָס אַלע האָבען געריהמט, אַז עס זאָל זעהר שען און אינטערעסאַנט זיין. מען האָט דאָס גערופען „קלויסטער=רואינע", און עס איז געלעגען אַ טאָג רייזע פון אונזער דאָרף, אין אַ טאָל, צו וועלכען עס איז געווען שווער צוצוקומען, ווייל מען מוז קריכען איבער הויכע וואַלדיגע בערג, אַ ניין הונדערט מעטער איבער דער אויבערפלעכע פון ים, ביז מען קומט דאָרט אַהין. קיין פאָהר=וועג האָט דאָרט נישט אַהינגעפיהרט. מען האָט נאָר געקאָנט אַהינקומען צופוס, אַ שטיק וועגס, איבער דעם אַזוי גערופענעם „העהען=וועג", דאָס איז דער אַלטער וועג, אויף וועלכען מען איז פאַרצייטענס געגאַנגען און געריטען. און זייט עס זענען געבויט געוואָרען די באַהנען איז דער וועג פערגעסען און פערוואַקסען געוואָרען און ווערט נאָר בענוצט פון פוס=וואַנדער. דערנאָך פיהרט אַ שמאָלער שטעג דורך אַ געדיכטען וואַלד, איבער ווילדע שטיינער=בערג. דער וועג איז זעהר שווערליך און אַליין צו געהן אויך געפעהרליך. איך האָב זיך אָבער אונטערגענומען צו מאַכען די רייזע, ערשטענס, צוליב די בעריהמטע וואַסערפאַלען, וואָס געפינען זיך ביי דער „קלויסטער=רואינע", און צווייטענס, צוליב די פיעל לעגענדען, וואָס געהען=אום וועגען דער

רואינע. אויף דעם אָרט, וואו עס שטעהט די „קלויסטער=רואינע“, האָט אַמאָל געזאָלט שטעהן, ווי עס דערצעהלט די לעגענדע, אַ טעמפעל פאַר דער וועגוס, וואָס די רוימער האָבען אויפגעשטעלט פאַר זייערע לעגיאָנען, וואָס זיי האָבען געהאַט שטעהן ביי די געגענדען פון רהיין, אָבצוזיאָגען די ווילדע גערמאַנען, וואָס האָבען זיך פון זייערע פינסטערע וועלדער געלאָזט אויף רוים. דערנאָך איז דער טעמפעל איינגעזונקען און פערגעסען געוואָרען, נור דורך דער צייט פון די קרייצצוגען, ווען פיעל ריטער האָבען זיך געלאָזט איבער די וועלדער ציהען קיין ירושלים צו בעפרייען יעזוס'עס קבר פון די הענד פון די אומגלויביגע — האָט דאָרט אויף דעם אָרט, וואו עס איז געשטאַנען דער וועגוס=טעמפעל, געזאָלט שרעקען מיט שדים. פיעל ריטער זענען פערבלאָנדזשעט געוואָרען, אַראָבגעפיהרט געוואָרען פון וועג און פערפיהרט אין זומפען, אין לבנה=בעלויכטענע ווילדע וואַסער=פאַלען, פון אַ שענע פרוי, וואָס האָט געוואָהנט אין וואַלד. אויף דעם אָרט, וואו עס איז געשטאַנען דער וועגוס=טעמפעל, האָט מען פיעל משוגענע ריטער געפונען. מען האָט דאָרט געזוכט און צווישען ווילדע צווייגען און בלעטער געפונען ליגען אַ סטאַטוע פון דער וועגוס. די סטאַטוע האָט מען צושמעטערט און אויף דעם אָרט האָט מען אַ קלויסטער אויפגעשטעלט פאַר דעם געקרייציגטען גאָט. דער קלויסטער האָט זיך אָבער אויך נישט לאַנג געהאַלטען. באַלד איז ער דורך אַ אונבעוואוסטע סיבה צושטערט געוואָרען, און ס'איז נור איבערגעבליבען אַ רואינע, וועלכע שטעהט נאָך ביז היינטיגען טאָג.

היינט געפינט זיך דאָרט אַ פערגעסען דאָרף מיט אַ פויערשען האָטעל, וואָס אַ דייטש האָט אויפגעשטעלט פאַר די צו=וואַנדעלדיגע טוריסטען, וועלכע בעזוכען דעם אָרט.

אויסגעקליבען זיך אַהין צו געהן האָב איך זיך דוקא אין אַ רעגענדיגען טאָג. פון מיין קינדהייט אָן האָב איך זיך נישט בעהאַלטען פאַר'ן רעגען, פערקעהרט, איך האָב איהם אויפגעזוכט דאָרט, וואו עס האָט זיך נאָר געלאָזט און די געוואָהנהייט איז מיר געבליבען נאָך ביז היינט. מיר דאַכט זיך, אַז אין רעגען פיהלט דער מענש אַ אונמיטעלבאַרע פעראייניגונג מיט דער נאַטור. דער רעגען, וועלכער פעראייניגט די ערד מיט'ן הימעל מעהר ווי די זון; דער רעגען, וואָס דעקט אויף דאָס ריכטיגע פנים פון דער ערד, וואָס גיט צוריק די גרינס פון די לאָנקעס זייער קאָליר,

וואַשט אויך אָפּ פון מענשענ'ס קאָפּ, פון מענשענ'ס לייב דעם שטויב פון דער שטאָדט, און ער ערוועקט אין מענשענ'ס געמיט דאָס נאַטירליכע געפיהל צו דער ערד, פון וועלכער ער קומט. דער מענש פיהלט זיך אונטער'ן רעגען צוגעוואַקסען צו דער ערד, ווי אַ געהעמדיגער בוים...

ווען איך בין אַרויס פון טאָל, אין וועלכען עס איז געלעגען דאָס דאָרף, וואו איך האָב געוואָהנט — איז די גאַנצע וועלט געווען איינגעהילט אין וואָלקען, וואָס זענען אַראָבגעפאַלען פון די אַרומיגע בערג. די וואָלקענס זענען געלעגען געדיכט איבער די שפּיציגע נאָדעל-וועלדער, גאָר דאָ און דאָרט האָט זיך אַנטפּלעקט פון אַ צוריסענעם וואָלקען אַ שפּיץ פון אַ גרינעם באַרג, פון וועלכען עס איז אַרויסגעגאַנגען אַ פּאַרע, און עס האָט זיך געדרויכערט פון איהם, ווי עס וואָלט אין איהם אַ פייער געברענט. דער וועג איז געווען פייכט און דאָס פליסענדיג וואַסער אין טייך, וואָס לייכט ביים וועג, איז געווען איבערפילט און גערוישט מיט מעהר פרישקייט ווי תמיד. אויף דעם פייכטען וועג האָבען זיך געשלייכט נאַסע ווערים, שוואַרצע בלישצענדיגע שלענגלער, יאַשצערקעס און אַנדערע שלײַכענדיגע בעשעפעניסען, וואָס זענען אַרויסגעקראָכען פון זייערע בעהעלטעניסען. נישט ווילענדיג איז מיר געקומען אויפ'ן זינען, וואָס איך האָב געלעזען איבער בודהאַ. בודהאַ איז קיינמאָל נישט געגאַנגען מיט זיין מענגע מאָנאַכען, וואָס האָבען איהם שטענדיג בעגלייט איבער'ן וועג, נאָך אַ רעגען, כדי זיי זאָלען נישט צוטרעטען די ווערימלעך, וואָס קריכען אַרום אויף די וועגען, מיט זייערע טריט. און טאָמער איז איהם יאָ אַמאָל אויסגעקומען צו געהן איבער'ן וועג אין אַ רעגען, האָבען זיך געפונען אַ טייל פון זיינע מאָנאַכען, וועלכע זענען פאָראויסגעגאַנגען און אויפגעקליבען יעדעס ווערימעל, יעדעס בלימעל, יעדעס צווייגעל, און פערטראָגען עס אין אַ זייט, כדי די מענשען זאָלען זיי נישט צוטרעטען מיט זייערע טריט. אונוויסענדיג האָב איך געהיט מיינע טריט, ווי בודהאַ, אַז איך זאָל נישט צוטרעטען די קריכענדע ווערים, מיינע מיט-בעשעפעניסען...

מיין וועג האָט געפיהרט באַרג אַרויף. איך האָב געדאַרפט שטייגען אַ דריי-פיער הונדערט מעטער אין דער הויך איבער אַ וואַלדיגען וועג. וואָס העכער איך בין געקומען אויפ'ן באַרג, אַלץ קלערער איז עס געוואָרען. באַלד האָט דער רעגען אינגאַנצען אויפגעהערט. דער הימעל האָט זיך אָנגעהויבען אויסצוקלערען, די פאַרבען פון דער נאַטור, דאָס בלוי פון

הימעל, די גרינקייט פון דעם פעלד און די טונקעלהייט פון די וועלדער — זענען געוואָרען קלערער, פרישער, ריינער, און די גאַנצע וועלט איז געווען ווי אויסגעצוואָגען און אָבגעוואַשען און אויסגעקוקט מעהר בעהאַרציגט. די פייכטע בוימער און די פייכטע וואָרצלען פון די אויסגעהאַקטע״בוימער האָבען זיך געטרונקען אין דעם קלאָרען הימעל, און פון זיי איז אַרויס־געגאַנגען דינע וואָלקענדליגער רויך. איך האָב זיך אומגעקוקט אין טהאָל, פון וועלכען איך בין אַרויפגעקומען, און האָב געזעהן, אַז דער גאַנצער טהאָל איז נאָך פול געווען מיט וואָלקענס, די וואָלקענס האָבען זיך יעצט געהויבען פון טהאָל, און עס איז געווען, ווי זיי וואָלטען זיך געוואָלט הויבען אין דער הויך און צוריקגעהן אין די הימלען אַרויף, פון וואַנען זיי זענען געקומען. אָבער זיי האָבען נישט געקענט. די וואָלקענס האָבען אויס־געזעהן ווי געפאַלענע הימעל־טעכטער, ביי וועלכע עס זענען די פליגעל אַרונטערגעשלאָגען געוואָרען. זיי האָבען זיך געהויבען און צוריקגעפאַלען אין די טהאָלען אַריין, און זיי זענען צוריסען געוואָרען אויפ׳ן וועג צווישען די בוימער פון די וועלדער, אין וועלכע זיי זענען אַריינגעפאַלען...

די שטאָלצע הימלישע טעכטער זענען געווען אָבגעריסען פון הימעל, אויף די גרינע ווייכע לאָנקעס אין טהאָל אַראָפּ האָבען זיי נישט געקענט קומען און צום הימעל האָבען זיי זיך נישט געקענט אַרויפהויבען. זיי האָבען זיך געוויקעלט מיט זייערע לייכטע דורכזיכטיגע לייבער אַרום די האַרטע ברעגען פון די בערג, די שטעכעדיג־הויכע גאָדעל־וועלדער, וועלכע זענען געוואַקסען משופּע אַראָב די בערג, האָבען צוריסען זייערע שלייערס, דורכגעלעכערט זייערע לייבער און זיי, די ווייבליכע וואָלקענס, האָבען מיט זייער האַרץ און ברוסט געהאַלזט די שטעכעדיגע בערג...

אָבער עס איז זיי דערפאַר געלונגען וויכער צו מאַכען די האַרטקייט פון די בערג, געמאַכט זיי עלאַסטיש, און עס האָט זיך גערדאַכט, אַז די בערג מיט די וועלדער, וועלכע ס׳וואַקסען אויף זיי, שווימען אין נעבעלדיגע ימים... וואָס מעהר איך בין געגאַנגען, אַלץ מעהר האָט דער וועג מיך פערפיהרט אין אַ געדיכטען, ווילדען וואַלד אַריין. דער פוס־וועג איז געווען בעוואַקסען און מען האָט איהם נישט אָנגעזעהן. איך האָב געמוזט אַליין זוכען אַ וועג דורך די פייכטע געדיכטע מאַסען, וואָס מען האָט געטרעטען אויף זיי ווי אויף איינגעזאַפּטע שוואָמען. די געגענד איז יעצט ווילדער געוואָרען און אונהיימליכער. אויף די ראַנדען פון אַ אָבבויגענדיגען

טיפֿען אָבגרונד, אין וועלכענס טיפֿעניש עס האָט געפּלאָסען אַ טייך איבער ווילדע שטיינער־פּלאַטען, זענען געוואָקסען בוימער מיט די וואָרצלען אַרויסגעדרעהט פֿון דרויסען. די בוימער האָבען אויך געהאַט פֿערשידענע ווילדע געשטאַלטען. טייל זענען געווען געקריפּעלט, אַנדערע האָבען געטראָגען הויקערס, ביי אַנדערע זענען די צווייגען געווען אַזוי פֿערדרעהט, אַז זיי האָבען אויסגעזעהען ווי פֿערוואקסענע לעבעדיגע חיות און מענשען... ווילדע, גרויסע שטיינער־פֿאַלען האָבען זיך געהויבען איבער די פּנים׳ער פֿון די בערג און פֿון צווישען די שפּאַלטען פֿון די שטיינער זענען בוימער אויסגעוואָקסען. וואָס העכער עס הויבט זיך דער באַרג, אַלץ טיפֿער נידערט אַראָב דער אָבגרונד ביי דער זייט פֿון וועג, אַזוי, אַז דאָס רוישען פֿון וואַסער פֿון דער טיף פֿון אָבגרונד הערט זיך שוואַכער. איבער שוואָמעדיגע מאָך־וועגען קריכען פֿערשידענע אויסטער־לישע, מיט הערנער בעוואַקסענע שלימאַקעס. כאָטש דער הימעל איז קלאָרער, אָבער דער וואַלד איז פֿייכט. און מיין קלייד איז פֿייכט. איך הער דאָס קלאַפּען פֿון מיין האַרץ שטייגענדיג אין דער הויך. מיין טעמ־פּעראַטור מוז אויך זיין אַ שטייגענדיגע, נור איך פֿיהל נישט. איך פֿיהל זיך לייכט, שכור׳לעך אַביסעל. אין קאָפּ קומען פֿערשידענע געדאַנקען. איך רעד זיך איין, אַז די ווילד־פֿאָרמדיגע בוימער זענען פֿאַרהאָלצטע בריות, און די ווילדע שטיינער זענען פֿערשטיינערטע פֿאַרצייטיגע חיות. גאָרנישט האָט זיך געענדערט אין דעם וואַלד פֿאַר דורות און דורות. אַזוי האָט אויסגעזעהן דער וואַלד, ווען דער אור־מענש האָט איהם בעוואָהנט, אַזוי האָט ער אויסגעזעהן דער וואַלד, ווען דער אור־מענש איז צום ערשטען מאָל אַרויסגעקראָכען פֿון אונטער אַ פֿייכטען וואָרצעל, ווי דער שלימאַק און ווי די יאַשצערקע.

דענקענדיג אַזוי האָב איך נישט געזעהן, ווי איך בין אָבגעגאַנגען אין וואַלד אַ שעה דריי־פֿיער. דער הימעל האָט זיך שוין אין גאַנצען אויס־געלייטערט און די זון, וועלכע האָט זיך יעצט אַרויסגעאַרבייט פֿון די וואָלקענס, איז פּונקט אַרויסגעקומען אונטערצוגעהן. זי האָט זיך אָנגעזעגענען מיט איין מאָל אין אַ גאָלדענעם באָל, וואָס איך האָב נאָר געזעהן דורך די שפּאַלטען פֿון די צווייגען. דורך די שפּאַלטען פֿון די צווייגען האָבען זיך אַריינגעגאָסען די שטראַהלען פֿון דער זון און אויסגעזעהן ווי זונען־הערנער, ווי מען פֿלעגט עס אויסמאָלען אַרום די קעפּ פֿון הייליגע

אויף די קריסטאַליכע בילדער. איך האָב אָבער יעצט געקלערט מעהר וועגען דער לבנה ווי פון דער זון. איך האָב איינגעזעהן, אַז איך האָב זיך פער־שפּעטיגט און עס וועט מיר אויסקומען צו געהן אַ שטיק אין דער נאַכט אַריין. כ'בין נייגעריג געווען צו וויסען, אויב דער הימעל וועט האָבען די נאַכט אַ לבנה־לאַמטערן...

יעדענפאַלס האָב איך זיך אונטערגעאיילט אָנצוקומען אויף דעם אָרט איידער די נאַכט פאַלט צו. איך בין שוין יעצט די גאַנצע צייט געגאַנגען אין דער הויך, איבער אַ גוטען אויסגעטראָטענעם וועג, אויף וועלכען מען פלעגט פאַרצייטענס פאָהרען מיט פּאָסט־וואָגענס. מיט'ן אָוועגד־צו, איידער די נאַכט איז נאָך צוגעפאַלען, בין איך אָנגעקומען צו אַ וועג־ווייזער, וואָס האָט מיר אָנגעוויזען, אַז דער פּלאַץ, וואָס איך זוך, געפינט זיך אונטען אין טהאָל. איך האָב זיך אַראָפּגעלאָזט אין טהאָל. באַלד אָבער איז פינסטער געוואָרען. איך וויים נישט צי די לבנה האָט יאָ געשיינט אויפ'ן הימעל צי נישט. יעדענפאַלס האָבען די געדיכטע בוימער אַזוי פערשטעלט דעם הימעל, אַז מען האָט קיין ליכט נישט געזעהען. מיין אויג איז אין דער טונקעלהייט געוואָרען ביסלעכווייז צוגע־וואָהנט צו זעהן דעם וועג. איך האָב אָבער נישט געוואוסט, אויב איך געפין זיך אויפ'ן ריכטיגען וועג, ווייל עס האָט אָנגעהויבען וואָס אַמאָל מעהר טונקעלער צו ווערען. אין דעם האָב איך דערהערט פון טהאָל אויפ־געהן אַ דין זילבערנעם קלינגען פון אַ קלויסטער־גלאָק, און איך בין נאָכגעגאַנגען נאָך דעם קלאַנג אין טהאָל אַראָפּ. אַז איך בין אַראָבגעקומען אין טהאָל אַראָפּ האָט זיך אויסגעלאָזט, אַז עס איז נאָך טאָג געווען. עס איז געווען איינער פון יענע רעגענדיגע טעג ווען מען מיינט, אַז עס איז שוין אָבענד. מיט אַמאָל בעווייזט זיך די זון ערגעץ־וואו אין אַ ווייטער־דיגען האָריזאָנט, וואָס מיר זעהען שוין נישט, נאָר מיר קריגען אַהער דאָס ליכט פון דאָרט. דער טהאָל זייענדיג פריי פון די בוימער, האָט געהאַט איבער זיך אַ גרויסען שטיק פרייען הימעל, פריי פון וואָלקענס, און אַ בלאַסע לבנה האָט זיך אָנגעהויבען אויסצושניידען אין הימעל, קומענדיג אַרויסצורייטען אויפ'ן רוקען פון וואַלד־באַרג.

דער קלינגענדער גלאָק פון קלויסטער האָט גערופען צו אָבענד־געבעט, נאָר אין טהאָל האָט מען קיין הויז נישט געזעהן, קיין מענש, און וואָס נאָך מעהר וואונדערליך, מען האָט קיין קלויסטער נישט אָנגעזעהן.

פרייע פעלדיגע קליינע בערגלעך האָבען זיך געהויבען אונטער אַ ברייטען און אַ לאַנגען טהאָל. דאָס היי, וואָס איז געלעגען געשניטען אויף די בערגלעך פון טהאָל, האָט נאָכ'ן רעגען געשמעקט מיט אַנ'אָטעם־פער־באַפּענדען פערפומעדיגען גערוך. עס האָבען זיך געהערט די גלעקלעך אויף די העלזער פון די קיה, וואָס זענען איצט אַראָבגעקומען פון די וואַלדיגע בערגלעך. אויפ'ן וועג האָט מען קיין מענש נישט געזעהן און עס איז נישט געוועז וועמען צו פרעגען וואו עס איז דאָ אַ הויז אַריינ־צוגעהן. נאָכגעהענדיג אָבער נאָך דעם זילבערנעם קלאַנג פון די קירכען־גלאָקען, האָב איך מיט אַ מאָל דערזעהן אָבגערוקט פון וועג אין אַ טהאָלכעל, פערשטעלט צווישען הויכע שלאַנקע טענען־בוימער, וואָס האָבען אויסגעזעהן ווי טאַפּאָלען, אַ הוילע וואַנד פון אַ רואינע, וואו דורך די הויכע גאָטישע בויגען־פענסטער האָט דורכגעשיינט דאָס ליכט פון פערגאַנגענעם טאָג אויסגעמישט צוזאַמען מיט דעם בלאַסען ליכט פון דער אויפגעהענדער לבנה. איך בין אַראָפּ פון וועג אין טהאָלכעל אַריין און אַ לאַנגער שמאָלער שטעג, מיט צוויי שורות בעזעצטע קאַשטאַנ־בוימער, האָט מיך צוגעפיהרט צו דער רואינע פון קלויסטער. די רואינע איז בעשטאַנען פון גאָטישע קירכען־וואַנד, אונטערגעשטיצט מיט בויגענס. צו איין וואַנד איז געוועז צוגעבויט אַ הילצערנע קאַפּעלע, פון וועמענס קליינעם טורעם עס האָט זיך אַלץ געהערט דאָס קלינגען פון גלאָק. די טהיר פון דער קאַפּעלע איז געשטאַנען אָפען, און איך בין אַהין אַריין נאָכפרעגען זיך אויף אַ הויז, וואו איך זאָל קענען איבערנעכטיגען די נאַכט.

אין דער קאַפּעלע איז קיינער נישט געווען, דאָס רויטע ליכט, וואָס האָט געברענט פאַר די הייליגע בילדער, האָט אַ ביסעל בעלויכטען די פינסטערקייט און איך האָב דערזעהן אַ צווייטע אָפענע טהיר, וואָס האָט געפיהרט צום טורעמ'ל, פון וואַנען עס האָט זיך געהערט דאָס קלינגען. פערשטעהענדיג, אַז אויבען, אויפ'ן טורעמ'ל, וועל איך וועמען עס איז געפינען, האָב איך קיין סך נישט געקלערט און בין אַרויפגעקראָכען אויף די פערדרעהטע לאַבירינט־טרעפּלעך צו די גלאָקען.

פערוועבט אין אַ טונקעל־שיין, וואָס האָט אַריינגעשטראָמט דורך די אָפענע ראָמאַנטיש־אויסגעשניטענע פענסטערלעך פון טורעמ'ל, פון טאָג און לבנה־ליכט, איז געשטאַנען אַ גאָלד־האָריגע שלאַנקע פיגור און האָט געצויגען מיט די שטריק, ביי וועלכע עס זענען געווען אָנגעבונדען

די פיסלער פון די גלאָקען. זי האָט מיך נישט בעמערקט אַרויפקומען און אַז איך האָב זי ערשראָקען מיט מיין „גוט־אָבענד“, האָט זי זיך פער־וואונדערט אומגעקוקט, באַלד אָבער איינלאַדענדיג געשמייכעלט צו מיר.

— קען מען ביי אייך אין דאָרף איבערנעכטיגען?

— געוויס, שאָקעלט זי מיט׳ן קאָפּ.

זי האָט מיר געקוקט אין פּנים אַריין און געשמייכעלט.

עס איז געווען אַ כאַראַקטעריסטישער רהיינישער טיפּ פון אַ בלאָנד מיידעל. יעדעס מאָל, ווען איך זעה דעם טיפּ דאַכט זיך מיר, אַז אַזוי האָט געמוזט אויסזעהן די „בלאָנדע בעסטיע“ אָדער די „לאָרעליי“. בראָנזענע רויטע האָר, הויך און שלאַנק אין געשטאַלט און דער קאָליר פון לייב איז הערליך וויים, בעשאָטען מיט פיעל צימרינגט זומער־פלעקלעך. דער טיפּ איז זעהר פערשפרייט צווישען די רהיינישע מיידלעך און עס דאַכט זיך, אַז זיי האָבען אין זיך איינגעזאַפּט פון די הייסע זונען־שטראַהלען, וואָס מאַכען רייף די וויינטרויבען אויף די בערג ביי די ברעגען פון רהיין. מיר האָט אָבער געשלאָגען גלייך אין די אויגען די אונגאַטירליכע העלקייט פון איהר הויט, אַ געוויסע קאַלטקייט און שטרענגקייט אין דעם האַלטען פון איהר שלאַנקער, שענער פיגור. נאָר דאָס בלייכע לייבען־לייב, אַרויסשיינענדיג פון דעם קרוין ברענענדיגע האָר, האָט געהאַט זעהר פיעל ליידענשאַפטליכען ריטם. דאָס מיידעל האָט מיך אָנגעקוקט פריינדליך און האָט זיך אָנגערופען:

— ווען זי וועלען וואַרטען, וועל איך זי פיהרען אין דאָרף אַריין.

— מיט פערגניגען.

— נאָך וואָס קלינגען זי, עס קומען דאָך נישט קיין בעטענדע? — פרעג איך.

— דאָס מוז זיין. עס איז פאַר דער וועגוס וועגען.

איך האָב צוערשט נישט פערשטאַנען וואָס די וועגוס האָט צו טהון מיט דער קירכע, נאָר דערמאָנענדיג זיך וועגען די לעגענדע, וואָס איך האָב געלעזען, אַז דער קלויסטער שטעהט אויף דעם גרונד פון אַ וועגוס־טעמפּעל, איז מיר רעכט געוואָרען.

— פערפיהרט די וועגוס נאָך? — פרעג איך דעם מיידעל מיט שפּאָט.

— נאָך פון צייט צו צייט! — ענטפערט דאָס מיידעל מיט אַן ערנסטען שמייכעל.

— מוז מען זיך היטען? — זאָג איך אין געלעכטער.

— דאָס זאָלען זי אויך, — ענטפערט דאָס מיידעל אויך אין דעם זעלבען טאָן.

דאָס ציהען די שטריק פון גלאָק איז דעם מיידעל אָנגעקומען מיט אָנגעשטרענגקייט, איינבויגענדיג איהר שענע הויכע פיגור אונטער דער לאַסט פון שטריק. נישט איבערקלערענדיג האָב איך געפרעגט ווי אויף קאַטאָוועס:

— זאָל איך איהנען העלפען, פריילין?

— אַז זיי ווילען אַזוי פריינדליך זיין, האָט זי געזאָגט, און האָט מיר איבערגעגעבן די שטריק פון גלאָק.

נישט איבערקלערענדיג, ווי אין שפּאַס, האָב איך גענומען די שטריק פון גלאָק און געקלונגען.

— איך מוז די קיה נאָך צוזאַמענטרייבען, ווען זיי זענען פערטיג, קומען זי אַראָפּ — זאָגט דאָס מיידעל, און געהט אַראָפּ פון די טרעפּען.

צוערשט האָב איך גאָרנישט געטראַכט וועגען דעם וואָס איך טהו, אַלעס איז מיר פאָרגעקומען אַזוי נאַטירליך. נאָר איבערבלייבענדיג אַליין מיט די שטריק פון די קלויסטער־גלאָקען אין דער האַנד, איז מיר פאַר־געקומען מיין לאַגע נישט נאָר אַ קאָמישע, נאָר אויך אַ געפעהרליכע. ווען עס קומט פּלוצלונג אַריין איינער פון די פּויערים פון האָרף און געפינט מיך מיט מיין שעהנע יודישע נאָז און סעמיטישע אויגען, שטעהענדיג און האַלטענדיג די שטריק פון קלויסטער־גלאָק, וואָלט ער מיך אָנגענומען פאַר אַ טייוועל, וואָס איז אַראָפּגעקומען אויף גאָט'ס ערד, און איך בין אַ קאַנדידאַט כאָטש פערברענט צו ווערען אויף אַ פּייער־שטוים. אויפצוהערען צו קלינגען האָב איך אויך מורא געהאַט, טאָמער בעדאַרף מען נאָך און די גוים וועלען ערשט דערויף אויפמערקזאַם ווערען. און דאָ פאַלט די נאַכט צו, און איך בין אין קלויסטער אַליין אין אַזאַ אונגעוועהנליכער לאַגע, און דאָס מיידעל בעוויזט זיך נישט. ענדליך נאָך אַ לאַנגע ווייל, האָב איך „דעם שפּאַס גענוג געהאַט", אַוועקגעוואָרפען די שטריק פון די גלאָקען און בין פלינק ווי אַ גנב אַראָב און אַרויס־געלאָזט זיך אין דרויסען.

יעצט איז שוין גאַנץ נאַכט געווען, נאָר עס איז מעהר ליכטיגער געווען ווי פריהער, ווייל דאָס ליכט פון דער לבנה האָט פיעל לויטערער און העלער געשיינט.

איך האָב געטראָפען מיין רויטע „לאָרעליי" אָנקומענדיג מיט די קיה פון בערגעל אַרונטער און זי רופט מיר צו פון דער ווייטענס:

— נו, האָבען זי נישט קיין אַנגסט געהאַט?

— פאַרוואָס? — פרעג איך.

— פאַר דער וועגנוס!

— איך בעדויער. איך האָב קיין וועגנוס נישט געזעהן אויסער זי, פריילין.

— היטען זי זיך. די וועגנוס „שפּוקט" (פערפיהרט) אויף דעם אָרט.

— איך וואָלט געוואָלט, אַז זי זאָל מיך אויך פערפיהרען, ווייז איך איהר אויף דער לבנה.

— אין די לבנה=נעכט איז עס זעהר געפעהרליך, זי בעווייזט זיך מערהרסטענס אין די לבנה=נעכט.

— איך בין גרייט אויף איבערלעבענישען.

— זי וועלען נישט אַזוי רעדען, ווען זי וועלען זיך טרעפען מיט איהר אויג אויף אויג.

אַזוי שפּאַסענדיג זענען מיר צוגעקומען צום דאָרף. עס איז אייגענטליך נישט קיין דאָרף, אין גאַנצען בעשטעהט עס פון איין פּויערישעס „ווירטס=הויז", וואָס געפינט זיך אין אַנ'אַלטער געביידע, וואָס האָט אַמאָל געהערט צום קלויסטער, און האָט פיעל שטאַלען, וועלכע זענען איבערגעבליבען פון אַלטע גוטע צייטען. אין דער ווירטשאַפט האָבען זיך געפונען אייניגע פּוס=טוריסטען; דער ווירט, אַנ'אַלטער גוטמוטיגער פּויער מיט אַ פּאָר רויטע באַקען פון וויין טרינקען, האָט מיך געפיהרט אין מיין קליינעם נאָר ריינעם צימער. איך האָב זיך אָבגעוואַשען און אַראָב אין דער ווירטשאַפט עסען.

איך האָב זיך נאָך דעם לאַנגען שפּאַציר לחלוטין נישט געפיהלט מיעד, פערקעהרט, פריש, מונטער און הונגעריג און פאַרגענומען זיך גוט צו עסען.

אין דער ווירטשאַפט האָב איך געפונען דעם ווירטה מיט זיין משפחה און די פּאָר געסט, וואָס זענען געווען אַלע צוזאַמען ביי איין טיש

און געגעסען; איך האָב געקריגען אַ שטעל ביים טיש. דער אופן ווי מען האָט דערלאַנגט דאָס עסען און דאָס עסען אַליין איז געווען אַ ביסעל צו פּרימיטיוו פאַר מיין גרויסשטאָדטישען געשמאַק, נאָר איך האָב נישט געקוקט. איך בין הונגעריג געווען און דאָס עסען האָט מיר געשמעקט און איך האָב געגעסען מיט אַפּעטיט. געהייסען מיר דערלאַנגען אַ גוטע פלאַש רהיין וויין, מיט וועלכע דער ווירט האָט זיך געריהמט, אַז עס איז פון בעסטען פון זיין קעלער. ביים טיש איז אויך געזעסען דאָס רויטע מיידעל, וואָס האָט מיך געבראַכט אין דאָרף אַריין. איך האָב נישט געוואוסט צי זי איז אַ טאָכטער פון ווירטה צי אַ פרעמדע. זי איז געזעסען מיט די משפחה צוזאַמען ביים טיש. ערשט יעצט ביים ליכט פון לאָמפּ האָב איך זי געקענט גוט זעהען. זי האָט פערמאָגט צוויי געדיכטע רויטע צעפּ, וועלכע האָבען זיך אַראָבגעוואָרפען אויף איהר פולען רונדיגען קאָרק, אַ שענעם הויכען האַלז, פון אַ וואונדערבאַרען ווייסען קאָליר, אויף וועלכען עס איז שטאַרק געזעסען איהר קאָפּ, אַ קליינער שטערן, אַ גלייכע ציטערדיגע נאָז און פיעלע זומער-שפּרינקלעד צושאָטען אַרום איהרע בלויע גרויסע אויגען-ראַהמען. נאָר וואָס ס'איז אַם מייסטען געווען אָנצוזעהן אין איהר איז די ווייסקייט פון איהר קערפּער. דער קאָליר פון איהר קערפּער, וואו עס האָט זיך נאָר אַרויסגעוויזען, צי ביי איהר הויכען לאַנגען האַלז און דעם גריבעל פון איהר האַלז, צי פון איהר ברוסט-ברעט און פּלייצעס, וואָס האָבען זיך אַרויסגעזעהן פון איהר אויסגעשניטען פויעריש געבלימעלט קלייד, צי איהרע נאַקעטע פולע הענד — איז געווען פון אַ בלענדענדער ווייסקייט. אַ קאַלטע ווייסקייט, כמעט אַ ווייסקייט פון אַ בר-מינן. זי האָט געקוקט אויף מיר פון צייט צו צייט, נאָר דאָ ביים טיש איז איהר בליק נישט געווען שעלמיש לאַכעדיג ווי אויף דעם וועג, אַ טויטע ערנסטקייט איז געלעגען אין איהר בליק. אַ פערשטיינערטע ערנסטקייט און אַ שווייגענדע, די שווייגענדיגקייט האָט זיך געהערט פון איהר גאַנצעס וועזען. אַם מייסטען ווען זי האָט זיך אויפגעהויבען פון טיש עפּעס צו דערלאַנגען איז אין איהר שטאָלצער הויכער פיגור געלעגען אַזאַ מאַיעסטעטישע שווייגענדיגקייט, ווי מען געפינט נאָר אויף די פרויען-בילדער פון די גרויסע אַלטע דייטשע מאָלער.

נאָכ'ן עסען זענען זיך די פּאָר געסט, וואָס זענען דאָ געווען, צוגאַנגען יעדער אין זיין צימער. איך בין איבערגעבליבען ביים טיש

בײַ אַ פלאַש רהײן־װײַן, װעלכער האָט מיך אַרײַנגעבראַכט אין אַ גוטע שטימונג. איך האָב אײַנגעלאַדען דעם װירטה אױף אַ טרונק, װעלכען ער האָט גערן אָנגענומען. דער װירט איז געװען אַ רעדעװודיגער און אַ גוט־מוטיגער אַלטישקער, און האָט מיר באַלד דערצעהלט װעגען זײַן גאַנצען יחוס, אַז זײַ בעװאױנען דאָ דאָס הױז צײַט הונדערטער און הונדערטער יאָהרען, פון פאָטער צום זוהן. איך האָב בעשטעלט נאָך אַ פלאַש. דאָס רױטע פרײַלײן האָט אונז דערלאַנגט די פלאַש מיט אַזאַ שטאָלצקײט, אַז איך האָב נישט געקענט אָנזעטיגען מײַן בליק אין איהר שטאָלצען ריטמישען גאַנג. דערלאַנגענדיג דעם װײַן אױפ'ן טיש האָט זי עס, װי עס האָט מיר אױסגעװיזען, אָדער װי איך האָב זיך אײַנגערעדט — דער־לאַנגט דורך מײַנע פלײצעס און עס איז מיר אױסגעקומען צו הערען און צו פיהלען איהר אָטהעם, פון איהר אָטהעם האָט זיך געטראָגען אַזאַ געזונטער אױפפרישענדער ריח, װי פון געשניטען גראָז, און דער װינד פון איהר אָטהעם האָט מיך אױפגעפרישט, װי ער װאָלט אין מיר אַ שטראָם ענערגיע אַרײַנגעגאָסען... איך האָב אױך געפיהלט, אָדער עס האָט זיך מיר געדוכט אַזױ, װי אַנ'אױגענבליק די בעריהרונג פון איהר שטאַרקען קערפער; איך בין מוגטער געװאָרען און אײַנגעלאַדען דעם אַלטען צו טרינקען.

דער אַלטישקער מיט ציטערדיגע הענד, מיט זײַן קינדישען אײַנ־געקנײטשטען פנים, מיט זײַנע בלויע אויגען, װאָס זענען שװאַך געזעסען אין זײַנע דינגע ציטערדיגע אױגען־ראַהמען, אַז עס האָט זיך געדאַכט, אַז זײַ פאַלען יעדע מינוט אַרױס, האָט זיך דערפרעהט מיט דעם װײַן און מיט מיר, װאָס ער האָט געפונען מיט װעמען צו פּלױדערן. און ער האָט זיך װידער גענומען מיר דערצעהלען, װי אַלט דאָס אָרט איז, און פון זײַנע „אַהנען“, װאָס אַ טײל פון זײ זענען געהאַנגען אױף די װענד, אָבער איך האָב שױן יעצט נאָכגעקוקט, װאָס מײַן רױטע „לאָרעלײַ“ טהוט, און זעהענדיג װי זי שלײַכט זיך אַרױס פון דער טהיר אין דרױסען אַרױס, האָט עס נישט לאַנג גענומען און איך האָב איבערגעלאָזט דעם אַלטען בײַ דער פלאַש װײַן און בין אַרױס נאָך דער רױטער.

אין דרױסען איז געשטאַנען אַ װאונדערבאַרע נאַכט. די אָבגע־שניטענע בערגלעך זענען געװען בעגאָסען אין גאַנצען מיט דעם זילבער־דיגען לבנה־ליכט. די הויכע שװאַרצע נאָדעל־בױמער פון די אַרומיגע

בערגעדיגע וועלדער האָבען זיך געבאָדען אין גאַנצען אין לבנה־ליכט. אין די מאַנגען־בוימער, וואָס זענען געשטאַנען אַרום דער חורבה פון קלויסטער, האָבען מיט אַמאָל אַזוי מיסטיש און פרעמד אויסגעזעהן, אַז מען האָט זיך נעשראָקען פאַר זיי. פון אומעטום האָט זיך געטראָגען דער ריח פון געשניטענעם היי. אויף די בערגלעך האָט זיך מיר געדאַכט, אַז עס הויערען שעפסען, בענאָסען מיט לבנה־ליכט. באַלד האָב איך אויך ענטדעקט מיין שעהנע רוימע. זי איז געשטאַנען מיט איהרע נאַקעטע ווייסע הענד פער־ליינט אַרום איהר האַלז און מיט'ן פנים געווענדעט צום הימעל, צו די וויס־בלאָע וואָלקענס, וואָס האָבען מיט זייערע פליגעל געוואַשען די לבנה.

— פריילין! — רוף איך.

זי האָט זיך דערשראָקען אומגעקוקט, ווי אויפגעוועקט, און זיך אָנגערופען:

— איהר זענט עס?

— זי בעוואונדערען אויך די לבנה? זי האָבען זי דאָך אַ גאַנץ יאָהר.

— איך ליעב זעהר די לבנה־נעכט, — האָט זי געענטפערט קורץ און איז פערשווינען ווייטער קוקענדיג אין הימעל אַריין, ווי די וואָלקען־טייכען וואַשען די לבנה. אין דעם לבנה־ליכט האָט די ווייסקייט פון איהרע נאַקעטע הענד און האַלז אָנגענומען נאָך מעהר אַן אומנאַטירליכען און אַן אוממענשליכען שיין, עס האָט אויסגעזעהן ווי איהרע הענד, האַלז און פנים זענען נישט געשניטען אוים מענשען־פלייש, נאָר זענען שטייפע, ווי געגאָסען אוים זילבער־מעטאַל. און דערביי האָט זיך די רויטקייט פון איהרע האָר געענדערט אין דעם לבנה־ליכט און זיי האָבען געקראָגען ווי אַ בלאַליכע פאַרב.

— פריילין, זי זענען שעהן! — האָב איך זיך אָנגערופען נאַריש.

זי האָט מיך אָנגעקוקט און געשמייכעלט, נאָר דער שמייכעל איז נישט געווען ווי פריהער — אַ וואַרימער, שעלמישער, נאָר אַ קאַלטער און שווייגענדיגער.

— האָבען זי שוין געזעהן די וואַסער־פאַלען? — פרעגט זי מיר.

— ניין, איך בין ערשט אָנגעקומען.

— דאָס מוזען זי אונבעדינגט זעהן אין לבנה־ליכט. זיי זענען נישט ווייט פון דאַנען.

— ווילען זי מיך נישט פיהרען צו די וואסערפאלען? איך בין א פרעמדער — האב איך געזאגט, ווי בעליידיגט.

קיין ווארט נישט אויסגערעדט האט זי מיך געפיהרט צו די וואסער־פאלען.

די וואסערפאלען זענען נישט געווען וויט — א טריט הונדערט פון ווירט'ס הויז. פאר מיר האט זיך אויפגעדעקט א פאר'כשופ'טער ווינקעל, אויף דער וואהר האב איך נאך נישט אזעלכעס געזעהן. ארומגערינגעלט מיט מיסטישע שווארצע הויכע טענענבוימער, איז געלעגען איינגעפאסט א וויגענדיגער זילבערנער סטאוו. זיין וואסער איז געווען אזוי קלאר און דורכזיכטיג, אז מען האט דערזעהן די אבשפיגלונג פון דער לבנה, וואס האט דערגרייכט ביז צו דעם גרונד פון סטאוו. איבער די קאלטע, קלארע וועלען איז געווען פערווארפען א זייל פון פינקעלדיגע זילבערנע לבנה־שטראהלען, וועלכער האט זיך געבראכען אין דעם גאס פון די וועלען. פון ערגעץ־וואו האט זיך געטראגען אנ'אונפריינדליכעס רוישען פון וואסער.

— וואס איז דאס רוישען? — פרעג איך דאס פרייליין.

— דאס איז דאס רוישען פון די וואסערפאלען.

— וואו זענען זיי?

— אט דא, ביים אויסגאנג פון סטאוו.

זי האט מיך ארונטערגעפיהרט אונטער דער וואנד שווארצע טענען־בוימער, מיט וועלכע עס איז געווען פערשטעלט דער סטאוו, און איך האב געזעהן ווי וויט דאס אויג האט נור געקאנט דערגרייכען, א טיפען, אונהיימליכען אבגרונד, ווילדע הויכע שטיינערנע ווענד האבען זיך אויפ־געהויבען פון ביידע זייטען אבגרונד, וואס זייענדיג בעגאסען אין זיל־בערנעם לבנה־ליכט, האט מען בעשיינפערליך געקאנט איינזעהן אויף זיי די שווארצע פלעקען פון די בוימער, וואס זענען ארויסגעוואקסען פון זייערע שפאלטען. אויפ'ן באדען פון אבגרונד האט זיך געצויגען, ווי א געדרעהטער שלענגליכער שאל, א וואסער־פאל, וועלכער האט אין דער נאכט ביי דער לבנה־ליכט געמאכט דעם איינדרוק פון צוגאסענעם זילבער. פון אונטען האט זיך געהערט דאס אונהיימליכע רוישען פון דעם וואסער־פאל אויף די שטיינער.

— דא באדט זיך וועגוס אין די לבנה־נעכט — זאגט דאס פרייליין.

— איז זי שען? — פרעג איך אין גוטען שפאס.

— זי קענען זיך אליין איבערצייגען, ווען זי האבען קיין אנגסט נישט, — זאגט דאס פריילייין אויך אין גוטען שפאס.

— ווען? — פרעג איך.

— היינט ביינאכט. אין אזא לבנה־נאכט בעווייזט זי זיך געוועהנליך.

— אין וועלכע צייט?

— גו, פערשטעהט זיך, ווען אלעם שלאפט, געגען מיטען נאכט.— ענטפערט זי אב, און קוקט מיר ווידער שעלמיש אין די אויגען.

די ערנסטקייט פון איהר בליק, וואס איך האב פריהער בעמערקט, איז יעצט ווידער איינגאנצען פערשוואונדען, פערקעהרט, אין איהר שעל־מישען בליק איז געלעגען אנ'איינלאדונג און א צווייידייטיגער וואונק. איך האב נישט געוואוסט, צי זי מיינט עס ערנסט, צי אויף שפאס. צי זי מיינט די וועגוס אדער גאר עפעס אנדערע.

— פריילין, — זאג איך מיט הארצקלאפונג.

— וואס? — זאגט זי מיט גוטען געבייזער.

— זי זינד וואונדערבאר שען, פיעל, פיעל שענער אלס די וועגוס— זאג איך מיט הארצקלאפונג, און וויל זי אנגעהמען ביי די הענד.

— אבער מאכען זי דאך נישט קיין שפאס, — דרעהט זי זיך געשיקט ארוים פון מיר.

— ווירקליך, פריילין, זי זינד, זי זינד... — שטאמעל איך מיט הארצקלאפונג.

— וואס בין איך? — שמעקט זי מיר איהר פנים צו צו מיינעם, און איך פיהל נאך אמאל יענעם געזונטען, שמעקענדיגען אטעם, וואס טראגט זיך פון איהר און וואס פער'כשופ'ט אלע מיינע חושים.

— איך ליעבע זי, פריילין! — שריי איך ארוים, און וויל זי ווידער אנכאפען ביי דער האנד.

— אבער זייען זי דאך נישט פעררירקט. די לייטע שלאפען נאך נישט, — זאגט זי ווידער, ארויסמאכענדיג זיך שעלמיש פון מיינע הענד און געהט אוועק.

— פריילין! — רוף איך איהר נאך.

— שפעטער, געגען מיטען נאכט, קאמען זי ארוים. זי וועררען זעהן די וועגוס באדען. „גוט"?

אין גאַנץ זיד־דײַטשלאַנד ווערט בענוצט דאָס וואָרט „געל“, וואָס האָט די זעלבע בעדייטונג, וואָס אונזער „ס'וואָהר“. אָבער דאָס וואָרט האָט אין זיך אַזאַ צויבער־קראַפט, אַז מען הערט דאָס וואָרט „געל“, איז שווער אָבצוזאָגען דעם אָנבאָט, ביי וועלכען עס ווערט שטענדיג צום לעצט צוגעלעגט. אין איהר מויל מיט דעם שעלמיש צווידייטיגען וואונק האָט דאָס וואָרט „געל“ געקלונגען ווי עפּעס אַן אָבגעמאַכטע זאַך. נאָך דעם וואָרט, וואָס איז מיט אַזוי פיעל פּיפיגקייט אַרויסגעגאַנגען פון איהר מויל, האָט זיך מיר געדוכט, אַז איך האָב מיט איהר שוין געהאַט אָבגעמאַכט אַ ראַנדעוואו, און מיט אַ ציטערדיג האַרץ האָב איך געפרעגט שטאַמלענדיג:

— און וואו באַדעט די ווענוס?

— אָבער זעלבסטפערשטענדליך אין באַד, — האָט זי מיר פליסטערענד אָבגעענטפערט.

— געגען מיט־נאַכט?

— געגען מיט־נאַכט — שאָקעלט זי צו מיט'ן קאָפּ. — אָבער נעהמען זי זיך אין אַכט, עס איז געפעהרליך, — סטראַשעט זי מיר נאָך פון דערווייטענס מיט'ן פינגער.

— האָבען זי קיין אַנגסט, פריילין. איך בין אַ גוטער שווימער, — ענטפער איך איהר אויך אָב שעלמיש.

די נאַכט איז געווען אַ וואַרימע, און איך דאַרף נישט דערצעהלען, אַז איך בין געלעגען אויף מיין געלעגער אַנ'אַנגעטהוענער מיט אַ קלאַפּע־דיג האַרץ און פערכאַפּטען אָטעם און געוואַרט אונגעדולדיג ביז מיין זייגער וועט ווייזען די מיט־נאַכט. קוים איז געוואָרען פאַר צוועלף, האָב איך זיך שטיל, אויף די שפּיץ נעגעל, אַרויסגעשלייכט פון מיין צימער און איינגעהערט זיך אויב אַלעס שלאָפט שוין, און אַרויס אויף דער גאַס. דאָס ווירט־הויז איז געלעגען איינגעדרימעלט אין דער שטילקייט פון דער נאַכט, נאָר די דעכער און די שוואַרצע שויבען פון די הייזער זענען בעגאָסען געווען מיט לבנה־ליכט. אַרום איז געווען שטיל, אַז איך האָב געהערט מיינע טריט און דאָס קלאַפּען פון מיין האַרץ. די לבנה איז יעצט געשטאַנען איבער'ן הימעל, פּונקט אין מיטען טהאָל, און האָט בעגאָסען יעדעס ווינקעל מיט אַזאַ ליכט, אַז מען האָט געזעהן די טראָפּען טהוי אויף די גרעזלעך בלישטשען ווי טייערע שטיינדלעך. איך בין אַריין

אין דער שוואַרצער אַלעע פון די טענען=בוימער און בין אָנגעקומען צום סטאַוו. דאָרט איז נאָך קיינער נישט געווען, נאָר די לבנה אַליין אויפ'ן וואַסער. איך בין צוריקגעגאַנגען און געוואָלט צוגעהן צום הויז זי אָבוואַרטען ווען זי וועט אַרויסקומען. איך האָב אָבער אויך נישט געוואָלט צוגעהן נאָהענט צום הויז, אַז איך זאָל נישט אויפוועקען די היגד, ווען זיי וועלען דערהערען מיינע טריט. איך בין דערווייל אַוועק אויפ'ן וועג און נאָך אַ לאַנגע ווייל ווידער צוגעגאַנגען צום סטאַוו, דענקענדיג, אַז איך וועל זי דאָרט אָבוואַרטען ביים סטאַוו. אָבער ווי פערוואונדערט איך בין געוואָרען, אַז צוקומענדיג צום סטאַוו האָב איך שוין געהערט אַ גיסען אין די וועלען. איך האָב זיך פערוואונדערט, ווי אַזוי איז זי אָנגעקומען צום סטאַוו, אַז איך האָב זי נישט געזעהן אַרויסגעהענדיג פון הויז. נאָר פאַר פיעל אויפרעגונג און ערוואַרטונג האָב איך לאַנג נישט געקלערט וועגען דעם און האַסטיג צוגעגאַנגען. צוקומענדיג צום סטאַוו, האָב איך זי שוין געטראָפען אין וואַסער באָדענדיג זיך. זי איז געשטאַנען אין די וועלען ביז צו איהר בויך. איהר ווייסער נאַקעטער קערפּער איז אינגאַנצען געווען אין דעם לבנה=ליכט אונבעוועגליך און ווי אויסגעגאָסען פון זילבער. דורך די קלאָרע וועלען האָב איך געזעהן אַרויסלייכטען דעם אונטערשטען טייל פון איהר קערפּער, וואָס האָט געלויכטען אין די וועלען ווי דאָס לייב פון אַ סירענאַ. איהרע צוויי לאַנגע גאָלדענע צעפּ זענען איצט אינגאַנצען בלאָהע געווען; איהר פּנים בלייך, און ווען נישט איהרע לעבעדיגע גרויסע אויגען, וואָס האָבען געקוקט אויף מיר מיט איהר בעקאַנטען בליק, וואָלט איך זיך ווירקליך דערשראָקען און געדענקט, אַז עס איז אַנ'ערשיינונג. נאָר, ערשטענס, איז איהר פיגור מיר אַזוי בעקאַנט געווען, און איהרע אויגען און איהר מויל אַזוי לעבעדיג, ווי זי וואָלט ערשט גערע־ט מיט מיר.

— פריילין, פריילין, רוף איך מיט אַ ציטערנדע שטימע.

זי האָט זיך נישט אָבגערופען.

איך האָב געדענקט, אַז זי שעמט זיך צו רעדען, אַז ביי איהר שלאָגט דאָס האַרץ אויך אַזוי ווי ביי מיר, דורך דעם רופט זי זיך נישט אָב.

וואַסער האָט שטענדיג געהאַט אַ צוציהונגס=קראַפט פאַר מיר. אַז איך זעה אַ קלאָרען קוואַל, קאָן איך נישט גלייכגילטיג דורכגעהן, און עס

גלוסט זיך מיר מיין קערפּער אין איהם איינצוטונקען. — נישט קלערענדיג קיין סך, האָב איך אַראָבגעוואָרפען פון זיך די קליידער, און אין אַ מינוט אַרום האָב איך שוין געגעבען אַ פלוּך אריין אין סטאַוו, לאָזענדיג זיך שווימען אונטער׳ן וואַסער צו איהר. מיין לייב איז געווען אין וואַסער אַזוי לייכט, אַז עס האָט זיך געטראָגען ווי אַ שפּענדעל, און אָט בין איך שוין ביי איהר און אָט שטרעק איך שוין אויס אַ האַנד און וויל אָנכאַפּען איהרע רונדיגע צאַפּעלדיגע הענד, וואָס האָבען געציטערט פאַר פרישקייט. און מיט אַמאָל האָט מיך אַ שטראָם געגעבען אַ כאַפּ און אַ טראָג אַוועק מיט אַ אונגרייפליכע גבורה. דער שטראָם האָט מיך געטראָגען ווי הונדערטער טייוולאָנים, ווי אַ שפּענדעל, אַראָב, אַראָב; אין קאָפּ איז מיר קלאָר געוואָרען, אַז עפּעס וואָס געשעהט מיט מיר, און איך מוז זאַמלען מיין גאַנצע גבורה און זיך נישט לאָזען טראָגען פון שטראָם, אָבער איך בין געווען שוואַך. איך האָב דערזעהן אַ שוואַרצען פלעק פון אַ טענענבוים ביים ראַנד פון וואַסער. און מיין גאַנצער געדאַנק, מיין ענערגיע און מיינע כחות זענען געווען אָנגעווענדעט צו דעם שוואַרצען פלעק — דער פלעק קאָן מיך רעטען; און אַ וואונדער, כאָטש ווייסענדיג, אַז עפּעס געשעהט מיט מיר אַ אונגאַטירליכע זאַך, דאָך אין אַנגסט פאַר מיין לעבען, האָב איך נישט געהאַט קיין שרעק פאַר דער אונגאַטירליכקייט. דער שרעק פון טויט האָט אַלעם איבערגעוואויגען און פעריאָגט אַלע אַנדערע שרעקען, און דאָס האָט מיך געראַטעוועט: באַלד האָב איך דערגרייכט צום טענענבוים, אָן וועלכען איך האָב זיך אַרומגעכאַפּט מיט אַלע מיינע כחות.

אָנהאַלטענדיג זיך אָן טענענבוים, האָב איך זיך איינגעקוקט; זי איז נאָך געווען אין וואַסער ווי פריהער, און עס האָט זיך מיר אַלץ נאָך געדאַכט, אַז זי איז עס דאָס מיידעל פון דער ווירטשאַפט, און כ׳האָב אָנגעהויבען שטאַרק צו שרייען:

— פריילין, פריילין, פריילין.

זי האָט נישט אָבגעענטפערט און זיך נישט בעוועגט.

איהר שטילקייט און איהר אומבעוועגליכקייט האָט מיך ווידער צומישט און איך האָב געפיהלט, אַז איך ווער שוואַך און לאָז־אָב דעם טענענבוים. נאָך אַראָבבויגענדיג זיך אונטער דעם טענענבוים האָב איך געזעהן דעם זילבערנעם פּאַס גיסענדיג זיך אונטען אין אונטערגרונד. און

די שרעק האָט ווידער ניכטערער געמאַכט מיין געדאַנק און געגעבען מיר כחות אַרויסצוקריכען פון וואַסער.

ווי אַזוי איך בין צוריק אַהיים געקומען אין מיין צימער אַריין, ווייס איך נישט, נאָר צומאָרגענס בין איך פריה אַוועק פון דעם אָרט, נישט וועלענדיג אפילו וויסען, אויב די געשטאַלט, וואָס האָט זיך געבאָדען אין טײַך, איז געוועזן דאָס דאָרפס־מיידעל, אָדער ווירקליך די וועגוס.

איבער די פארצייטיגסטע
אידישע שטעדט אין דייטשלאנד

(רייזע-בילדער)

מיינץ און אָפּענהיים

אין מיינץ איז כמעט גאָר ניט געבליבען פון דעם אַלעם, וואָס זאָל אייך דערמאָנען, אַז אין די מויערען האָבען אידען געוואוינט העכער טויזענד יאָהר. דאָס איז די טראַגעדיע אונזערע.

אונזערע עלטערען זיינען געקומען קיין מיינץ צוזאַמען פיליכט מיט די רוימער. שפּורען פון אידען וויזען זיך נאָך פון פאַר קריסטוס צייטען, אין די רהיין־געגענדען.

שוין אין פערטען יאָהרהונדערט האָט די וואָרמס'ער קהלה געבליהט, און די לעגענדע דערצעהלט אפילו, אַז „נאָך דעם ערשטען חורבן האָבען זיך די אידען בעזעצט אין וואָרמס. און ווען עזרא איז פון בבל קיין ירושלים געקומען און דאָס נייע בית־המקדש געשטעלט, האָט ער אויך געשיקט בריף צו די אידען פון וואָרמס, אַז זיי זאָלען קומען עולה רגל זיין קיין ירושלים, נאָר אַזוי ווי עס איז זעהר וויט געווען פון דייטשלאַנד קיין ירושלים, האָבען איהם די וואָרמס'ער אידען אָבגעענטפערט, אַז ווען ער, עזרא, וואוינט אין גרויס ירושלים, זיצען זיי אין קליין ירושלים און זיי האָבען זייער אייגענעם בית־המקדש, זייער שוהל, און בעדאַרפען נישט געהן קיין ירושלים. צוליעב דעם האָט זיי גאָט געשטראָפט און געשיקט אויף זיי די קרייץ־צוגן...“

יעדענפאַלס איז בעוואוסט, אַז צייט העכער טויזענד יאָהר האָבען די אידען געוואוינט אין מיינץ, געהאַט גרויסע ישיבות, זייער איינפלוס אויף דעם אַלוועלטליכען יודענטהום איז אַזוי גרויס געווען און אפשר

פיעל גרעסער, ווי פון די ישיבות אין יבנה, אין פּומבּדיתא, וואו דער תּלמוד איז געגרינדעט געוואָרען. פון דאַנען האָבען זיך די אידען פערשפּרייט איבּער גאַנץ דייטשלאַנד און עס איז מעהר ווי זיכער, אַז מיר אַלע, די אידען פון די סלאַווישע לענדער, קומען אויך אַרויס פון אַט די אידען פון מיינץ — און דאָך איז אין מיינץ ניט געבליעבען קיין שפּור פון יענעם גרויסען לעבען, קיין איין בנין, קיין איין צייכען, וואָס זאָל אייך דערצעהלען פון יענער גרויסער צייט.

די אַלטע אידישע שוהל פון דער מיינץ'ער קהלה איז אָבּגעבּרענט געוואָרען אויס נקמה־געפיהל צו די גוים פון אַ גע'שמד'טען אידען. מורא האָבענדיג, אַז די קריסטען זאָלען ניט מאַכען פון דער שוהל קיין קירכע, האָט אַ גע'שמד'טער איד, וועלכען דאָס געוויסען האָט געפּייניגט, זי אונטערגעצונדען און אַליין געוואָרפען זיך אין די פלאַמען און פאַרבּרענט געוואָרען מיט איהר. אויך די שוהלען, וואָס זיינען געשטעלט געוואָרען נאָך די קרייץ־צוגען, זענען אַלע פאַרבּרענט אָדער פאַרניכטעט געוואָרען אין פאַרשיעדענע פּאָגראָמען און אידען־פאַרפאָלגונגען, וואָס די מיינצער קהלה האָט דורכגעלעבּט דורך איהרע לאַנגע יאָהרען.

אין דער צייט פון „שוואַרצען טויט“ זענען די אידען פון מיינץ כמעט אַלע אומגעקומען און אַלע זייערע שוהלען זענען פאַרבּרענט און פאַרניכטעט געוואָרען. אפילו זייערע בית־עלמין'ס האָבען קיין בעסערען מזל ניט געהאַט. אַזוי ווי מען האָט נאָך די אידען אַרויסגעטריבען פון דער שטאָדט, האָבען די קריסטען צושלעפּט די שטיינער פון בית־עולם און זיי איינגעמויערט אין זייערע הייזער. מיינצער אַלטע הייזער זיינען פול מיט אידישע מצבות. אין מיינצער „גערמאַנישען מוזעאום“ געפינען זיך אידישע מצבות, וואָס זיינען אַלט ניין הונדערט, טויזענד יאָהר, וואָס מען האָט געפונען ביים אָראָפּרייסען פון אַלטע הייזער. יעצט ערשט, ווען די דייטשען האָבען געמוזט צוברעכען די פעסטונגען פון מיינץ ביים טויך רהיין, נאָך דעם ווערסאַילער טראַקטאַט, האָט מען געפונען זעהר פיעל אַלטע אידישע מצבות, פון זיבען, אַכט, ניין הונדערט יאָהר, איינגעמויערט אין די פעסטונגען. אָפטמאָל טרעפט זיך, אַז דורך אַ צופאַל געפינט מען אַן אַלט לאַטייניש ספר, וואָס איז געבונדען אין מיינץ, איז אין זיינע טאָוולען איינגעקלעפּט אַן אַלטער העברעאישער מאַנוסקריפּט.

דער אַלטער בית עולם איז אינגאַנצען פאַרשאַטען. עס געפינט זיך אויף איהם אַ נייער בית־עולם, און אויף דעם נייעם בית־עולם געפינט זיך שוין ווידער אַ נייער בית־עולם.

גישט אַזוי לייכט איז עס די אידען אין מיטעלאַלטער אָנגעקומען צו קריגען אַן ערלויבניש אויף אַ בית־עולם.

די עלטסטע מצבה אויפ'ן נייעם בית־עולם איז אַלט צוויי הונדערט יאָהר, נאָר אונטער די מצבות פון נייעם בית עולם געפינען זיך קברים, וואָס מוזען זיין עלטער העכער פון טויזענד יאָהר. די עלטסטע שוהל, וואָס געפינט זיך היינט אין מיינץ, איז אַלט אַכטציג יאָהר, אָבער זי שטעהט אויף אַ פּאַסאַדע פון גאָרמאַנישע שטיינער, וואָס מוז זיין אַלט אַכט— ניין הונדערט יאָהר. אַזוי געפינט זיך ניט אין מיינץ קיין צייכען, וואָס זאָל אייך דערמאָנען אַן יענע אַלטע גרויסע צייט, אַחוץ דער העברעאישער מאַנוסקריפּט, וואָס איז געשריבען געוואָרען אין צייט פון די ערשטע קרייץ־צוגן וועגען די רדיפות אויף די אידען אין מיינץ, וואָס געפינט זיך אין דער אידישער קהלה.

דאָס וואָס אין אַזאַ אַלטע אידישע שטאָדט ווי מיינץ געפינט זיך נישט קיין איין בנין, קיין איין צייכען, קיין איין דענקמאַל פון אידישע אַלטערטהימליכע צייטען, איז עס דער דייטליכסטער רעדענדיגער צייכען פון אידישען לעבען. אַ טויזענד יאָהר אידיש לעבען — אָבגעווישט פון דער ערד'ס פּנים.

האָבען די קריסטען צושטערט יעדען צייכען פון אידען אין שטיין און האָלץ, אָבער דעם אידען האָבען זיי ניט געקענט אויסראָטען. די קהלה פון מיינץ צעהלט אין היינטיגען טאָג ביז אַ צעהן טויזענד אידישע נפשות פון די אַלטע מיינץ'ער אידען און נאָך מעהר פון אונזערע אידען, געוועזענע רוסישע סאָלדאַטען, קריעגס־געפאַנגענע, אָדער אידישע אַרבייטער, וואָס די דייטשען האָבען אין די יאָהרען פון קריעג געשיקט אין די קוילען־גריבער אַרבייטען. זיי רייסען זיך אַרוים פון די קוילען־גריבער און קומען אין די שטעדט אַריין. אין די זעלבע „סינאַגאָגען־גאַס“, וואו עס שטעהען די רעשטען פון אַן אַלטע שוהל — וואוינען גאַליציאַנער, אונגאַרישע און אויך רוסישע אידען, וועלכע האָבען אַ אייגענע שוהל, אַ מקוה מים אַלע זיבען זאַכען, ווי אין דער היים, און פיהלען זיך דאָ אַזוי ווי זיי וואָלטען צוריקגעקומען אין דער אַלטער, אַלטער היים...

דער וועג פון מיינץ קיין וואָרמס פיהרט איבער גאָלדען־רייכע שימערענדיגע וויין־בערג איבער דער גאַנצער לענג פון רהיין. דאָ אויף די פעלדער זענען געבוירען געוואָרען די לעגענדען פון געזאַנג „ניבע־לינגען“, וועלכע איהר הערט אין וואַגנער'ס געזאַנגען, אין די קאַלטע ווינטער־נעכט. דאָ, אויף די פעלדער, האָט געוואוינט זיעגפריעד, דער פיעל־געליעבטער.

איך בין נישט געפאָהרען מיט דער באַהן; בעטרעטען האָב איך געוואָלט דעם באָדען פון יעדען שטעדטעל און דאָרף פון דעם שטיק לאַנד, אין וועלכען נישט נאָר די העלדען פון די „ניבעלינגען“ האָבען געוואוינט, נאָר אויך די העלדען פון מיין אייגענער געשיכטע, די פאַטערס פון אונזערע היימישע אידען.

מיין וועג ליעגט פאַרביי דעם מיינץ'ער אַלטען דאָם (קלויסטער).

אַ טרוקענער, רייפער, לעצטער הערבסט־טאָג. די זון שטעהט איבער די שפּיצען פון דעם מיינץ'ער דאָם. אין דעם דאָזיגען אַלטען דאָם האָבען זיך אויסבעהאַלטען די אידען פון די פּאָגראָמען פון די ערשטע קרייץ־צוגן. איך געה אַריין אין דאָם, לאָז זיך אַריינפיהרען אין דעם קאַמער, וואו עס האַלטען זיך אויף די אוצרות פון דאָם. דאָ, אין דעם קאַמער, האָט זיך בעהאַלטען ר' קלונימוס מיט די פּרנסים פון מיינץ, ווען די קרייץ־צוגן זענען אין שטאָדט אַריינגעקומען, און דאָ האָבען זיי זיך איינע די אַנדערע אויסגע'שחט'ן.

אָ, שטום זענען די דיקע פיער־עקעדיגע שטיינער מויערען. פיעל מעהר ווי גאָלד און זילבער, צלמים און טהייערע זיידענס־געוועבטע און מיט גאָלדענע פעדים־געהאַפטע קירכען־קליידער בעהאַלטען אין זיך די שטיינערנע מויערען פון דאָם.

די אין די מויערען איינגעזאַפּטע און שוין לאַנג פאַרטריקענטע בלוטפלעקען פון די אידישע הייליגע, וואָס האָבען זיך אויסגע'שחט'ן אויף קידוש השם. ווער קען זאָגען וועלכעס איז מעהר הייליג, צי יענע בלוט, וואָס רינט פון קריסטוס'עס וואונדען אויסגעשניצט אויפ'ן האָלץ־קרייץ, וואָס הענגט אויבען אין דעם דאָם, בעציערט מיט בריליאַנטען און טייערע שטיינער, צו וועלכען די פרומע קריסטען קניען, צי דאָס אונגעזעהענע, שוין פון לאַנג אין שטויב און מויער איינגעזאַפּטע, בלוט פון די אידישע

קדושים, וואָס האָבּען זיך אויסגע'שחט'ן איינע די אַנדערע און נישט געוואָלט זייער אמונה איבּערטוישען —

וואָס איז דאָ אין דעם טיעפען בּעהאַלטענעם קעלער פון גרויסען דאָם? גאָר לאָמיר דערצעהלען בּסדר:

אַז איך בּין אַריינגעקומען אין דעם אַלטען „דאָם“ האָבּען מיר בּאַגעגענט צוויי גלחים. איך האָבּ זיי געבּעטען, אַז זיי זאָלען אַזוי פריינד־ליך זיין און מיר ווייזען די „סאַקרעסטאַ“, וואו עס האַלטען זיך אויף די אוצרות פון דער קירכע.

— די אוצרות פון דער קירכע? — וואונדערען זיי זיך, — וויר האָבּען מעהר קיינע שעטצע.

— נישט די שעטצע וויל איך זעהן — ענטפער איך זיי אָפּ, — נור אין דער „סאַקרעסטאַ“ האָבּען זיך די אידען געפליכטעט פון די קריסטען אין דער צייט פון די ערשטע קרייץ־צוגן, און איך וויל די ווענט אָנקוקען.

— אַלזאָ, — ענטפערען מיר אָפּ די גלחים, — אַמאָל האָבּען זיך די אידען געפליכטעט פאַר די קריסטען. היינט מוזען זיך די קריסטען פליכטען פאַר די אידען.

— ווי אַזוי מיינען זי דאָס? — פרעג איך די גלחים.

— גאַנץ איינפאַך, די אידען רעגיערען די וועלט, און זיי האָבּען דייטשלאַנד פערניכטעט. וואָר עס נישט דער יעקב שיף אין אַמעריקאַ, דער געזאָגט האָט: „דייטשלאַנד דירפטע נישט דעם קריעג געווינען“?

— זינד דען די פראַנצאָזען יודען? — פרעג איך איהם.

— אויך די פראַנצאָזען זינד יודען.

(עס האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזען, אַז דער גלח האָט געבּעד רעכט געהאַט: דער פראַנצויזישער קאָמענדאַנט פון דער אַרמעע, וואָס אָקופּירט די רהיין־געגענד, איז אַ איד).

געזעהן, אַז איך קען גאָר נישט קעגען דעם גלח מאַכען, רוף איך זיך אָן: נו, יאָ, אויך דער הערר גאָט איז אַ יודע.

— ווי אַזוי דען? — פרעגט ער מיך.

— דער פאָטער און דער זוהן, — לעג איך איהם צו.

— אַזוי מיינען זי. — און דער גלח האָט שוין געשוויגען און געפיהרט מיך די „סאַקרעסטאַ“ ווייזען.

געפיהרט מיך איבער טונקעלע קאָרידאָרען. שוואַרצע פאַרצייטענדיגע שווערע בראָנזענע טיהרען האָבען זיך אויפגעעפענט, אַריינגעבראַכט מיך אין דושנע פאַרמאַכטע קעלערען, וואו עס איז גאָרנישט געווען צו זעהן, נור שווערע שטומע שטיינערדיגע ווענט און געוועלבטע באַלקענס, און איבער דער פאָרלאָגע האָבען זיך אַרומגעוואַלגערט אייזערנע קייטען און עפּעס אַזעלכע כלים, ווי די מאַרטערן־געוועהר פון דער צייט פון דער אינקוויזיציע.

מיר איז געוואָרען אַביסעל אונהיימליך, און מיט אַן אמת, נאָך דעם געשפּרעך, וואָס איך האָב געהאַט מיט דעם גלח — האָב איך מורא געקראָגען.

— האָפּענטליך לאָזען זיי מיך ניט היער! — זאָג איך צו דעם גלח, זעהענדיג ווי ער פערמאַכט הינטער מיר די שווערע בראָנזענע טהיר פון קעלער. וואָרום אַרום מיר זענען געווען שווערע טרונעס.

— האָבען זי קיין אַנגסט נישט. היער רוהען נאָר גוטע קריסטען.

— גאָט זיי דאַנקען, — ענטפער איך איהם אָפּ און איך אייל זיך ווי אַמשנעלסטען אַרויסצוגעהן פון קעלער, אין וועלכען אידען האָבען זיך בעהאַלטען פאַר די קרייץ־צוגן און פון וועלכען עס איז איצט געבליבען נישט מעהר נאָר די פיערעקענדיגע שטיינערנע ווענט. פלינק לויף איך אַרויס פון דאָם און דער אויטאָ פיהרט מיך מיט אימפעט פון די אַלטע הייזער־גאַסען אין פרייען פעלד אַרויס און באַלד שימרירען די וואַסערען פון רהיין.

— גאָט, וואָס פאַר אַ רייכע פעלדער! — ניין, דאָס זענען נישט קיין פעלדער — גאָלדענער וויין פינקעלט זיך אין דער זון אויף קליינע בערגלעד, העכער, וואָס אַמאָל העכער ציהען זיך אוים די בייטען פון די רייפע ווינטרויבען.

גין־גאָלד זענען די בלעטער און גין־גאָלד איז דער וויין, וואָס בעהאַלט זיך צווישען די בלעטער. אויסגעשטעלט רייהענווייז, אַזוי ווי די אויסגעמושטירטע סאָלדאַטען, שטעהען זיי רייהע נאָך רייהע די בייטען וויין־פעלדער, קריכען וואָס אַמאָל העכער און בעדעקען די גאַנצע אויבערפלעכע פון בערג און טהאָלען. און אונטען, ביי אונזערע פיס, פינקעלט זיך אין זילבער־שיין דער אויבערפלעד פון רהיין.

דער וויין איז רייף און עס קריכען אַרום צווישען די בייטען ווינ־

שמאַקען פויערים און פויערטעס און קלייבען אויף די הענגלער ווייגטרויבען, וואַרפען זיי אין קויבערס. איבערן וועג שטעהען גרויסע טינען, טראָגען זיי צו די קערב ווייגטרויבען צו די טינען און קוועטשען אוים דעם וויין גלייך דאָ אויפ'ן וועג, אין פעלד, אין די גרויסע טינען אַריין. און נישט נאָר אין פעלד אַליין איז דער וויין רייף געוואָרען, נאָר אויך אין דער לופט. עס דאַכט זיך, אַז די לופט איז פול מיט וויין=שטאַרקייט. עס גיסט זיך דער וויין אַראָב פון די משופע'דיגע פעלדער אין רהיין אַריין און די וואַסערען פון רהיין זענען פול מיט ווייסען, שטאַרקען רהיין=וויין. די לופט און די ווינטען זענען אָנגע'שכור'ט פון וויין און דער וואַנדערער איבער די פעלדער ווערט אויך געטריבען פון וויין. איך מאַך צו מיינע אויגען און זעה געשטאַלטען: אַט שיינט אויף פאַר מיר דער וואונדערבאַרער געהיימניספולער גאָרטען פון רויזען, פון וועלכען די דייטשע לעגענדע דערציעהלט, אַז ער בליהט ערגעץ אויפ'ן ברעג פון רהיין צווישען די וויין=גערטנער, און נאָר די אויסערוועהלטע, די וואָס ווייסען דעם געהיימען געשפּרער, קענען אין דעם גאָרטען פון רויזען אַריינקומען. דאָרט, אין דעם רויזען=גאָרטען, וואוינען די וואונדערבאַרע טעכטער פון רהיין=פאַטער, און עס בליהט אין איהם דער וואונדער=וויינשטאָק, וועלכער, ווען מען געניסט פון זיינע טרויבען, טרינקט מען פון דעם אייביגען יוגענד= און ליעבעס=קוואַל.

און אַט קומט איבער די וועלען פון רהיין צו שווימען אַ ווייסע, ווייסע שוואַן און שווימט נישט אויף דער שוואַן דער שוואַנען=ריטער?! און רייט נישט, ביים רהיין=ברעג, זיגפריעד, און האַלט זיין ראָזעמינדע ביי דער האַנד?!

הערט, — דאַכט זיך אייך נישט צו פאַרנעהמען דאָס געזאַנג פון די לאָרעליי, וואָס שווימט פון די וואַסערען אַהער?!

אָבער אין מיטען ווערען מיינע הלומות צושטערט — איך זעה איבער די וועלען פון רהיין אַנ'איינזאַמען אָרון שווימען, אַנ'אָרון פון אַ הייליגען רבי, וואָס שווימט אין זיין שטאָדט אַריין צו קבר אבות צו קומען, אדער אַנ'איינזאַמע ספר תורה, וואָס אַ געפאַנגענער רבי האָט פון דער פעסטונג אַרויסגעשיקט איבער די וועלען פון רהיין קיין וואָרמס צו דער אידישער קהלה.

און איבערן וועג געהט אַ אידעל, אַ אידעל אין אַ רויטע מיצע מיט

אַ געלען פּלעק פון הינטען, האַלט אַ זעקעל אויפ'ן פּלייצע און אַ שטעקען אין דער האַנד.

— פון וואַנען געהט איהר, איד?

— דאָס געה איך פון דאָרף אָפּענהיים אַוועק. דאָס אָרט איז פול מיט רשעות. וועל איך אין די סלאַווישע לענדער געהן. אי"ה דאָרט זיך צו באַזעצען. מען זאָגט, עס איז דאָרט אַ מקום פּרנסה, און די שררים גיבען רשות אַ שוהל צו בויען און אַ בית הקברות איינצוריכטען. ווייל איך דאַרט מיין שטאַם פערפלאַנצען.

און טאַקע באַלד וועקען מיך די רעדער אויף דעם שטיינער-ברוק אויף; איך קוק זיך אַרום — קליינע, קליינע שטיינערנע הייזלעך מיט רויטע ציגעל-דעכער, בלויע לאַדענס, קומען מיר אַזוי בעקאַנט פאָר. בין איך דאָ נישט אַמאָל געווען? האָב איך דאָ אַמאָל נישט געלעבט? איך זעה אין אַ הייזעל, אונטערן פענסטער, איינגעמויערט איז אַ שטיין מיט העברעאישע ווערטער. איך קריך אַרויס פון וואָגען, קוק זיך אַרום וואו בין איך — איך געפין זיך אין שטעדטעל אָפּענהיים.

די גויים פון אָפּענהיים צושלעפּען די שטיינער פון אַלטען בית-עולם און בענוצען זיי אויף ווינקעל-שטיינער צו זייערע הייזער. איך לעז איבער דעם מצבה-שטיין: „האשה מרת אסתר בת נדיבים". ווער ווייס ווערענס שטאַם'ס מוטער פון אַ היינטיגע פערוויינטע אידישע משפחה איז איינגעמויערט אין די וועגט פונ'ם קליינעם הייזעל אין אָפּענהיים?

איך האַלט זיך אָב אין שטעדטעל, קריך אין די געסלעך אַרום. דאָ האָבען אַמאָל געוואוינט די אַלע שטאַם-פאָטערס פון די אָפּענהיימערס. אין וועלכען שטעדטעל געפינט זיך נישט קיין אָפּענהיימער? געוועהנליך איז אַזאַ איד, וואָס הייסט אָפּענהיימער, שוין אַ היינט-מאָדישער: טראָגט קאַמאַשען, נישט קיין שטיוועל, און אַ וויים-געפּרעסט קראַגענדעל און רעדט איידעל, מיט דייטשע ווערטער געמישט. האַנדלען האַנדעלט אַזאַ איד, וואָס הייסט אָפּענהיימער, מיט וויין אָדער מיט אַנדערע איידעלע מסחרים, איז אַ מפונק, געהט אָנגעטהון פריה-מאָרגענס אין אַ זיידענעם שלאָף-ראָק, טראָגט אַ קאַפּעל מיט אַ טראָלד אויפ'ן קאָפּ, און טרינקט קאַפע מיט פּוטער-קוכען יעדען שבת אין דער פריה. אָפּענהיימער איז געוועהנליך דער גביר פון שטעדטעל. אַ גרויסער בעל יחוס, יעדענפאַלס אַ שענער נאָמען פאַר אַ שידוך. אָט די אַלע „אָפּענהיימערס" קומען אַרוים

פון דעם שטערטעל אַפּענהיים. און, אַז איך האָב זיך אַרומגעדרעהט צווישען די געסלעך פון אַפּענהיים, האָב איך געזוכט דעם גייסט פון ערשטען „אַפּענהיימער“, דער טאַטע פון אַלע „אַפּענהיימערס“. און איך האָב איהם געפונען.

אַזוי ווי איך שטעה אַזוי און קוק זיך צו צו די קליינע הייזקעלעך, קריכט אַרויס פון אַ קליין, קליינע טהיר אַ קליין אידעל, אַנגעטהון אין אַ סאַמעטענעם פיער־עקיגען קאַפּעל מיט אַ טראַלד אויפ'ן קאָפּ, אין אַ סאַמעטענעם שלאָף־ראָק און רויטע שטעק־לאַטשען, האָט געהאַט אַ ווייס־זילבערען קורץ־געשוירען בערדעל, וואָס איז געווען זעהר ריין אויסגעקעמט, האָר אין האָר, האָט געהאַלטען אין דער האַנד אַ זילבערען טאַבאַק־פּושקעלע, און מיט די צוויי פינגער אַ שמעק טאַבאַק געטהון. פּרעגט ער מיך מיט אַנ'איידעל שטים, און אַנ'איידעל בליק פון זיינע בלאַסע אויגען, וואָס זענען געווען איינגעפאַסט אין זיידענע ברעמען.

— וועמען זוכען זי?

— הערדען אַפּענהיימער — ענטפער איך.

— דאָס בין איך, זאָגט דאָס דייטשע אידעל, — הערר אַפּענהיימער, אויס אַפּענהיים.

איך בין שטעהן געבליבען אַ פּערציטערטער און אַ דערשראָקענער, עס האָט זיך מיר געדאַכט, אַז דער גייסט פון אַלע „אַפּענהיימער“ האָט זיך אויפגעהויבען פון קבר און איז ערשיענען פאַר מיר. פאַר פאַרוואונדערונג האָב איך גאַרנישט געקאָנט ריידען.

— זוכען זי פיעלייכט וויין צו קויפען, דעם אידעלסטען רהיין־וויין? — אַ ציטער האָט מיך אַנגעכאַפּט, איך בין אַריינגעשפּרונגען אין דעם אויטאָמאָביל און געשריגען צום שאָפער: — שנעלער, פאַרווערטס, נאָך ווארמס.

ביים טייך רהיין

אויף די וועלען פון רהיין טראָגט זיך אַנ'איינזאַמער אָרון. עס הויבען זיך די וועלען, שטורמען זיך און וואַקסען אויס אין הויכע וואַסער=בערג. באַלד פאַלען די בערג, וואַרפען זיך און גראָבען זיך אַריין אין טיעפע טהאָלען. דאָס בלאָזט אויף דער ווינט דאָס וואַסער פון רהיין, אָבער דעם אָרון מיידען די וועלען מיט רעספּעקט אויס. זיי בויגען די קעפּ און וואַרפען זיך ווי אונטערטעניגע הינט, די וועלען פון רהיין, און טראָגען מיט אונטערטעניגקייט אויף זייער קאַרג דעם געהיימניספולען אָרון. קיינער ווייסט נישט וואס אין אָרון געפינט זיך. ערשטוינט שטעהען די פישערס אין זייערע שיפלעך און זעהען צו ווי עס טראָגען די שטורמדיגע וועלען מיט אונטערטעניגקייט אַ הייליגען בר=מינן'ס קאַסטען. די נייגעריגקייט רופט אַרויס די ווייבער און די קינדער פון די נידעריגע הייזלעך, וואָס שטעהען אויפ'ן ברעג. עס וועקען זיך אויף די ווין=קלייבערס פון די גליהענדע ווין=גערטנער, וואָס וואַקסען אויף די בערג, ביי די ברעגען פון רהיין, און קוקען מיט פאַרוואונדערונג און שרעק אויפ'ן הייליגען קאַסטען, וועמענס הייליגע רעשטען רוהען אין דעם אָרון, וועלכען די וועלען טראָגען אַזוי אונטערטעניג. בחנם שווימען=צו פישער און שיפער און ווילען אַרויסנעצען דעם קאַסטען — קיינער קען צו איהם נישט צוקומען. עס פּאַטשען צוריק די וועלען און ווי בייסענדע הינט לאָזען זיי קיינעם נישט צו צו איהם.

פון קעלן איז ער אַרויסגעשוואומען, דער קאַסטען, און געבליבען איז ער שטעהן ביים ברעג פון שטאָדט מאגענצא (מיינץ). ס'קומען אַרויס דער בישאָף און גלחים, באַגלייט מיט הייליגע פעהנער און קירכען=גע=

זאַנג, דעם הייליגען וואָס רוהט אין אָרון צו עמפּפאַנגען, פון וואַסער אַרויסצושיפען, אין דעם הייליגען דאָס פון מיינץ אויפצונעהמען אַלס רעליקווע פאַר קומענדיגע דורות אויסצושטעלען. אָבער קיינער קען צום אָרון נישט צוקומען. אויפגעהויבען האָבען זיך די וועלען און אַרומגעשטעלט זיך אַ וואַנד אַרום אָרון. אין מיינץ ביים ברעג בלייבט ער דאָך שטעהן — דאָ איז ער אָנגעקומען, דאָ זוכט ער עפּעס און דאָ וויל ער בלייבען. דעמאָל קומען אויך אַרויס צום ברעג פון טייך די פאַרשעמטע אידישע קהלה פון מיינץ. און עס דערקענען די אַלטע אידען פון מיינץ דעם הייליגען רבי מר אהרן, וועלכער איז אַוועק פון מיינץ קיין קעלן אַ רב צו ווערען און איז, נאָכ'ן טויט, אין זיין אָרון צו זיין פאָטער=שטאָדט געקומען צושווימען, דאָרט צו קבר ישראל ביי זיינע עלטערן צו קומען.

און ווי אַנדערש דען זאָלען אידען קומען אַהיים אין זייערע פאָטער=שטעדט צו קבר אָבות צו קומען?

אַז מיט גזלנים איז פול דער וועג. און ווער עס וועט דעם איר טרעפען, וועט ער איהם הרג'ענען איידער ער וועט נאָך דערלעבען אַהיים צו קומען צו שטאַרבען. מוזען זיי זיך דאָך מיט די וואַסערען פון רהיין באַנוצען. און נישט בלויז הייליגע ארונות מיט אַלטע רבנים קומען אויף די וועלען פון רהיין צו שווימען. אין דער אַלטער שוהל, אין וואָרמס, ווייסט מען אויך נאָך ביז היינט, אַז אין אָרון קודש שטעהט אַ ספר=תורה, אויף הירשען=פעלעכלעך געשריבען, וואָס איז אָנגעקומען אין דער שטאָדט צו שווימען אויף די וועלען פון רהיין. דאָס האָט דער רבי ר' מאיר פון ראָטהענבערג, דער מהר"ם, וואָס איז געזעסען אין טורמע געפאַנגען זיין גאַנצעם לעבען. — דאָס האָט ער אין טורמע די ספר=תורה געשריבען און צו די אידען אין וואָרמס געשיקט דורך די וועלען פון רהיין.

אַ הייליגער טייך איז דער רהיין, נישט נאָר בלויז פאַר די דייטשען, נאָר אויך פאַר אונז אידען. פול איז דער ברעג פון רהיין מיט אידישע לעגענדען. נישט נור בלויז איז דער רהיין פול מיט די לעגענדען פון די דייטשען, נישט נאָר בלויז די ליעדער פון ניבעלינגען זענען געזונגען געוואָרען אויף די ברעגען פון דעם טייך — נאָך אויך די אידישע פיוטים, דער „ונתנה תוקף“, זענען געזונגען געוואָרען ביי די ברעגען פון דעם טייך. נישט נאָר האָבען ביי די ברעגען געוואוינט די זיגפרידס, די לאָ=

רעליים, די שוואַנגען־העלדען, די מאַגהייזערס און די אַלע אַנדערע העלדען פון וואַגנער'ס בעריהמטע אָפּעראַס — נאָר אויף דיזעלבע ברענגען האָבען זיך אויך באַזעצט די אידישע היילינע, די רבי יהודה החסיד'ס, די רבנו גרשם'ס, די רש"י'ס, די רבי מאיר'ס פון ראָטהענבערג און אַלע אַנדערע מרנים. נאָר עס האָט זיך נאָך נישט געפונען קיין אידישער וואַגנער, וואָס זאָל באַזינגען די אידישע לעגענדען פון מייך רהיין, ווי עס האָט זיך גע־פונען דער דייטשער וואַגנער. ווארום קיין מייך אין דער וועלט איז נישט אַזוי אָנגעזאַפּט מיט אידישע לעגענדען ווי דער רהיין. און קיין וואַסער אין דער וועלט איז נישט געוואָרען אַזוי אויסגעמישט מיט אידיש בלוט ווי די וואַסערן פון מייך רהיין. אויף זיינע ברעגען זענען געבוירען געוואָ־רען די היינטיגע אידען. אָפּטמאָל דאַכט זיך אונז, לעזענדיג די אידישע געשיכטע, אַז נישט מיר שטאַמען פון די אידען, וואָס האָבען אַמאָל גע־לעבט אין ארץ־ישראל, נאָר מיר, די היינטיגע אידען, וואָס מיר רופען אָן „אשכנזים", דייטשע אידען, זענען אייניקלעך פון די ערשטע אשכנזים, וואָס האָבען זיך, מיט טויזענד יאָהר צוריק, באַזעצט אין די דריי עלטסטע אידישע שטעדט, מיינץ, וואָרמס, און ספּייער, אויפ'ן ברעג פון מייך רהיין. די פאַמיליען־נעמען, וואָס מיר טראָגען היינט, שטאַמען פון אָט די שטעדט, פון די דערפער וואָס זענען אַרום די שטעדט. די שאַפּיראָס פון ספּייער, די מינצעס פון מיינץ, די אָפּענהיימערס — פון דאָרף אָפּענהיים, וואָס איז אויפ'ן וועג צווישען מיינץ און וואָרמס, די מאַנהיימס, די גונצנ־היימס — איבערהויפּט אַלע „היימס", וואָס שטאַמען פון די אָרטשאַפּטען, וואָס ענדיגען זיך מיט „היימס" — וועלכע געפינען זיך צעוואָרפען אויפ'ן מייך רהיין.

גייסטיג האָבען מיר ביז איצט מעהר געלעבט מיט'ן רהיין, איידער מיט'ן ירדן. אונזערע עלטערן האָבען געלעבט לויט די געזעצען און מנהגים, וואָס זענען געשאַפען געוואָרען אויף די ברעגען פון מייך רהיין, איידער מיט די געזעצען וואָס זענען געשאַפען געוואָרען ביים מייך ירדן. אונזערע סדורים זענען פול מיט תפלות, און אונזער דיקער מחזור — אָט די אַלע יוצרות, וואָס מען זאָגט אין די ימים טובים, און די אַלע קינות, וואָס מיר קלאָגען — זענען געשריבען געוואָרען, געדיכטעט און געקלאָגט געוואָרען אויף די ברעגען פון רהיין. דאָרט, אין אַ קליין שטעדטעל, אין וואָרמס, געפינט זיך נאָך ביז היינטיגען טאָג, אין אַ קליינער שוהל, דער איינגע־

מויערטער שטוהל, אין וועלכען רש״י איז געזעסען און האט אויסגע־טייטשט פאר אונז די תורה — דעם חומש, דעם תנ״ך, די גמרות — אין וועמענס גייסט מיר לעבען ביז׳ן היינטיגען טאג. רש״י מיט תוספות, אויף וועלכע מיר האבען זיך אלע די קעפ געשפיצט און זענען דורך דעם אזעלכע גרויסע חכמים געוואָרען, זענען „געשאפען געוואָרען אין די ישיבות פון מיינץ און וואָרמס. דאָרט האבען געוואוינט די „מר׳ס“, די „קלונימוס׳עס“.

ווען נישט מיינץ, וואָלטען מיר אפשר נאך ביז היינט יעדער איד געמעגט חתונה האבען מיט צוויי ווייבער, אזוי ווי עס טהוען דאָס די אידען פון וויסטען תימן.

דאָרט, אין דעם קליינעם שטעדטעל מיינץ, האט געוואוינט א איד, ביים נאמען ר׳ גרשון. אט דער ר׳ גרשון האט אונז פארווערט חתונה צו האבען מיט צוויי ווייבער. מיר רופען דאָס „חרם דרבינו גרשם“ — און צוליעב איהם קומט דאָס ארוים דער גאנצער אומגליק, און די אלע היינ־טיגע טראַגעדיעס פון די „פארשוואונדענע מענער“.

אט דאָס אידעל, ר׳ גרשון, האט אויף אונז געלעגט זיין שטעמפעל און אונז געמאכט פאר „איירָאפּעער“.

ווען נישט ער, וואָלטען מיר נאך ביז׳ן היינטיגען טאג פיעלייכט געווען „אזיאטען“, אָדער ווי איהר רופט עס, „אינדיאנער“, און מיר וואָלטען געהאט צו צוויי ווייבער.

ר׳ גרשון איז געווען א ראש הישיבה אין מיינץ, מיט א יאָהר טויזענד צוריק. ווער פון די היינטיגע אפיקורסים ווערט דאָס נישט דער־ציטערט פון דעם „ונתנה תוקף“? און געהט ער נישט אין שוהל אריין, כאפט ער זיך כאָטש אריין ראש השנה און יום־כפור צו הערען דעם „ונתנה תוקף“. און איז ער פון אונזערע לייט, וואָס „טאָר נישט“ געהן אין קיין שוהל — געהט ער אין קעסלערס טעאטער הערען א בעריהמטען אפערא־זינגער זאָגען דעם „ונתנה תוקף“. אט דער שרעקליכער „ונתנה תוקף“ איז פערפאסט געוואָרען טאקע אין דער שטאָדט מיינץ. ר׳ אמנון, דער רב פון מיינץ, האט זיך געלאָזט צורעדען פון בישאף פון מיינץ, אז ער זאָל זיך שמד׳ען. ר׳ אמנון האט באלד נישט אָבגעשלאָגען דעם בישאף, נאר ער האט איהם צוגעזאָגט, אז ער וועט זיך איבערלעגען. באלד

אָבער האָט איהם דאָס חרטה-געפיהל אַזוי געפּייניגט, אַז ער איז גע-
פעהרליך קראַנק געוואָרען, און אפשר האָט ער זיך דאָס לעבען גענומען,
ווי נישט איינער האָט עס געטהון אין מיינץ.

פאַר'ן טויט האָט ר' אמנון זיך געהייסען טראָגען אין זיין טויטען-
בעט אין שוהל אַריין, און דאָרט האָט ער אויסגעוויינט פאַר גאָט דעם
„ונתנה תוקף".

נאָר צום בעריהמטעסטען זענען די שטערט ביים טייך פון רהיין
מיט זייער גרויסען „קידוש השם". אין דער צייט פון די ערשטע קרייץ-
צוגן. די געשיכטע, נישט נאָר די אַלוועלטליכע, נאָר אפילו די אידישע,
וואָס איז פול מיט בלוט פון מאַרטירער און זעלבסט-אָפּפערער פאַר זייער
אמונה, ווייסט נישט פון קיין ביישפּיעל פון דעם, וואָס ס'האָבען בעוויזען
די אידען פון די רהיין-געגענדען. ווען מיר בעצייכענען זעלבסט-אָפּפערונג
פאַר אַן אידעאַל אַלס העלדענטהאָט, זענען די אידען פון מיינץ, וואָרמס
און ספּייער געווען די גרעסטע העלדען אָהן ביישפּיעל אין דער גאַנצער
מענשליכער געשיכטע. דאָס וואָס זיי האָבען געטהון פאַר זייער גלויבען,
האָט קיין ביישפּיעל נישט.

מיר ווייסען פון די שפּאַנישע אידען, וועלכע האָבען פערלאָזט
שפּאַניען, ווייל זיי האָבען נישט געוואָלט זיך שמד'ען. אָבער די שפּאַנישע
אידען האָבען געהאַט אנוסים מאַראַנען, אַזעלכע וועלכע האָבען נישט גע-
קענט אויסהאַלטען דעם נסיון און האָבען אָנגענומען דעם פרעמדען גלוי-
בען גענויטערהייט. די דייטשע אידען פון מיינץ, וואָרמס און ספּייער
האָבען נישט געהאַט קיין אנוסים, זיי האָבען נישט אָנגענומען גענויטער-
הייט אפילו קיין פרעמדען גלויבען, קעמפענדיג מיט די ריטער פון די
קרייץ-צוגן, און, זעהענדיג, אַז זיי זענען צו שוואַך געגען זיי, האָבען זיי
זיך פּשוט אויסגעשאָכטען איינער דעם אַנדערן. אַ מוטער האָט געשאָכטען
איהרע אייגענע קינדער און דערנאָך זיך. פאָטערס האָבען געשאָכטען זייע-
רע זיהן. סצענעס פון אונבעשרייבליכען העלדענמוטה פון כאַראַקטערען.
מיר האָבען דאָקומענטען, וואָס זענען געוואָרען פאַרצייכענט פון יענער
צייט, פון מענשען, וואָס האָבען עס אַליין אַדורכגעלעבט. פינף אַזעלכע
העברעאישע מאַנוסקריפּטען געפינען זיך היינט פון יענער צייט, אין וועל-
כע די שרייבערס בעשרייבען די האָר-שטויגענדע סצענעס.

„אויך די ריינע פרויען, די קעניג'ס טעכטער — אזוי רופט אן א שרייבער פון יענער צייט די אידישע פרויען, וואס זענען געגאנגען אויף „קידוש השם" — האבען געווארפען זייער געלד און זילבער דורך דעם פענסטער צום פיינד, כדי זיי זאלען פערגעהמען די פיינד מיט אויפקלייבען די געלדער, אום אבצוהאלטען זיי אביסעל, ביז זיי, די פרויען וועלען צייט האבען צו פערענדיגען אויסצושעכטען זייערע זיהן און טעכטער. הענד פון ערבארמדיגע פרויען האבען געשאכטען זייערע קינדער, כדי צו טהון דעם ווילען פון זייערע בעשאפער" (אז זיי זאלען נישט געצוואונגען זיין צו שמד'ען זיך, ווי די שונאים האבען זיי געצווינגען אונטער טויטשרעק). אנ'אנדער סצענע בעשרייבט דערזעלבער שרייבער פון דער דאמאלדיגער צייט — וואס ער האט אליין דורכגעמאכט. — ווי א מוטער וואס האט געהאט פיער קינדער און זי האט מורא געהאט, אז ווען דער פיינד וועט קומען און וועט וועלען די קינדער אויס'שמד'ען זאל זי נישט שוואך ווערען, אדער די קינדער זאלען נישט שוואך ווערען און ליבערשט וועלען לעבען אין א פרעמדען גלויבען, איידער יונגערהייט שטארבען, אזוי האט זי בעשטימט זיי אליין צו שעכטען. אליין האט זי אבער קיין הארץ נישט געהאט צו שעכטען איהרע קינדער, האט זי געבעטען א חבר'טע איהרע, זי זאל שעכטען פאר איהר די קינדער.

ווי די פרוי האט געשאכטען איינעם פון איהרע קינדער, א „יונגעל א קליינעם און אנ'אנגענעהמען" — זאגט דער שרייבער אין זיין לשון — אזוי האט די מוטער אויסגעשטרעקט איהרע צוויי הענד און האט אויסגעשעפט דאס בלוט, אז דאס בלוט זאל זיך נישט אויף דער ערד אויסגיסען. איינער פון איהרע יונגלעך, וועלכער האט געהייסען אהרן, אז ער האט געזעהן, אז „מען האט געשאכטען זיין ברודער, האט ער אנגעהויבען צו וויינען: „מאמע, שעכט מיר נישט", און איז געגאנגען און האט זיך בעהאלטען אונטער א קאסטען. און זי האט נאך געהאט צוויי טעכטער בלא און מדרוגא. שענע מיידלעך, די טעכטער פון ר' יהודה, איהר מאן. האבען די מיידלעך גענומען דאס מעסער און נאכגעקוקט אויב ער איז גוט שארף, אז עס זאל נישט זיין אין איהם קיין פגימה, און האבען אויסגעשטרעקט זייערע העלזער, און מען האט זיי געשאכטען פאר גאט וואס ער האט געהייסען, אז מען זאל זיין אמונה נישט פערוועקסלען, כדי זיי זאלען זיין גאנץ מיט זייער גאט. ווי די מוטער האט פערענדיגט צו שעכ-

טען איהרע דריי זיהן (אַ חוץ די צוויי טעכטער, וואָס ווי עס זעהט אויס, זי האָט געהאַט פון אַנ'אַנדערן מאַן), דאַן האָט זי אָנגעהויבען רופען איהר יונגסטען קינד, וואָס האָט זיך געהאַט בעהאַלטען הינטער דעם קאַסטען: „אהרן, אהרן, וואו ביסטו? אויך אויף דיר וועל איך קיין רחמנות נישט האָבען און איך וועל זיך נישט ערבאַרמען“. און זי האָט אַרויסגעצויגען איהם ביי די פיס פון אונטער דעם קאַסטען און האָט איהם גע'שחט'ן פאַר גאָט, און זי האָט זיך אַרויפגעלעגט אויף די גע'שחט'ענע זיהן און פאַרשטעלט זיי מיט איהרע קליידער ביז די פיינד זענען געקומען, און זיי האָבען געמיינט, אַז זי בעהאַלט דאָרט איהר געלד, האָבען זיי איהר גע'הרג'עט אויף די גע'שחט'ענע קערפערס פון איהרע קינדער“.

נישט בלויז שטאַרבען, נאָר אויך קעמפען אויף „קידוש השם“ האָבען געקענט די מיינצער אידען. זיי האָבען זיך נישט אונטערגעגעבען ביז זיי האָבען נישט געקעמפט ביז צו דער לעצטער מעגליכקייט פאַר בעפרייאונג. אָפטמאָל האָט זיי דער בישאָף, וועלכער איז דאַמאָלס געווען די מאַכט פון שטאָדט, פערראַטען. אָפטמאָל האָבען זיי פיעל פון די רייטער אויסגע'הרג'עט. ביי אַ פּאָגראָם פון אידען אין דער צייט פון שוואַרצען טויט האָבען די אידען אויסגעטויטעט איבער צוויי הונדערט רייטער.

פיעל מאָל האָבען די אידען, וועלכע זענען איבערגעבליבען ביים לעבען, דערפאַר וואָס זיי האָבען גענויטערהייט אָנגענומען דעם קריסטליכען גלויבען, געפּלאָגט פון זייער געוויסען, אָבגעקויפט זיך זייער זינד מיט נקמה אויף די גוים.

אַזוי ווערט דערצעהלט פון איינעם אַ אידען, ר' אהרן, דאַכט זיך, וועלכער האָט זיך געהאַט גע'שמד'ט, כדי צו ראַטעווען פון טויט זיין אַלטע מוטער, אונטערגעצונדען דערנאָך די שוהל פון מיינץ, כדי די גוים זאָלען נישט מאַכען פון איהר אַ קירכע. אָבער מיט דער שוהל אַליין האָט ער זיך נישט בעגנוגענט. ער האָט אויך אונטערגעצונדען אַ האַלבע שטאָדט און איינע פון די הייליגסטע קירכען פון מיינץ אַוועקגעשיקט מיט'ן פייער, ביז ער איז ענדליך אַ ברענענדיגער אַריינגעשפּרונגען אין די פלאַמענדיגע שוהל און איז אַליין פערברענט געוואָרען. איך האָב איהם, דעם מ"ר אהרן, אַ נאָמען געגעבען דעם „ברענענדיגען אידען“.

עס איז געווען פון לאַנג אָן מיין טיעפער וואונש צו בעזוכען די

דריי עלטסטע אידישע שטעדט: מייגץ, וואָרמס און ספייער, צו זעהן וואָס עס איז איבערגעבליבען ביז היינט פון די אַלטע אידישע בעריהמטע ישובים.

יעצט זייענדיג אין דייטשלאַנד, האָב איך מיין פערלאַנג אויסגעפיהרט, און וואָס איך האָב דאָרט געזעהן און געהערט, וועל איך פאַר דיר לעזער באַשרייבען.

די עלטסטע שוהל אין דער וועלט

אין דעם שמאָלען שוהל־געסעל געהט אַ אידישע מוטער. זי געהט לאַנגזאַם, זאַכט און היט אָב יעדען טריט, וואָס זי מאַכט. נישט צוליעב זיך איז זי אַזוי פאָרזיכטיג און ענגסטליך, נאָר צוליעב דעם, וואָס וואוינט אין איהר קערפּער און דאַרף קומען אויף דער ליכטיגער וועלט. אַ הייליגע לאַסט טראָגט זי — נאָכדעם ווי זי איז געוועזן נאָכ'ן הייראַטען 7 יאָהר פּרוכטלאָז, האָט גאָט זיך צוגעהערט צו איהר איניגסטען, טיעפען געבעט און ערפילט איהר וואונש. אַ הייליג טראָגען טראָגט זי; גוטע מלאכים קומען איהר בייגאַכט צו חלום און זי הערט אין שלאָף ווי די מלאכים לערנען מיט איהר קינד תורה. אַ גרויסער הייליגער איד וועט איהר קינד זיין, וואָרום ווי קען דען אַנדערש זיין? זי האָט דאָך געבעטען דערויף בייטאָג און בייגאַכט, און אויך יעצט קומט זי צוריק פון קליינעם בית־המדרש, וואָס איז הינטער דער שוהל, וואו רש"י זיצט אין זיין איינגע־מויערטע שטוהל, אויבען־אָן, אַרום איהם זיינע תלמידים, און טייטשט מיט זיי אוים דעם חומש. יעדען טאָג שטעלט זי זיך הינטער רש"י'ם בית־המדרש, פּדי איהר קינד אין איהר בויך זאָל זיך איינהערען צו די ווערטער פון גאָט. און ווי זי געהט אַזוי צוריק פון בית־מדרש'ל צו איהר שטיבעל דורך דער ענגער שוהל־געסעל, טראַכט זי אין זיך: איהר קינד וועט אויך די זכיה האָבען צו זיצען אינאיינעם מיט די תלמידים פון רש"י אין קליי־נעם בית־המדרש און זי וועט קומען און וועט זיך שטעלען הינטער דער טהיר פון בית־מדרש זיין קול התורה צו הערען. טראַכט זי אַזוי די זיסע געדאַנקען און שטעלט טריט ביי טריט, זאַכט און פאַמעלער, נאָהענט ביי דער האַרטער וואַנד פון שוהל, אַז עס זאָל איהר חלילה גאָרנישט געשעהן. נישט צוליעב זיך איז אַ אידישע מאַמע אַזוי פאָרזיכטיג, נאָר צוליעב דעם

הייליגען טראָגען, וואָס זי טראָגט אין זיך. און ווי זי געהט אַזוי טיעף פאַרזונקען אין איהרע זיסע געדאַנקען, זעהט זי ווי עס קומט אָן אַ ווילדער רייטער צורייטען; אָנגעטהון אין גאַנצען אין אייזען, מיט אַ גרויסער שפּיז אין האַנד, לאָזט ער זיך מיט דעם גאַנצען אימפּעט פון זיין ווילד=יאָגענדען פערד איבער דער ענגער שוהל=געסעל. דאָס געסעל איז ענג, ווי אַ קליינער, שמאָלער דורכגאַנג, נישטאָ קיין טהיר, קיין הויז, וואו מען קען זיך בעהאַלטען, נאָר האַרטע, שווערע פיער=עקעדיגע שטיינער פון דעם שווערען שוהל=מויער. און דער רייטער רייט ווילד און האַסטיג גלייך אויף דער אידישער טראָגעדיגער מוטער אַרויף. דאַמאָלס לעהנט זיך די אידישע מוטער אָן אָן די שטיינערנע מויער פון דער שוהל, שפּרייט אויס איהרע הענט אויף דעם שטיינערנעם מויער פון דער שוהל און גיט זיך איבער צו גאָט'ס חסד.

די האַרטע, שווערע שטיינער ווערען ווייך און קענטיג, ווי זיי וואָלטען געווען פון טייג געמאַכט, און עס קנייטשט זיך שטיין אין איין, רוקען זיך צוזאַמען און הוילען אויס אַ באַהעלטניש, צו בעהאַלטען אין זיך די טראָגעדיגע אידישע מוטער ביז דער בייזער רייטער אויף זיין ווילד פערד וועט פאַרביירייטען און די סכּנה וועט פאַראיבערגעהן.

און ווירקליך, זייט איהר אין וואָרמס, זעהט איהר נאָך ביז היינט בעשיינפערליך דעם קנייטש אין דער דיקער שוהל=מויער. איהר פערשטעהט נישט צו וואָס די אויסהוילונג אין דער וואַנט איז געמאַכט, סיידען נאָר פאַר אַ נס וועגען, אַז אַ טראָגעדיגע אידישע מאַמע זאָל זיך קענען בעהאַלטען אין איהר פון ווילדע רייטער.

וואָלטען ביי אַנדערע פעלקער אַזעלכע לעגענדען געווען, און וואָלט נאָך ביז היינטיגען טאָג ביי זיי געבליבען עהנליכעס צו דער שוהל=וואַנד מיט דעם נס=קנייטש אין איהר — גאָט מייגער, וואָס פאַר אַ פאַראַדען מען וואָלט צוליעב אַזאַ וואַנד געמאַכט. אַ האַלבע קריסטליכע וועלט וואָלט געפּיליגרימט צו דער וואַנד, אום צו רייבען אָן איהר זייערע דומאַטישע פּים און הענד, און וואָלטען מיילען=וויין קניענדיג געקראָכען צו איהר. ביי אונז זענען קיין הייליגע נישטא, און מיר גלויבען נישט אין נסים.

אָבער די לעגענדע איז הייליג נישט דורך איהר וואונדער און נס=מעשה, נאָר דורך איהר טיעפען סימבאָל פון דעם גאַנצען אידישען לעבען

אין מיטעלאַלטער. ווער דען זאָל ראַטעווען אַ טראָגעדיגע אידישע מאַמע פון אַ ווילדען רייטער, ווען נישט אַ נס?

וואַרמס איז פול מיט נסים, פול מיט לעגענדעס; יעדע שטיקעל ערד איז הייליג. שטעהט איהר ביי דער וואַנד פון דער עלטסטער שוהל אין דער וועלט, געהט איהר דורך די געסעל, אין וועלכער עס איז אַ רש״י געגאַנגען, זעהט איהר אַ וואַנד, אין וועלכער עס איז דאָ אַ קנייטש אויס־געהוילט פון אַ געהיימער האַנד — זייט איהר אַ פרומער אָדער אַ פריי־געזאָנענער — אַ מאָדנער געפיהל נעמט אייך אַרום, אַ הייליגער ציטער געהט דורך אייער לייב; אייער נשמה ווערט געלייטערט, און נישט ווילענ־דיג הויבט איהר אָן אויך צו גלויבען אין אַלע לעגענדעס; אַנ׳עהרפורכט נעהמט אייך אַרום פאַר דער הייליגקייט, וואָס ווייהעט אַרוים פון די טונ־קעלע, פייכטע ווענד, און עס דוכט זיך אייך, ווי איהר פיהלט אויסצושהון די שיך צוליעב דער הייליגקייט פון דער ערד, אויף וועלכער איהר טרעט.

אין וואַרמס איז הייליג די ערד; די שוהל אין וואַרמס איז אַ הייליגע נישט בלויז דערפאַר, וואָס זי איז די עלטסטע אין דער וועלט, נאָר דער־פאַר, וואָס זי האָט דורכגעלעבט מעהר פון אַלע אַנדערע שוהלען. אָה, ווען איהרע ווענט וואָלטען געקענט ריידען! זיי וואָלטען אייך דערצעהלט פון די קרייץ־צוגן, זיי וואָלטען אייך דערצעהלט פון „שוואַרצען טויט, פון טעג פון „פערגיפטעטע ברונימער“, פון עלילת דם׳ס און אַנדערע טרויער־טעג. די שוהל דערמאָהנט אייך ווי אַנ׳אַלטע, אַלטע פעסטונג, וואָס איז אויסגעשטאַנען פיעל בעלאַגערונגען, פיעל מלחמות. און וועלכע פעסטונג איז נאָך אויסגעשטאַנען אַזוי פיעל בעלאַגערונגען, ווי די וואָרמס׳ער שוהל?

נישט נאָר איז זי איינע פון די עלטסטע געביידעס אין דער וועלט, נאָר זי האָט זיך אויך דערהאַלטען ביז צו אונזער צייט אונבעריהרט, אין איהר אָריגינעלען רוימישען סטיל, און ווען עס געפינען זיך איניגע קיר־כען אין דער וועלט, וואָס טיילען פון זיי זענען עלטער פאַר איהר, איז עס קיין וואונדער נישט און אויך נישט קיין זעלטענהייט; וואָרום ווער האָט דען בעלאַגערט אַ קירכע? ווער איז געגאַנגען פערברענען אַ „דאָם“? ווער האָט מלחמה געפיהרט געגען זיי? אָבגעהיט פון די שטאַרקע און מעכטיגע פון דער וועלט דורך די אַלע יאָהרהונדערטע, בעשיצט דורך די מאַכט, וואָס זי בעקליידעט, איז נאָר קיין וואונדער נישט, אַז די קירכע האָט זיך דערהאַלטען ביז אונזער צייט; אָבער אַ שוהל זאָל זיך דערהאַלטען פון

אַלע קרייץ־צוגן, „שוואַרצע טויטען“ און אַלע אַנדערע פערפאָלגונגען און בלייבען שטעהן ביז צו אונזערע טעג — איז עס נישט אַנ׳אויסשטעכעניש די אויגען פון אַלע אונזערע שונאים? איז עס נישט אַ שפּאַס פון דער געשיכטע? עס איז ווי די וואָרמס׳ער שוהל וואָלט געוואָרפען אַ להכעיס־געשריי די גוים אין פּנים אַריין: „זעהט, נאָך אַלע בעלאַגערונגען און מלחמות, און ווילדע טויטען־טענץ שטעה איך, און בין דאָ ביז׳ן היינטיגען טאָג!...“

קיינער ווייסט נישט ווען די שוהל אין וואָרמס איז געבויט געוואָרען. איהר אָנפאַנג ווערט פאַרלאָרען אין לעגענדעס פונקט אַזוי ווי די קהלה פון וואָרמס. ווער ווייס, עס קען זיין, אַז איהר פונדאַמענט איז געלעגט געוואָרען פון יענע אידען, וואָס האָבען בעגלייט יוליוס צעזאַר, צושטעלענדיג זיינע לעגיאָנען פּראָוויאַנט, ווען ער איז אַריבער דעם רהיין די ווילדע גערמאַנישע באַרבאַרען צו בעזיגען. יעדענפאַלס איז בעוואוסט, אַז אין דעם פערטען יאָהר נאָך קריסטוס איז שוין אין וואָרמס געווען אַ אידישע קהלה. אין 1034 איז די שוהל בעניים געוואָרען פון אַנ׳עלטערע געביידע. אַ שטיין ביים אָרון קודש רופט אָן איינעם אַ „מר יעקב“, וועלכער האָט די הויז געבויט, כּדי מען זאָל איהם דערמאָהנען יעדען שבת. און יעדען שבת ביז היינטיגען טאָג, מאַכט מען אַ הזכרת נשמה דעם מר יעקב. ביי די קרייץ־צוגן, ווען כּמעט אַלע אידען פון וואָרמס זענען אויסגעשלאַכטעט געוואָרען, אָדער זיי האָבען זיך, ווי דאַמאָלס איז דער מנהג געווען, אַליין אויסגע׳שחט׳ען, איז די שוהל צושטערט געוואָרען. זוידער בעניים, איז זי ווידער אין דער צייט פון „שוואַרצען טויט“, אין פערצעהנטען יאָהרהונדערט, פערברענט געוואָרען, אָבער בלויז דער דאַך און די אינערליכע האָלץ־שניצערייען; די געביידע און די וואונדערבאַרע צוויי זיילען פון דער שוהל זענען געבליבען אונבעריהרט. באַלד זענען ווידער די אידען צוריקגעקומען קיין וואָרמס און ווידער בעניים די שוהל. שפּעטער, ווען די פראַנצויזען האָבען בעזעצט די שטאָדט, האָבען זיי געמאַכט פון דער שוהל אַ שטאַל. אָבער באַלד האָבען זי די אידען ווידער אויסגערייניגט און אויפגעהאַלטען זי און זי איז אַזוי פערבליבען אין איהר אויסערליכען און אינערליכען סטיל ביז היינטיגען טאָג. אָבער דאָס וואָס די „קרייץ־צוגן“ און דער „שוואַרצער טויט“ האָבען נישט געקענט מאַכען האָבען די דייטשע יהודים געמאַכט פון דער שוהל — פערדאָרבען איהר

סטיל, שטעלט אייך פאר: געהען און שטעלען אריין אין אזא שוהל אנ־ארגעל! וואס דיימשע יהודים קענען!

טיפע טרעפלעך פיהרען אראב אין דער שוהל (צוליעב דעם אודאי, כדי זי זאל זיך נישט ווארפען די גוים אין די אויגען). פון אינווענינ און אויסווענינ איז די שוהל א קליינע, א נידעריגע, א צניעות'דיגע; קיין בע־פוצונג; שטארקע פיער־עקעדיגע גרויסע שטיינער זענען די ווענט פון דער שוהל, נאר ביים האלב־לבנה'דיגען אויסגעבויגענטם פון דער שוהל־טהיר איז אויסגעהאקט אין שטיין פערשיעדענע אידישע ארנאמענטען. דאס־זעלבע איז אויך אויף די קרוינען פון די צוויי שטארקע ריזיגע זיילען, אויף וועלכע די שוהל שטיצט זיך. די זיילען זענען פון א וואונדערבארען סטיל; וואונדערבארע אידישע ארנאמענטען בעקרוינען זייערע קעפ, מיט העברע־אישע שפרוכען אויסגעהאמערט אין שטיין, וועלכע מען קען שוין, ליידער, נישט איבערלעזען. די זיילען זענען נישט אין רוימישען סטיל געבויט, ווי די גאנצע שוהל, נאר אין ביזאנטישען. עס קען מעגליך זיין, אז אידען האבען מיטגעבראכט מיט זיך צו פיהרען רעשטען פון אנדערע שוהלען אין אנ'אנדער לאנד, ווי עס איז דאן דער מנהג געווען נישט בלויז ביי אידען. אויך קריסטען פלעגען בויען זייערע קירכען פון טיילען פון אלטע טעמפלען, אפילו פון געצענדינערשע.

די שוהל איז פול מיט לעגענדען. שוין ביים אריינגאנג געפינט איהר צוויי גרויסע שטיינער, וועלכע דיענען אלס צדקה־פושקעס און וועלכע זאלען שטאמען נאך פון ירושלים, וואס די ירושלים'ער אידען זאלען הא־בען געשיקט אהער צו זאמלען אין זיי געלד. עס זעהט אויס, אז שוין דאמאלס האבען די ירושלים'ער אידען געזאמעלט געלד אין דער פרעמד... היינטער'ן ארון ברענען צוויי נר־תמיד'ס, דאס איז ווידער פערבונדען מיט א וואונדערבארער לעגענדע. אין דער צייט פון „שווארצען טויט“, צי ביי אנ'אנדער צרה, איך געדענק שוין נישט, האבען די גוים געזאגט אויף די אידען, אז די אידען האבען די ברונימער פערגיפטעט און דערפון געהמט זיך די פעסט אין שטאדט, און זיי האבען געגעבען די אידען צייט ביז דעם לעצטען טאג פסח (עס איז געווען פסח־צייט), אז זיי זאלען ארויסגעבען די שולדיגע, אויב נישט, וועלען זיי אלע אידען אויסשלאכטען. די אידען האבען אבער נישט געוואוסט פון וואס צו זאגען, און דא קומט דער לעצ־טער טאג פסח; די צייט פון זייער פערניכטונג איז נאהענט, און קיינער

נעמט אויף זיך נישט די שולד. די אידען זענען אין שוהל פערזאמעלט, פאסטען און זאגען קינות. פלוצלונג הויבט מען אן קלאפען אין טויער פון דעם געטא=טויער; צוויי פרעמדע אידען קומען אן אין שטאדט. דער שמש וויל זיי נישט אריינלאזען. עס שטעהט אזא צרה פאר די ווארמס'ער אידען — אלע אידען פון ווארמס זענען אין סכנה אויסגעשלאכטעט צו ווערען, צו=וואס זאלט איהר נאך אריינקומען אין שטאדט? אבער די פרעמדע אידען ווילען פון טויער נישט אבטרעטען; מען זאל זיי דוקא אין שטאדט אריינלאזען; זיי קענען די שטאדט ראטעווען. מען לאזט זיי אין דער געטא אריין, און די צוויי אידען גיבען זיך אן אלס די שולדיגע, זיי האבען עס די ברונימער פערגיפטעט, זיי זענען די שולדיגע און זיי זאל מען צום בישאף איבערגעבען. די צוויי אידען זענען פערברענט געווארען אויף קידוש השם און די גאנצע עדה איז געראטעוועט געווארען. ווער די צוויי אידען זענען געווען, ווייסט מען נישט. א טייל האלטען זיי פאר מלאכים, אנדערע פאר ל"ו צדיקים, און פון זייערע נשמות=וועגען ברענען פאר'ן ארון קודש שטענדיג צוויי ליכט.

נעבען דער שוהל געפינט זיך רש"י'ס שטיבעל. דאס איז א קליינער פיער עקעדיגער בית=מדרש'ל מיט אנ'איינגעמויערטע שטוהל אין דער וואנד. די לעגענדע דערציעהלט, אז רש"י איז געזעסען אין דעם שטיבעל און האט געלערנט מיט זיינע תלמידים. חוקרים ווייזען אן, אז די געביידע פון שטיבעל איז נשט גענוג אלט, אז רש"י זאל האבען אין איהר געלערנט, אבער ווי עס זאל נישט זיין, עס איז א פאקט, אז רש"י איז געווען א ישיבה=בחור אין ווארמס און האט גענעסען „טעג" ביי די ווארמס'ער בעלי=בתים. און נישט איינמאל דערמאהנט ער אליין אין זיינע שריפטען ווי אזוי ער האט געלעבט, ווי ער איז געשלאפען אויף דער הארטער באנק און געגעסען ארים ברויט און אין דער היים איבערגעלאזט א ווייב מיט קינדער. אז איך האב זיך געפונען אין דעם שטיבעל און געזעהן די קאלטע שטיין=שטוהל, וואס איז איינגעמויערט אין דער וואנד, האב איך זיך דערמאהנט רש"י'ס שילדערונגען און געזעהן ווי עס שלאפט ביינאכט א יונגערמאן מיט אנ'אויסגעבלייכט געזיכט און א שווארץ, רונדיג שפראצענדיג בערדעל אויף דער הארטער שטיינערנער באנק פון בית=מדרש, אז ער האט אין דער היים איבערגעלאזט א יונג ווייבעל, נאך וועלכער ער בענקט און אז ער איז פערוואגעלט אין דער פרעמד נאך דערפאר, ווייל די פרעמ=

דע שטאָדט ווערט בעריהמט אין תורה, דאָרטען וואוינט ר׳ רוקח און אַנדערע בעריהמטע געלערנטע.

דערמאָהנט עס אייך נישט אָן אַ היינטיגען פּרוש אין אַ פּויליש-ליטוויש שטעדטעל? אַט אַזוי איז רש״י געווען אַ ישיבה-בחור אין וואָרמס, מיט זיבען—אַכט הונדערט יאָהר צוריק, און געגעסען טעג ביי די וואָרמס׳ער בעלי בתים.

די שטאָדט, ווייזט אויס, גרויסט זיך אויך דערמיט, וואָס רש״י האָט געלערנט אין איהרע מויערן. פון די איבערגעבליבענע געטאָ-מויערן האָט מען אַ מויער אויסגעהאַקט אין דער אידען-גאַס און אַ נאָמען געגעבען דעם מויער „רש״י-מויער“. ווען איהר הערט אַ וואָרמס׳ער דיימשען יונגעל ווי ער זאָגט אייך: „איך וואהן אין ראַשע-מויער, אין דער יודען-שטראַסע“, קלינגט עס אייך אַזוי קאָמיש — די גוי׳שע יונגלעך אין וואָרמס וויסען פון רש״י.

איבער דער שוהל געפינט זיך אַ בוים. עס איז געווען אַ מנהג פון קדמונים אָן אַריבערצופיהרען אין שוהל אַריין אַלטע שמות: אָבגעלעבטע סדורים, חומשים און אַנדערע אידישע זאַכען, וועלכע אידען האַלטען פאַר הייליג. די קאַסטענס שמות זענען שוין פיעל מאָל געווען די וויכטיגסטע קוועלען פאַר דער אידישער געשיכטע.

שוין פון לאַנג איז געריכטעט געוואָרען די אויפמערקזאַמקייט פון דער געלערנטער אידישער וועלט צו דעם שוהל-בוידעם אין וואָרמס, וואוהין אידען פלעגען טראַגען פאַר לאַנגע דורות זייערע שמות. פיעל וויכטיגע דאָקומענטען פון דער אידישער געשיכטע האָט מען געפונען אויף יענעם בוידעם: אַלטע אידישע תפלות, פּיוטים, שוץ-בריעף פון דייטשע קעניגן, קינות און קלאָג-ליעדער פון די פערפאָלגונגס-צייטען, אין וועלכע אידען בעשרייבען זייערע צרות אין פערשיעדענע שלעכטע צייטען. אין וואָרמס האָט אַמאָל געלעבט אַ שמש, יוספי שמש. דער יוספי שמש איז געווען איינער פון די גרעסטע מאַראַליסטען פון אידישען פאָלק. עס איז נאָך יעצט בעריהמט זיינער אַ מנהג-בוך; ער האָט געזאַמעלט די לעגענדען פון וואָרמס און פערשריבען זיי אין זיין „ספר נסים“ — דעשטען פון דעם ספר האָט מען געפונען אויפ׳ן בוידעם פון דער שוהל.

זעהר אינטערעסאַנט זענען אויך די וויקעלער, מיט וועלכע מען פלעגט די קינדער וויקלען, ווען מען האָט זיי געבראַכט אין שוהל אַריין

צו פעראיידישען זיי. אויף אַזעלכע וויקעלער פלעגען געווענליך די מוטערס
אויסהעפטען דעם נאָמען און דעם פאַמיליען=נאָמען און דעם שטאַם=אָרט
פון קינד, פאַר וועלכען עס איז בעשטימט געוואָרען. אויף דעם וויקעל פלע=
גען זיי אויך אויסהעפטען דעם סימבאָל פון דער הויז, וואו דאָס קינד
איז געבוירען געוואָרען: אַ שיפעל, ווען דאָס קינד איז געבוירען געוואָרען
אין אַ הויז, וואָס טראָגט אויף זיך אַ שילד פון אַ שיף; דערנאָך איז
דערפון אַרויסגעקומען די פאַמיליע שיף. אָדער אַ רויט=שילד אָדער אַן
אָדלער. אויף דעם בוידעם פון דער וואָרמס'ער שוהל ליעגען אַלע וויקעלער,
אין וועלכע עס זענען געווען געוויקעלט די ערשטע שטאַמפאָטערס פון די
היינטיגע רייכע יהודים. פון אָט די וויקעלער ווייס מען די געשיכטע
פון די פאַמיליען. אויפ'ן בוידעם פון דער וואָרמס'ער שוהל האָט מען
געפונען אַזעלכע וויקעלער, וועלכע שטאַמען פון אַזוי ווייט צוריק, ווי פון
דעם מיטען פון זעכציעהנטען יאָהרהונדערט, און עס איז אינטערעסאַנט
צו דערמאָהנען, אַז מען האָט דאָרט אויך געפונען די וויקעלער פון די
שטאַם=פאַמיליען פון ווערטהיימערס, פון די אָפענהיימערס, פון די גוגענ=
היימערס, דעם וויקעלע פון דעם שטאַם=פעטער פון פעליקס אַדלער, דער
גרינדער פון דער עטיקאַל=סקוהל אין ניו=יאָרק, און נאָך אַנדערע בעריהמטע
דייטש=אידישע פאַמיליען.

נעבען דער שוהל געפינט זיך אַ בעהאַלטענע אַלטע מקוה, וועלכע
איז אַזוי אַלט ווי די שוהל, די מקוה האָט מען ערשט מיט איניגע יאָהר
צוריק ענטדעקט. זעהר אינטערעסאַנט זענען די אַלטע אידישע מקוות אין
די רהיין=שטעדט. ניט אַזוי לייכט איז אָנגעקומען אידען דאָס אידישקייט
פאַרצייטענס. צוערשט האָבען זיי זיך אַריינגע'גנב'עט אין אַ שטאָדט און
דאָרט געוואוינט בגנבה: פלעגען זיך איינריכטען אין געהיים אַ שוהל,
אַ בעהאַלטענע מקוה. אָט אַזעלכע געהיימע מקוות געפינט מען יעצט אין
פערשיעדענע שטעדט ביים רהיין. פון דרויסען איז זי פאַרשטעלט, מען
זעהט גאָרנישט אָן. אַ געהיימע טהיר פיהרט אייך אַריין אין אַ הייל;
דאָרט פיהרען שטיינערנע טרעפּען טיעף אַרונטער צו דער מקוה. אָפטמאָל
איז די מקוה הונדערט און מעהר פוס טיעף אין דער ערד און איהר זעהט
דאָרום פון דרויסען גאָרנישט. דערפאַר אָבער אינעווייניג איז די מקוה
איינגעריכט געוואָרען אויף אַן אויסערגעוועהנליך רייכען אופן: די וואונ=
דערבאַרסטע אָרנאַמענטען זענען אויסגעהאַמערט אין די שטיינער פון

די פערשיעדענע קאַמערען, אַ קאַמער צום פערוויילען, אַ קאַמער זיך אויסצוטהאָן; אויסגעהוילטע פענסטערלעך און נישעס, אין וועלכע עס האָבען וואַהרשיינליך געברענט אייל־לאָמפּען. די געהיימע מקוות ווערען יעצט בעוואונדערט פון דער גאַנצער ציוויליזירטער וועלט. די מקוה אין פרידבערג איז ספּעציעל בעריהמט מיט איהרע רייכע אָרנאַמענטען, און זי איז איינע פון די זעלטענסטע איבערבלייבעכצען פון דער רוימישער קונסט, וועלכע זענען פערבליבען ביז היינטיגען טאָג. אויך איז בעריהמט די מקוה אין ספּייער, וועגען וועלכער עס איז פיעל געשריבען געוואָרען; זי געהערט צו די מערקווירדיגקייטען פון דער בעריהמטער שטאָדט. די מקוה אין וואָרמס איז ערשט זייט איייניגע יאָהר אויסגעגראָבען געוואָרען. ליידער האָט זי זיך ניט זעהר גוט דערהאַלטען; פיעלע פון איהרע אָרנאַ־מענטען זענען אָבגעבראָכען געוואָרען און אויף דעם הויף פון דער וואָרמס'ער שוהל וואַלגערען זיך יעצט אַרום אָפּגעהאַקטע שטיינער פון דער מקוה. אויף דיעזע שטיקער שטיין קען מען נאָך יעצט זעהן אויסגע־האַמערטע פערשיעדענע פויגעל, ווי זיי פּיקען ווייַנטרויבען, און אַנדערע אָרנאַמענטען. דער גאַנצער געבוי אָבער פון דער מקוה איז פערבליבען אונבעריהרט, און ווען איהר גערט אַראָפּ טיף אונטען און זעהט, ווי די אידען האָבען אַמאָל אָבגעהיט זייער אייגענאַרטיגקייט מיט אַזוינע מסירת נפש, נעהמט אייך אַרום אַ פירכטערליכע אַנגסט פאַר דעם גרויסען סוד פון דעם אויסגעהאַלטענעם אידישען כאַראַקטער.

מייניז, ווי איך האָב אין אַ פריהערדיגע שילדערונג געשריבען, האָט גאָר נישט דערהאַלטען פון די אַלטע צייטען, אָבער וואָרמס איז געבליעבען ביז צו אונזערע טעג כמעט אונבעריהרט. דאָס זעלבע איז אויך מיט'ן וואָרמס'ער בית־עולם, וועלכער איז פערבליבען אין אַ גוטען צושטאַנד ביז צו אונזערע טעג. זיין אָנפאַנג איז פונקט ווי די קהלה פון וואָרמס און ווי די שוהל פון די לעגענדאַרישע צייטען. יוספי שמש דערצעהלט אין זיין מעשה נסים, אַז אין זיין צייט, דאָס הייסט, מיט דריי—פיער הונדערט יאָהר צוריק, האָט זיך געפונען אויף דעם וואָרמס'ער בית־עולם אַ מצבה, אויף וועלכער עס איז געווען אויפגעקריצט: „איש בחטאו מת“, — דער מענש איז געשטאָרבען פאַר זיינע זינד, דאָס הייסט, בית דין האָט דעם מענשען פער'משפט צו טוידט־שטראָף. דער זעלבער יוספי שמש דער־צעהלט אויך, אַז אין יאָהר 1623 האָט איהם ר' אליהו בעל שם אָנגע־

ווינזען דעם אָרט אויף'ן בית־עולם, וואו דער מענש איז „פערשטיינערט" געוואָרען, די בית הסקילה. מען וויל דריננען דערפון, אַז די אידען אין וואָרמס האָבען אַמאָל געהאַט זייער אייגענעם געריכט, וועלכער האָט פעראורטיילט צום טוידט. היינט ווייס מען שוין ניט פון דעם מצבה־שטיין. דער עלטסטער מצבה־שטיין, וואָס געפינט זיך אויף וואָרמס'ער בית־עולם, שטאַמט פון יאָהר תר"ם, דאָס הייסט פון יאָהר 900, און איז פון אַ רב'ס אַ טאָכטער, מרת פרזא, די טאָכטער פון ר' שמואל, וועלכער איז ערמאָרדעט געוואָרען פאַר זיין אמונה.

די וויכטיגסטע מצבה, וואָס געפינט זיך אויף וואָרמס'ער בית־עולם, איז פון מהר"ם, דער גרויסער רבי ר' מאיר פון ראָטהענבערג, וועלכער איז געשטאָרבען אין אַ פעסטונג.

ר' מאיר פון ראָטהענבערג האָט געוואָלט פאָהרען נאָך ארץ ישראל. אויף'ן וועג האָט איהם געפאַנגען גענומען אין יאָהר 1286 דער גראַף פון גערץ און איהם איבערגעגעבען אין די הענד פון קיסר רודאָלף, פון האַבס־בורג. דער קיסר האָט איהם אַריינגעזעצט אין אַ טהורם אין עלזאַס און געוואָלט פאַר איהם אַ גרויסען אויסלייז־פרייז.

ר' מאיר פון ראָטהענבערג האָט אָבער פערוועהרט די אידען דורך חרם, אַז זיי זאָלען בעצאָהלען פאַר איהם דאָס אויסלייז־געלד דערפאַר, וואָס דער קיסר האָט געשטעלט אַ צו־הויכען פרייז. עס איז געווען אַ מנהג פאַרצייטענס, אַז ווען אַ קיסר האָט בעדאַרפט האָבען געלד, האָט ער עס דורך פערשיעדענע אויסריידען אַרויסגעקוועטשט פון אידען. אָבער ווען אַ קעניג אָדער אַ בישאָף האָט געוואָלט אַ שמאָדט, וואָס איז איהם געטריי געבליעבען געגען אַ שונא, בעלוינען, האָט ער בעפוילען די אידען פון שמאָדט צו געבען אַזויפיעל זילבער און גאָלד דער שמאָדט, ווי מיר געפינען עס פון לודוויק דער בייער אין יאָהר 1315 און אויך שפעטער, וועלכער האָט בעפוילען די אידען פון וואָרמס צו בעצאָהלען די וואָרמס'ער איינוואוינער אַ גרויסע סומע געלד אַלס אַ פערגיטיגונג, וואָס ער האָט געוואָלט מאַכען די וואָרמס'ער איינוואוינער.

כדי נישט צו לאָזען אויסקוועטשען פון די אידען קיין געלד האָט דער בעריהמטער רב, רבי מאיר פון ראָטהענבערג, פערבאָטען די אידען צו בעצאָהלען פאַר איהם די פערלאַנגטע סומע אויסלייז־געלד.

אין טהורם איז דער רב געזעסען זיין גאנץ לעבען לאנג און דארט געשריבען זיינע בעריהמטע ספרים. אין דער ווארמס'ער שוהל ווייזט מען אייך נאך יעצט אן א ספר־תורה, וואס זאל האבען געקומען צו שווימען קיין ווארמס מיט'ן וואסער, וועלכער ר' מאיר פון ראטהענבערג האט ארויסגעשיקט פון טהורם. אין טהורם איז ער טאקי געשטארבען און איז דארט אפגעלעגען פערצעהן יאהר. קיינער האט נישט געקענט צוקומען צו זיין קערפער, דערצעהלט די לעגענדע, ווייל א פייערדיגער ראנד איז געשטאנען ארום איהם. ביז מיט איינינע יאהר שפעטער האט א איד פון פראנקפורט, וועלכער האט געוואלט האבען די זכיה צו ליגען נעבען דעם גרויסען רב, געבראכט זיין קערפער פון טהורם צו קבורה אויף דעם ווארמס'ער בית־עולם.

אבער די וויכטיגסטע מצבה, וואס געפינט זיך אויפ'ן ווארמס'ער בית־עולם, איז די מצבה פון די צוועלף פרנסים.

גארנישט שטעהט אויף דער מצבה אויפגעשריעבען, א חוץ די ווערטער: „פ״נ י״ב פרנסים“. אונטער דעם שטיין, וואס שטעהט ביים מויער פון אלטען בית־עולם, רוהען די אשעס פון צוועלף אידישע העלדען.

אין יאהר 1349 איז אין ווארמס אנגעקומען דער „שווארצער טויט“, די מגפה, וואס האט זיך אריינגעגנב'עט אין יעדען הויז און ארויסגעטויטעט וועמען זי האט געוואלט. א שווארצער פלעק אויפ'ן פנים— טויט! די גוים האבען געזאגט, אז די אידען, אום נקמה צו נעהמען פאר אלע פערפאלגונגען, האבען די ברונימער פערגיפטעט. דער בעסטער בעוויז איז די שווארצע אלמנה מיט איהר סקעלעטען־פנים און בלוטיגע הענד, וועלכע געהט ארום אין שטאדט, ביז זי קומט־אן צו די מויערען פון דער אידישער גהעטא און דארט שטעלט זי זיך אב און געהט נישט ווייטער. קיינער וויים נישט פארוואס דער שווארצער פלעק־טיפוס האט אויסגעמידען די אידישע גהעטא; עס איז אבער א פאקט, אז די אידען האבען וועניגער געליטען פון דער שרעקליכער מגפה אין מיטעלאלטער, ווי די קריסטען. צי דאס איז געווען דערפאר, וואס די אידען האבען דעמאלט רייגער, היגיענישער געלעבט, מעהר בענוצט די מקוה, ווי די קריסטען די באד, וועלכע איז דאן כמעט נשט באנוצט געווארען, צי עס זיינען געווען אנדערע אורזאכען, אבער א פאקט איז, אז די שווארצע מגפה האט אויסגעמידען די אידען.

די קריסטען האָבען עס אויסגעטייטשט, אַז נישט אַנדערש, אַז די
אידען פערגיפטען די ברוּנימער, און זיי אַליין, די אידען, וויסען וועלכע
וואַסער צו טרינקען. און ווי אין אַנדערע שטעדט, אַזוי אויך אין וואָרמס,
זיינען די וואָרמס'ער איינוואוינער אַרוים אין די גאַסען מיט קירכען=
פאָהנען און הייליגען געזאַנג און געשטורעמט די מויערען פון דער
אידישער גהעטאָ די אידען צו פערטיליגען. צו מאַכען דאָס מעהר רעכט=
פערטיג איז זיך דער שטאָדט=ראַטה פון וואָרמס אין ראָטהויז צונויפ=
געקומען און אָהנע אויסצוהערען די אידען האָבען זיי אַ משפט אַרויס=
געגעבען אַלע אידען פון וואָרמס אויסצושלאַכטען. די וואָרמס'ער אידען
האָבען בעשלאָסען צו שטאַרבען אינאיינעם מיט די גוים. צוועלף פרנסים
פון דער שטאָדט האָבען זיך אין זייערע שוואַרצע מאַנטלען אָנגעטהאָן,
צוועלף שאַרפע חלפים אונטער זייערע שוואַרצע מאַנטלען אַרונטערגע=
נומען און זיך געלאָזט פיהרען צום ראטה=הויז, פאַר די ראהטס=לייט צו
קומען. צוערשט האָבען זיי זיך געוואָרפען אויף די קניע פאַר די ראָטהס=
לייט און מיט געוויין און געבעט געפּרואווט זיי איבערצייגען אין זייערע
אונשולד, און ווי נאַריש עס איז זיי צו בעשולדיגען אין פעראורזאַכען
די פעסט, וועלכע איז אַ גאָט'ס שטראָף. אַגב האָבען זיי געוואָלט איבער=
צייגען די ראטהס=מענער, אַז אויך די אידען ליידען פון דער שוואַרצער
מגפה. די ראַטהס=מענער האָבען ניט געוואָלט אויסהערען די צוועלף
פרנסים און האָבען געהאַלטען אין איין שרייען: די אידען, די אידען,
זיי מוזען שטאַרבען! דאַן האָבען די צוועלף פרנסים אויסגעשריען:
„צוזאַמען מיט אייך!“ און זיך געוואָרפען מיט זייערע חלפים אויף די
ראטהס=מענער און אויסגעקוילעט ביז איינעם. דאַן זיינען זיי אַוועק
אויפ'ן אידישען בית=עולם און אויסגעגראָבען אַ ברודער=גרוב ביי דער
וואַנד, וויל מערדער און זעלבסט=מערדער בעדאַרפען ליעגען ביי דער
וואַנד, און גע'שחט'ן יעדער זיך אַליין מיט זיין אייגענעם חלף.

זייער קבר איז נאָך ביז היינט אויפ'ן אַלטען בית=עולם פון וואָרמס,
און איבער זייער קבר שטעהט אַ קליינער האַלב=אָפּגעבראָכענער שטיין
מיט די איינציגע ווערטער: „פ״נ י״ב פרנסים“.

אין דער אַלטער דייטשער שטאָדט ראָטענבורג

ראָטענבורג איז דאָס עלטסטע שטעדטעל אין איירָאפּאַ, וואָס איז איבערגעבליבען און דערהאַלטען געוואָרען ביז צו אונזערע טעג. נישט קיין איין הויז, נישט קיין איין גאַס, נאָר די גאַנצע שטאָדט איז איבערגעבליבען ביז צו אונזערע צייטען, אַזוי ווי זי איז געווען אין מיטעל־אַלטער, אונבּאַריהרט און אונפאַרענדערט. די שטאָדט ליעגט פערלעגען, אָבּגעלעגט אָן אַ זייט, און די גרויסע מאָדערנע צייט, וואָס האָט מיט דעם רויך פון איהרע פאַבּריק־קוימענס אָבּגעווישט דעם מיטעלאַלטער פון דער ערד, האָט זי פערשוינט. די שטאָדט איז איבערגעבליבען אַזוי ווי זי איז געווען. שפּעטער האָט מען מיט אַ כּיון אָבּגעהיט דעם כאַראַקטער פון דער שטאָדט, אַז די שטאָדט זאָל איבערבּלייבען אַלס אַן אָנדענקען, ווי עס האָט אויסגעזעהן אַ שטאָדט אין מיטעלאַלטער. עס געפינט זיך נישט דאָרט קיין איין הויז, וואָס זאָל יונגער זיין פון עטליכע הונדערט יאָהר. טיילען פון איהר זענען אַלט ניין הונדערט, טויזענד יאהר. אַרום דער שטאָדט ציהט זיך נאָך ביז׳ן היינטיגען טאָג די מויער, וועלכע האָט זי בּעשיצט געגען אַן איינדרינגליכען פיינד. בּיי יעדען אַריינפאָהר אין שטאָדט דורך יעדע גאַס, הויבּט זיך אויף איבּער דער מויער אַ הויכער שפּיציגער טורם, וועלכער בּעשיצט דעם מויער. אַז עס קומט אין אָווענד, ווערען נאָך פיעל טויערן ביז׳ן היינטיגען טאָג פערשלאָסען, און מען קען נישט אַריינקומען און נישט אַרויסגעהן פון שטאָדט. און ווען עס ענדיגט זיך די שעה, הויבּט אָן דער טורם פון שטאָדט־הויז צו קלינגען, ווערט אַ געקלינגעריי פון אַלע טורעמס פון שטאָדט. אַרום דער מויער

ציהט זיך אַ הילצערנע גאַלעריע, אויף וועלכער די איינוואוינער פון שטאָדט האָבען געקעמפט געגען דעם איינדרינגליכען פיינד. ראָטענבורג איז געווען פון דרייצעהנטען יאָהרהונדערט ביז כמעט צו אונזער צייט אַ פרייע שטאָדט. דאָס הייסט, זי האָט נישט געהערט נישט צו קיין קעניג, נישט צו קיין הערצאָג. נאָר די בעלי־בתים פון שטאָדט האָבען אַליין איבער זיך רעגירט. זיי האָבען אויסגעקליבען אַ בורגמייסטער, און דער בורגמייסטער איז געווען דער פאָטער פון אַלע איינוואוינער. די בעלי־בתים, די מייסטער מיט די בעלי־מלאכות, זענען געווען די סאָל־דאַטען, און אַז אַ פיינד איז בעפאַלען די שטאָדט זענען די בעלי־בתים אַרויף אויף דעם מויער און געוועהרט זיך מיט פייל און בויגען געגען דעם שונא. די ווייבער האָבען אַרויסגעטראָגען קאָכעטעס וואַסער, גע־זאָדענע בליי, שטיינער און האָלץ־וואַרפער און געהאָלפען פערטרייבען דעם שונא. די שטאָדט־מויער מיט די טהורמס מיט די הילצערנע גאַ־לעריע, וועלכע איז איבערגעבליבען אונבעריהרט ביז אויף אונזערע טעג גיט אַ קלאָרען בעגריף ווי אַזוי עס האָבען געלעבט די מענשען אין מיטעל־אַלטער. און היינט, אַז עס וויל ווער שטודירען דאָס לעבען אין מיטעל־אַלטער, קען פון דער שטאָדט מעהר לערנען, ווי פון פיעלע דיקע ביכער, דערפאַר קומט מען פון דער גאַנציער וועלט בעזוכען ראָטענבורג, וועל־כע איז איבערגעבליבען אַן אונבעריהרט דענקמאָל פון אַלטע צייטען.

ראָטענבורג איז אויך בעריהמט מיט איהרע קירכען און הייזער, וועלכע גיבען אַ קלאָרען בעגריף וועגען דעם פריה־דייטשען גאָטיק־סטיל. אינטערעסאַנט איז ווי אַזוי די בעריהמטע „יאַקאָב'ס קירכע" פון ראָטענ־בורג איז געבויט געוואָרען. זי איז געבויט געוואָרען פון דעם געלד, וואָס מען האָט איינגעלייזט פאַר פאַרגעבען עברות און פאַר „חלק לעולם הבא". האָט אַ ראָטענבורגער בעל־הבית געטראָפען אַ אידען אויפ'ן וועג און אונטערגעשאָכטען איהם דעם האַלז, און אַוועקגענומען דאָס זעקעל געלד, וואָס ער האָט געטראָגען אויף זיין האַלז, האָט ער נאָר בעדאַרפט קומען צום בירגערמייסטער און קויפען אַ מחילה־קוויטעל פאַר אַ טייל פונ'ם געלד, וואָס ער האָט צוגענומען פון אידען, און אַלע זינד זענען איהם פאַרגעבען געוואָרען. מען האָט זיך אויך געקענט איינהאַנדלען אַזעלכע מחילה־קוויטלעך נישט נאָר פאַר פערגאַנגענע זינד, נאָר פאַר צוקינפטיגע זינד. עס האָט ווער געגלוסט צו אַ אשת איש און מורא גע־

האָט פאַר גאָט, האָט ער נאָר געדאַרפט געבען אַ פּאָר מטבעות אויף די קירכע און אויסקויפען זיך אַ מחילה־קוויטעל און טהון וואָס זיין האַרץ האָט געגלוסט. פון הונדערט יאָהר לייזאַכטס פאַר אַזעלכע מחילה־קוויט־לעך איז געוואָרען אויפגעשטעלט די הערליכע „יאַקובס קירכע“, איינע פון די שענסטע מאָנומענטען פון גאָטישען סטיל.

אין די קירכע געבויט געוואָרען פון אַזאַ „אתנן־זונה“־געלד, איז דערפאַר די קירכע אַליין אַ לויב־געזאַנג צו גאָט. איין אויסגעשריי, אַ האַנד אויפגעהויבען צום הימעל. דער גאָטישער סטיל איז בעשאַפען געוואָרען אין דער צייט פון העכסטען רעליגיעזען עקסטאַז, אין דער צייט פון די קרייץ־צוגן, ווען הונדערטער טויזענדער מענשען האָט אַרומגע־כאַפּט אַ רעליגיעזע משוגעת און זיי האָבען געוואָרפען היים, ווייב און קינד, און געלאָזט זיך אין אונבעקאַנטע לענדער, איבער פיעלע אונבע־טראָטענע וועלדער, איבער מדבריות און ימים צו בעפרייען ירושלים פון די אונגלויביגע הענד. אָט דער רעליגיעזער עקסטאַז האָט בעשאַפען יע־נעם סטיל, וועלכער שטייגט אַרויף אין די הימלען צו גאָט. אַ גאָטישע קירכע, אַ גאָטישע געביידע הויבט זיך אויף פון דער ערד און שטייגט וואָס־אַמאָל העכער, העכער ווי אַ לויב־געזאַנג צו גאָט, אויסגעגאָסען אין איין מאָסיווען שטיין. דער גאָטישער סטיל האָט פיינד זיך צוצעוואַרפען, ער זאַמעלט זיך, און אַלץ שטרעבט צו איין ציעל, וואָס־אַמאָל העכער, העכער. דער גאָטישער סטיל ווייסט נישט פון קיין קאָמפּראָמיסען. אכזריות'דיג איז ער, פאַנאַטיש און מיסטיש רעליגיעז...

עס געפינט זיך אין ראָטענבורג אַ קליינע קירכע, וועלכע רופט זיך די שעפער'ס קירכע. די קירכע שטאַמט פון די קרייץ־צוגן און רופט זיך שעפער־קירכע דערפאַר, ווייל מעהרסטע פון די וואָס האָבען אָנגערייצט דאָס פאָלק צו געהן בעפרייען ירושלים, זע־נען געווען שעפער. אין דער קירכע געפינט זיך אַן אַלטאַר, אין דעם אַלטאַר האָבען די קרייץ־צוגער געשליפען זייערע שווערדען, איידער זיי האָבען אויף מלחמה אַרויסגעצויגען. דער אַלטאַר טראָגט נאָך שפּורען ביז היינטיגען טאָג פון דעם שאַרפען די שווערדען אויף זיין שטיין. אין דעם פוס־טרעפּ פון אַלטאַר האָבען זיי געשאַרפט זייערע שפּיזען. דאָס איז דער גאָט פון גאָטישען סטיל. ביי דעם אַלטאַר פון דער גאָטישער קירכע, וועלכע איז געשטעלט פאַר'ן גאָט פון יע־

נער צייט׳ האָט מען געשאַרפט די שווערדען און אויף זיינע אַלטאַר־טרע־פען די שפּיזען.

דער גאָט פון גאָטיק האָט נישט געוואוסט פון קיין רחמנות, אומ־ערבאַרמדיג איז ער געווען — פורכטבאַר, ביי זיינע מזבחות האָט מען די מעסערס געשאַרפט.

און אַזוי ווי דער גאָט אַזוי איז זיין סטיל. הויבען זיך די קירכען און די הייזער צו איהם ווי די בערג, אייגער שטעלט זיך אויפ׳ן צווייטענס רוקען — נאָר וואָס העכער צו קומען צו גאָט. און נישט בלויז שטיינער און מויערן הויבען אויף די הענד צום הימעל, נאָר מענשען און טייבען, בלומען און חיות קריכען אויף די געזימסען און בויגען זייערע העלזער און פנימ׳ער צו גאָט. דאָס פנים פון דעם גאָטישען מענש איז אויסגע־לייטערט, פערביסען אין צער, און שרעקליך פערוועהטאָגט. און אפילו די חיות, די הינד, די פויגעל, וואָס לעהנען־אונטער די געזימסען זענען נישט קיין מענשליכע חיות, נישט קיין שטוב־חיות און נישט קיין מענ־שען־בלומען, נאָר אויסטערלישע, נישט פון דער וועלט, נאָר בעזעסענע פון רוחות רעות, מיטהישע, שרעקליכע.

און אַזוי ווי דער קריסטען־גאָט איז געווען אין דער צייט פון גאָטישען סטיל אַזוי אויך דער אידישער גאָט. דורך דעם גאָטישען סטיל קען מען לערנען פאַרשטעהן די גאַנצע פעריאָדע פון די שרעקליכע אידען־ליידען פון דער צייט פון די קרייץ־צוגן. עס האָט מיך שטענדיג געוואונ־דערט די גרויסע אָפּפערוויליגקייט פון די אידען אין דער צייט פון דורות מיט אַן אונגאַטירליכע לייכטיגקייט מקריב צו זיין זיך אויף קידוש־השם. נאָר אין קיין פעריאָדע פון דער אידישער געשיכטע געפינט מען נישט אַזאַ אונערבאַרמדיגען פאַנאַטישען, איך וואָלט געזאָגט אונמענש־ליכען, „קידוש־השם“ ווי אין דער צייט פון די קרייץ־צוגן. אידען האָ־בען זיך פשוט מאַסענווייז, אין די הונדערטער זיך אַליין געשאָכטען, און אויסגעשאָכטען זייערע ווייבער און קינדער מיט זייערע אייגענע הענד פאַר זייער אמונה. דער גאָטישער קריסטען־גאָט האָט זיך אָנגע־שלאָגען אויף דעם „גאָטישען“ אידישען גאָט...

דורך דעם האָבען די דייטשע אידען אין דער צייט פון די קרייץ־צוגן נישט אַרויסגעגעבען (אַ חוץ אין זעהר אַ קליינע צאהל) קיינע אנוסים, ווי די שפּאַנישע אידען ביים גירוש פון שפּאַניען. „גאָטיק“ ווייס

נישט פון קיין קאָמפּראָמיסען. דאָס האָט נישט געקענט געשעהן אין פּופּציעהנטען און זעכצעהנטען יאָהרהונדערט, ווייל דעמאָלט איז שוין דער רעליגיעזער עקסטאַז, וואָס האָט בעהערשט די וועלט אָבגעקיהלט געוואָרען. די וועלט איז שוין נישט פרום געווען. וואָלטען די שפּאַנישע אידען געהאַט אויסצושטעהן זייער נסיון אין עלפטען און צוועלפטען יאָהרהונדערט, וואָלטען זיי זיך אויך געווען געשאָכטען פאַר זייער אמונה, ווייל די וועלט איז דעמאָלט געווען פער'שיכור'ט אין רעליגיעזען עקסטאַז. די שפּאַנישע אידען האָבען געלעבט אין דער צייט פון רענעסאַנס, דעם סמיל, וואָס מענשען האָבען געשאַפען ביי זיך, פאַר זייער עולם-הזה, פאַר זייער איינענעם געברויך — נישט פאַר גאָט. דורך דעם איז ביי זיי, ביי די שפּאַנישע אידען געווען אַזוי פיעל קאָמפּראָמיסניקעס מאַראַנען...

גאַנץ ראָטענבורג איז פול מיט דעם סמיל. מיט דעם רעליגיעזען פּאַנאַטיזשען, אכזריות'דיגען אָהן-רחמנות'דיגען „גאָטיק“. עס הויבען זיך אויף די הייזער, איינס העכער איבער דאָס אַנדערע מיט זייערע שפּיציגע קעפּ, שטומע שטאַרקע ווענד מיט גאַנץ קליינע, קליינע פענסטערליך, וועל-כע מען זעהט קוים אָן. גאָרנישט איז אויף דער וואַנד, קיינע בעפּוצונג, קיינע בעציערונג, נאָר שטום און טויט הויבט זי זיך אויף, העכער, הע-כער צו גאָט. און ווען איהר געהט אַרוים ביינאַכט אויפ'ן אַלטען מאַרק, און איהר זעהט זיך מיט אַמאָל אַרומגערינגעלט מיט די הויכע שטומע ווענד, וועלכע פערלירען זיך אין טונקעלהייט פון דער נאַכט, כאַפּט אייך אָן אַ שרעק. אייך דאַכט זיך, אַז איהר זענט געפאַנגען געוואָרען, ווי אַ קליינע, קליינע פליג אין אַ הויכער שוהל. אַזוי פיהלט איהר זיך נידעריג, נידערגעדרקט צו דער ערד, שטויביג פאַר דעם וואַלד הויכע שטומע ווענד, וועלכע הויבען זיך אין הימעל אַריין.

אין דער שטאָדט געפינט זיך אויך „אַ אידען-גאַס“, און אַן אַלט אידיש בית-עולם, וועלכער איז פערשאָטען געוואָרען און אויף זיין פּלאַץ שטעהט היינט אַ קאַרוסעלע... די אידען פון ראָטענבורג האָבען געטיילט דעם גורל פון אַלע דייטשע אידען אין מיטעלאַלטער. אין דער צייט פון דער שוואַרצער פעסט אין 14-טען יאָהרהונדערט זענען די איינוואוינער בעפאַלען די אידען און האָבען זיי אויסגעשאָכטען. נאָר אַמערגסטען האָ-בען אידען אָפּגעשניטען אין אָנפאַנג פון 16-טען יאָהרהונדערט ביי דעם פּויערים-אויפשטאַנד. דאָס פּראָסטע פּויערים-פאָלק, וועלכע זענען געוואָ-

דען פערשקלאַפּט פון הונדערטער יאָהרען פון די ריטערס און גראַפען, האָבען זיך אויפגעהויבען אין אַ בונט, און אין די צעהנדליגער טויזענדער האָבען זיי זיך געזאַמעלט פאַר די מויערן פון ראָטענבורג, און ווען זיי האָבען די שטאָדט איינגענומען, האָבען זיי זייער כעס אויסגעלאָזט אויף די אונבעשיצטע און אויף די אונבעהאָלפענע — אויף די אידען. זיי האָבען אויסגעקוילעט די אידען. און די רעשטע זענען זיך צולאָפען... פערשפּרייט זיך איבער דער וועלט, און גערופען זיך אויף דעם נאָמען פון זייער שטאָדט „ראָטענבורג“ (דורך דעם נעפינען זיך אַזוי פיעל „ראָטענבורגער“ ביי אונז). פון דאַמאָלס אָן זענען קיין אידען נישט געווען אין שטאָדט ביז גאָר אין דער לעצטער צייט. די מצבות פון בית=עולם האָבען באַלד די קריסטען צושלעפּט און בענוצט זיי אַלס ווינקעל=שטיינער פון זייערע הייזער. אָבער די גאַס, אין וועלכער אידען האָבען געוואוינט רופט זיך נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג „די אידען=גאַס“, און דער גייסט פון די אַמאָליגע אידישע איינוואוינער איז נישט אויסגעלאָשען געוואָרען פון די „אידען=גאַס“ ביז'ן היינטיגען טאָג. פיעלע הייזער פון די אידען=גאַס האָבען איינגעמויערט אין זייערע ווענד אַ מאַסע מצבות. אין איינע פון די הייזער זענען איינגעמויערט צוויי מצבות פון אַ ברודער און אַ שוועסטער, איינע נעבען די אַנדערע, וועלכע, זעהט זיך אויס, זענען ביידע גע'הרג'עט געוואָרען אין איין וואָך, ווארום זיי זענען ביידע בעערדיגט אין איין וואָך, איינע נאָכ'ן אַנדערען. אויפ'ן ברודערס מצבה לעזט זיך: „פה נקבר משה בן הרב יהודה לוי ט"ו אלול, קל"ט לפ"ק“ און באַלד נעבען דער מצבה איז איינגעמויערט אין דער וואַנד די מצבה פון זיין שוועסטער: „ואחותו הנערה רעבלין נקברה כ"ב אלול קל"ט לפ"ק“. איך שטעל מיר פאָר, אַז ביינאַכט מוזען קומען די נשמות פון ברודער און שוועסטער, און רייסען, רייסען זייערע מצבות פון די ווענד.

נישט נאָר אין די ווענד פון די הייזער זענען די אידישע מצבות איינגעמויערט. נאָר אַ טייל פון זיי גאָר די עלטסטע זענען איינגעמויערט אין אַ קירכע, אין אַ מוזעאום, און זיי שטעהען נעבען די מצבות פון ריטערס, פון גראַפען. טיילמאָל קען זיין, אַז די מצבה פון אַ אידישען הרוג שטעהט נעבען דעם מצבה=שטיין פון דעם ריטערליכען מערדער, וועלכער האָט דעם אידען ערמאָרדעט. יעצט שטעהען זיי צוזאַמען אין איין מוזעאום.

אין דער ענד פון דער אידען=גאַס געפינט זיך איינע פון די שענסטע און מערקווירדיגסטע הייזער פון שטאָדט. אַ הויז אין גאָטישען סטיל מיט רענעסאַנס שניצעריי, וועלכע מען רופט נאָך ביז'ן היינטיגען טאָג „דאָס אידען=טאַנץ=הויז“. דאָס הויז איז וואַהרשיינליך געשטאַנען נעבען די שוהל, פון וועלכע עס איז קיין זכר נישט געבליבען. און עס האָט געדיענט, ווי אין פיעלע דייטשע שטעדט אַלס אַ חתונה=הויז און אַ פערוויילונגס=פּלאַץ פאַר דער אידישער געמיינדע, דורך דעם טראָגט עס דעם נאָמען.

צום סוף וויל איך אייך דערצעהלען אַן עפּיזאָד, וואָס האָט פּאַסירט מיט מיר אין ראָטענבורג. ווען איהר זעהט ערגיץ=וואו אין אַ קינאָ=בילד, ווי עס שטעלט פאָר אַ מיטעל=אַלטערישע ריטערישע מעשה, און צווישען די ריטער און מאַרק=גרופּען, און לאַנדס=קנעכט, און אַנדערע אַזעלכע העלדען, דערזעהט איהר אויפ'ן עקראַן מיט אַמאָל דאָס אָנגעזיכט פון מיין ווענינגקייט, זאָלט איהר וויסען, אַז איך בין נישט דערטרונקען געוואָרען אין מיטעל=אַלטער, אין וועלכען איך בין אַריינגעפאַלען פאַר אַ שטיקעל צייט צוריק און קען זיך נאָך אַלץ נישט אַרויסראַטעווען. נאָר עס איז געשעהן צוליעב אַ טעות. איך האָב זיך געפונען אין „יאַקאָב'ס קירכע“ אין ראָטענבורג, וואו איך האָב מיט גרויס אויפמערקזאַמקייט שטודירט די וואונדערבאַרע האָלץ=שניצערייען פון דעם גרויסען נירענבורגער קינסטלער דיעמענטשניידער, וואָס איינע פון זיינע מייסטערווערק געפינט זיך אין „יאַקאָב'ס קירכע“ אין ראָטענבורג.. אין דרויסען פאַר דער קירכע האָט אַ קינאָ=קאָמפּאַניע אויפגענומען אַ בילד פון מיטעל=אַלטער, וועלכעס האָט זיך אָפּגעשפּיעלט אין ראָטענבורג. עס איז געגאַנגען אַ גאַנצער צוג פון גראַפען אין גאָלדענע פּלאַשצען, ריטערס מיט כּלי=זיין בעהאַנגען און כּלות און דיענסט=מוידען אין גאָלדענע קליידער אָנגעטאָן און נאָך אַזעלכע רוחות אין מיטעלאַלטערישע בגדים. זייענדיג אַזוי פערטיעפט אין אַ בילד, דערהער איך פון דרויסען אַ געלאַף און אַ גערודער, איך, פערגעסענדיג, אַז מען נעמט אין דרויסען אַ „פּיקטשור“, האָב גענומען אַ לויף אַרויס, און אַ שפּרונג אַריין אין אַ חתונה=צוג, צווישען ריטערס און מיטעל=אַלטערישע כּלות. איהר קענט זיך פאָרשטעלען, וואָס עס האָט זיך דאָרטען אָפּגעשפּיעלט, אַז עס האָבען זיך גענומען אַ לאָז אויף מיר ריטערס מיט שווער בעלייגטע פערד, נאַראָנים

פון מיטעל=אַלטער מיט טראָלדיגע מיצען, לאַנדס=קנעכט מיט האַק=
מעסערס אין די הענד, און אַנדערע נאָך מיט אַלערליי כלי=מכשירים, אַז
איך האָב זיך קוים אַרויסגעכאַפּט אַ לעבעדיגער פון זייערע הענד און
אַנטלאָפען אין דער קירכע אַריין, און געשטעלט זיך אויף אַ פּלאַץ אין
דער קירכע, וואָס אין מיטעל=אַלטער, ווען אַ טוידט=פעראורטיילטער האָט
זיך געראַטעוועט אין דער קירכע און געשטעלט זיך אויף דעם פּלאַץ האָט
מען איהם געשענקט דאָס לעבען. זעהענדיג, אַז זיי קענען מיר גאָרנישט
טאָהן, האָבען זיי זיך אָנגעהויבען נאָכצופרעגען אויף מיר, און געוואָהר
ווערענדיג, אַז איך קום פון אַמעריקא, פון ניו=יאָרק, און אַזוי ווי דאָס
בילד ווערט געמאַכט פאַר אַ ניו=יאָרקער פירמע, ווע‍לען זיי מיך פאַר
אַ שטראָף לאָזען אין דעם בילד און זאָלען מיך מיינע פריינד דערקענען
און האָבען וואָס צו לאַכען...

קויפן און פארקויפן
דאָס בוך אין אַמעריקע
א י ז פ אַ ר ב אָ ט ן